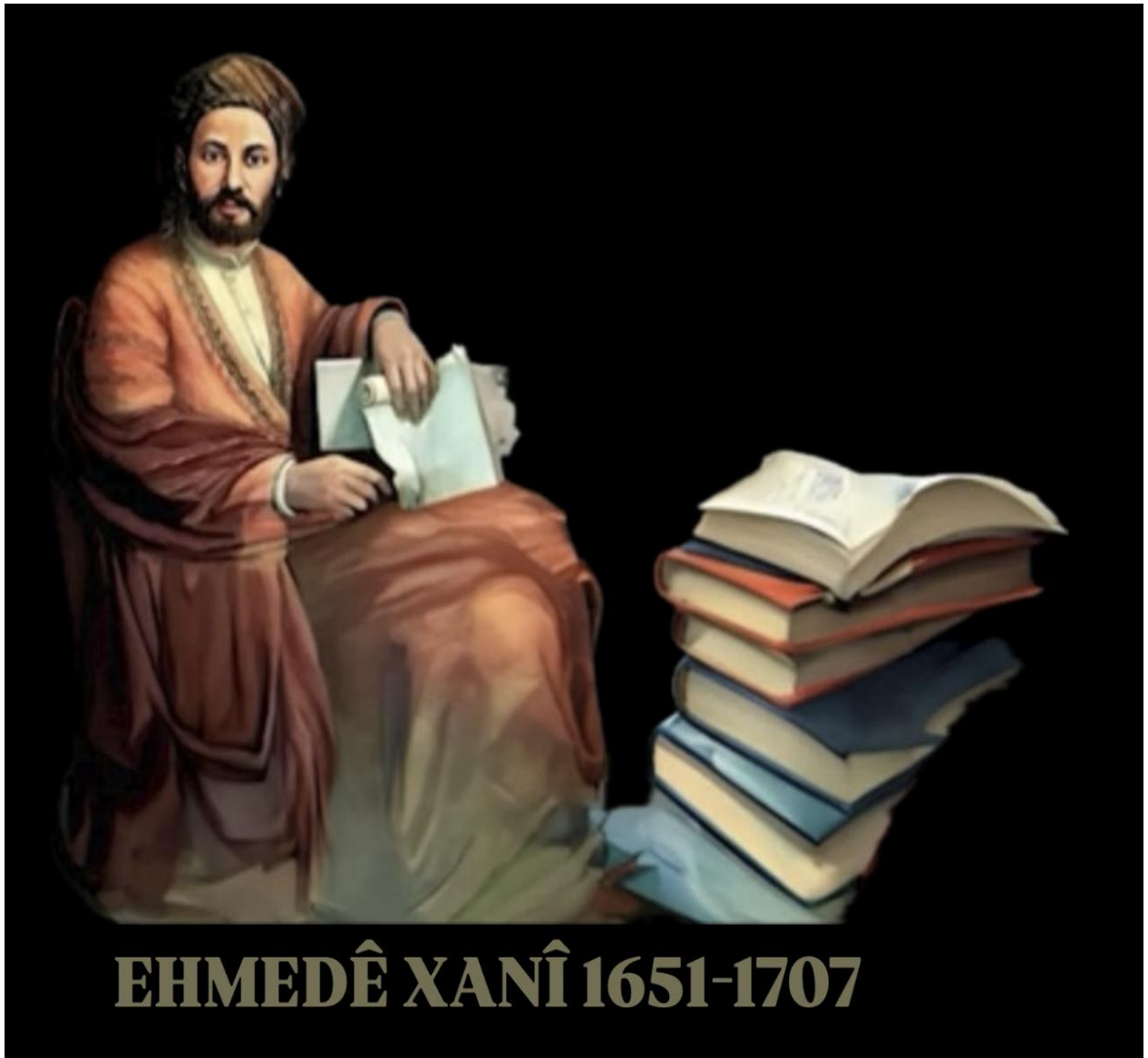

EHMEDÊ XANÎ Û BERHEMÊN WÎ

NÛBAR

Tipguhêziya ji tipên Erebi bo tipên Latinî Zeynelabidîn Zinar
Çapa Yekem: Roja Nû Stockholm 1986

SUNUM

Ehmedê Xanî,32 yaşındayken (1683) çocuklara yönelik yazdığı NÛBAR adlı eser, bir eğitim manifestosu niteliğindedir. Çocuklara yönelik bu eseriyle karşımıza bir eğitimci ve pedagoğ olarak çıkmaktadır. Ehmedê Xanî'ye göre;” Eğitimin teorisi özgürleşmektir.” İsmi birinci kısmının “Nûbehar” (İlkbaharı) mı yoksa “Nûbar” (İlk Ürün) mi olduğu konusunda farklı görüşler olan, ayrıca “Nûbihar”, “Nûbuhar” ve “Nobar” şeklinde de yazılıp telaffuz edilen bu eser 1683 yılında manzum olarak hazırlanmıştır.

Bir giriş ve “kıta” adı verilen 13 bölümden oluşup, farklı nüshalara göre yaklaşık 220 beyit içermektedir. Giriş, birinci bölüm ve son bölüm “mesnevî”nin kafiye sistemi (aa-bb-cc-...) ile hazırlanırken; aradaki on bir bölümde “gazel”in kafiye sistemi (aa-ba-ca-...) uygulanmıştır. Xanî arûzun vezin sistemi olarak toplam 19 bahir türünden başta recez olmak üzere klasik Kürt şiirine uygun olan yedi tanesini (recez-hezec-remel-mudari’-besît-serî’-muteqarib) kullanmıştır. Giriş ve birinci bölümün beyitleri tamamen Kürtçe olup, karşılıklı kelimelerin sıralandığı asıl sözlük kısmı ikinci bölüm ile başlamaktadır. Sözlük bölümlerindeki kelime ve ifadeler Arapça-Kürtçe olarak sıralandıkları gibi Kürtçe-Arapça olarak da sıralanmıştır. Bu bakımdan eser Arapça-Kürtçe olduğu kadar Kürtçe-Arapça bir sözlük de sayılır. Karşılıklı kelime ve ifadeleri birbirine bağlamada kullanılan anlatım dili ise tamamen Kürtçedir. Böylece karşılıklı kelimelerin dışında önemli oranda Kürtçe kelime ve ekler ortaya çıkmıştır.

Xanî'nin kendi ifadesiyle “ji bo biçûkê Kurmancan” (Kürt çocukları için) hazırladığı bu eseri önemli kılan faktörlerden bazıları şunlardır:

*Genel anlamda Kürt dilinde yazılmış ilk sözlüktür. Böylece Kürt sözlükçülüğü didaktik amaçlı manzum bir eserle başlamıştır.

*Bu sözlük Xanî döneminden başlamak üzere Kürt medreselerinde ders kitabı olarak okunup ezberlenmiş, böylece şairimizin en büyük ideali ve amacı olan “anadilde eğitim” onun bu eseri sayesinde kısmen de olsa gerçekleşmiştir.

*Beyitlerde karşılıklı olarak yer alan Arapça-Kürtçe veya Kürtçe-Arapça kelimeler rasgele değil, belirli konularda yoğunlaşmak üzere seçilmişlerdir. Xanî bu seçim ve yoğunlaşma çerçevesinde konuları işlemede “yakından uzağa”, “kolaydan zora”, “bilinenden bilinmeyene” ve “tüm dengelim” yöntem ve tekniklerini başarılı bir şekilde uygulayıp pedagojik bir perspektif sergilemiştir.

Nûbar için söylenenler:

Xanî'nin amacı bu sözlüğü Arapça egemenliğine dayalı eğitim sistemine sokarak Kürtçenin düşük statüsünü yükseltmekti.

Amir Hassanpour, Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil

Kürdistan ilim çevrelerinin çok önem verdikleri bu sözlük, medrese eğitim sistemi içerisinde kendine yer bulmuştur.

Jan Dost,

Xanî'nin Kürt çocuklarına anadilde eğitim hizmeti vermek amacıyla hazırladığı bu sözlük Kürdistan'ın dört bir yanındaki medreselerde ders kitabı olarak okutulup ezberletilmekle aslında yazarının bu amacını gerçekleştirmiştir.

Tahsîn İbrahî Doskî, el-Medxal Li Dirasetî'l-Edebi'l-Kurdî

Görüldüğü gibi ölümsüz Xanî Kürt çocuklarına büyük değer vermiş, bu sözlüğü yazmakla onlara Arapçayı öğrenme konusunda yardımcı olmak istemiştir. Kürdistan'da Kürtçe okuma serbest olduktan sonra Kürt çocukları bu değerli sözlüğü büyük bir zevkle okur ve bir kısmı da bunu ezberlerlerdi.

M. Emin Bozarslan, Mem û Zîn

PÊŞKÊŞI

Ehmede Xanî, Nûbar, ku ji bo zarokan hatî nivîsandin dema ku ew 32 salî bû (1683), pêşangehek perwerdehiyê ye. Bi vê xebata ji bo zarokan, wî wekî mamoste û pedagojiyek xuya dike.

Li gorî Ehmedê Xanî; "Teoriya perwerdeyê azad bibe."

Ev berhema ku derbarê perçeyê navê wê yê yekemîn de ka ev nav bi wateya demsalê "Nûbehar" e yan bi wateya fêkiya nû "Nûbar" e fikrên jihevçuda hene û ev nav wekî "Nûbihar", "Nûbehar" û "Nobar" jî tê nivîsandin û bilêvkirin, di sala 1683an de menzûmkî hatiye amadekirin.

Berhem ji destpêkek, 13 beşên bi navên "qit'e" û li gorî nusxeyên jihevçuda kê-m-zêde ji 220 malikan pêk tê. Destpêk, beşa yekem û beşa dawîn li gorî rêzbendiya "mesnewî"yê (aa-bb-cc-...); yazdeh beşên din jî li gorî sîstema "xezel"ê hatine qafiyekirin. Xanî di vê berhemê de bi tevayî ji 19 pêlawaz (behr)ên sîstema kêş (wezna) 'erûzê 7 pêlawazên ku munasibê helbesta kurdî ya klasîk in bi kar anîne ku ew jî ev in: Recez-hezec-remel-mudari'-besît-serî'-mûteqarib. Malikên destpêkê û yên beşa yekemîn bi tevayî kurdî ne. Qismê ferhengê ku bêje û termên 'erebî û kurdî tê de hatine rêzkirin û pêşberkirin ji qismê duyemîn dest pê dike. Bêje û termên ferhengê çawa ku wekî 'erebî-kurdî hatine rêzkirin, wekî kurdî-'erebî jî hatine rêzkirin. Ji ber vê berhem herçiqas 'erebî-kurdî tê hesibandin, ewqas kurdî-'erebî jî ye. Lê di îfadekirin û bihevxiştina bêje û termên de zimanê vegotinê kurdî ye. Bi vî awayî, ji bilî bêjeyên kurdî yên ku bi yên 'erebî re hatine pêşberkirin gelek bêje û îlaweyên kurdî yên bi serê xwe jî derketine holê. Hinek ji pêkerên ku vê berhema ku Xanî dibêje min ew "ji bo zarokê kurmancan" çêkiriye digerin girîng ev in:

*Bi giştî yekemîn ferhenga kurdî ye. Bi vî awayî ferhengnivîsiya kurdî bi ferhengê menzûm a hînkî/dîdaktîk dest pê kiriye.

*Ev ferheng ji dema Xanî û pê ve di medreseyên kurdan de wekî kitêba dersê hatiye xwendin û jiberkirin. Bi vî awayî, mengî û amanca şa'irê me ku zimanê zikmakî bibe zimanê perwerdehî, bi saya vê ferhengê qismî be jî hatiye cî.

*Bêjeyên ku di malikên vê behremê de wekî 'erebî-kurdî yan jî kurdî-'erebî hatine pêşberkirin ne bi awayekî rasthatî û bêrêbaz, belkî li gorî tefikîrbîna hinek mijarên diyarkirî hatine hilbijartin.

Xanî di çarçoveya vê têfikirbûn û hîlbijartinê de di tespîtkirina mijaran û girtina wan a dest de rêbazên “ji nêz ber bi dûr ve”; “ji tiştên hêsan ber bi tiştên zor ve”; “ji tiştên ku tên zanîn ber bi tiştên ku nayên zanîn ve” û “ji tevahî ber bi perçeyan ve” bi awayekî serkeftî sepandiye û bergehek pedagojîk pêşan daye.

Ji bo Nûbarê çî gotin:

Amanca Xanî ew bû ku vê ferhengê bike nav sîstema perwerdehiyê ya ku di bin hakimiyeta ‘erebî de bû û bi vî awayî statuya zimanê kurdî ya daketî bilind bike.

Amir Hassanpour, Kürdistan’da Milliyetçilik ve Dil

Vê berhema ku ‘alimên Kurdistanê gelek girîngî pê dane, di nav sîstema perwerdehiya medreseyê de ji xwe re cihek girtiye.

Jan Dost, ed-Durru’s-Semîn Fî Şerhi Mem û Zîn

Vê ferhenga ku Xanî bi amanca pêkanîna perwerdehiya bi zimanê zikmakî ji zarokên kurdan re xizmet bike amade kiriye, di eslê xwe de bi danxwendin û jiberkirina wê wekî kitêba dersê di medreseyên Kurdistanê de ev amanca nivîskar aniye cî.

Tehsîn Îbrahîm Doskî, el-Medxel Lî Dîrasetî’l-Edebi’l-Kurdî

Wek ku dixuye, Xaniyê nemir rûmeteka mezin daye zarûkên kurdan û xwestiye bi nivîsîna vê ferhengê di fêrbûna zimanê ‘Erebî da ji wan ra bibe alîkar. Piştî ku xwendina Kurdî li Kurdistanê serbest bû zarûkên kurdan ev ferhenga hêja bi zewqeka mezin dixwendin, hin zarûkên Kurdan jî ew jiber dikirin.

M. Emîn Bozarşan, Mem û Zîn

Giriş/1

**Bismillahirrehmanirrahim
Mebdeê her ‘ilmekî navê ‘Elîm**

Allah’ın adıyla; O’dur Rahman ve Rahim
O Bilgin’in adıyla başlamalı her türlü ilim

Giriş/2

**Hemd û sena û Şukran-i
Ji bo wî Xaliqê Rehman-i**

Hem hamd, hem de övgü ve şükür
O rahmeti bol Yaratıcı’ya özgüdür

Giriş/3

**Ku fesahet daye lisan-i
Lisan daye însan-i**

Ki kendini ifade etmeyi vermiş lisana
Lisanı da vermiştir insana

Giriş/4

**Hindî selawatan hemî
Li Resûlê me yê ummî**

Her ne kadar varsa salavat ve selamlar
Okur yazar olmayan Elçimize olsunlar

Giriş/5

**Ku bûne peyrewê di wî
‘Ereb û! Ecem û Kurmanc û Romî**

Ki ona uyup onun izinden gitmişler:
Araplar, Farslar, Kürtler ve Türkler

Giriş/6

**Ji paş hemd û selewatan
Ev çend kelîme ne ji luxatan**

Hamd, salat ve selamların ardından
Bunlar birkaç kelimedir lafızlardan

Giriş/7

Vêk êxistin Ehmedê Xanî Navê ‘Nûbehara Biçûkan’ danî

Ehmedê Xanî o kelimeleri bir araya getirip birleştirdi
Oluşturduğu eserine ‘Nûbehara Biçûkan’ adını verdi

Giriş/8

Ne ji bo sahibrewcan Belkî ji bo biçûkê Kurmancan

Bu eseri seçkin kimseler için hazırlamadı
Belki küçük Kürt çocukları için hazırladı

Giriş/9

Wekî ji Qur’anê xelas bin Lazim e li sewadê çavnas bin

Bitirdikleri zaman Kur’an’ı
Gözleri bilgiye açılmalı

Giriş/10

Da bi van çend reşbelean Li wan tebi’etmelekan

Bu müsvedde türü bazı sayfalarla
O melek yaratılışlı (çocuk)lara

Giriş/11

Derê zêhnê vebîtin Her çî bixwûnin zehmet nebinin

Açılsın onların önlerinde zihin kapıları
Zahmet çekmesinler ne ise okudukları

Giriş/12

Umîda me j tifalan Ku me ‘emelbetalan

Çocuklardan şudur ümidimiz:
Bizi-kibameli boş kimseleriz-

Giriş/13

Di weqtê dewr û dersan Bikin î'n'am û îhsan

Okuyup ders aldıkları zaman
Bize de etsinler iyilik ve ihsan

Giriş/14

Bi dua vibîr bînin Fatîhan ji me ra bixwînin

Bize dua edip bizi hatırlasınlar
Bizim için Fatihalar okusunlar

el-Qit'etu fî behri'l-heze el mekfûf el-mehzûf (1.Kıta: Hezec-mekfûf-mehzûf bahri)

1/1

Heta tu ders û dewran nekî tekrar û mesrûf Di dunyâe tu nabî ne meşhur û ne me'rûf

Tekrarlayıp okumadığın sürece baştan sona dersleri
Asla dünyada olamazsın ne meşhur ne de ünlü biri

1/2

Mefaîlun fe'ûlun mefaîlun fe'ûlun Çi xweş wezn e bibîtin hezec mekfûf û mehzûf

Bölümün tef'ilesi 'mefaîlun' 'feûlun' 'mefaîlun' 'feûlun'dur
Hezec bahri mekfûf ve mehzûf türden olursa vezin ne iyi olur!

1/3

Xudê Ellah e; qasid resul e ey Xudêzan Xelîfe çar in; hem çar îmam in ey Musluman

'Xude' 'Allah'tır 'qas, d'resul'dur ey Allah'ı tanıyan!
Halifeler dört kişidir. İmamalar da dördtür ey Müslüman!

1/4

Ji çaran yek 'Bûbekr' e;'Omer', 'Osman', ê dî 'Elî' ye bê tekellûf ku bû xatem ji bo wan

Dört halifeden biri Ebûbekir'dir; diğer ikisi Ömer, Osman'dır; öbürü

Ali'dir ki zorlama olmaksızın diğerleri için olmuş halifelüğün son mührü
1/5

Divêtin tu bizanî bi dil navê îmaman
'Elî çar in, Hesen du, Muhemmed sê ne ey can

Senin candan imamların isimlerini bilmen gereklidir:
Ey dost! Bunlar üç Ali, iki Hasan, üç Muhammed'dir

1/6

Îmamê dî Huseyn e digel Musa û Ce'fer
Ev in bilcümle bêşek bizan qencê îmaman

Düğer imam Hüseyin'dir, ayrıca Musa ve Cafer vardır
Bil ki kuşkusuz adı geçenlerin tümü en iyi imamlardır

1/7

Ji bo me çare dîtir heyin sahib mezahip
Muhemmed, Malik, Ehmed, ew dîtir ki Nu'man

Bizim için mezhep sahibi dört başka imam daha var
Bunlar Muhammed, Malik, Ahmed; öbürü Numan'dır

1/8

Mubeşşer bûne deh kes ji eshaban bi te'yin
Ku dê biçne bihiştê Xwudê mizgîn-i da wan

Sahabilerden on kişi vardır ki onlara kesin cennet müjdesi verilmiş
Cennete girecekler diye Allah onlara müjdeyi bu dünyada vermiş
1/9

Ji ewwel bû 'Ubeyde, digel herçar-i yaran
Se'îd û Se'd û Telhe, Zubeyr û 'Ebdurrehman

En başta dört halife ve onlarla birlikte Ebû 'Ubeyde'dir
Sonra Saîd, Sa'd, Talha, Zubeyr ve Abdurrahman gelir

1/10

Li me ferz e bizanin Resûlê xwu bi tehqîq
Bi mewlid hem bi medfen inasin da û baban

Bize farzdır: Peygamberimizi kesin bir şekilde bilmeliyiz
Doğum ve ölüm yerlerini, anne ve babasını tanımalıyız

1/11

**Di Mekkê bû ji daê, Medîne bûye medfen
Wî ‘Ebdullah e walid, Amîne walîde bizan**

Mekke’de annesinden doğdu, öldüğü yer Medîne’dir
Onun babası Abdullah’tır, bil ki annesi de Amine’dir

1/12

**Ji dunyayê ku çûyî umur bû şêst û sê sal
Ji şêstan pencî û sê buwarin Mekkeê dan**

Yaşı altmış üç idi dünyadan göç ettiğinde
Altmıştan elli üç yılı geçirmişti Mekke’de

1/13

**Di çil salî rîsalet ji bo ra hate xwarê
Di bîst û sê di mayî ji bo nazil bû Qur’an**

Kırk yaşında kendisine peygamberlik gönderildi
Geriye kalan yirmi üç yılda ona Qur’an indirildi

1/14

**Cemî’ê ummeta wî bi lütfa xwe îlahî
Ji dunyayê virêkî bi Qur’an û bi îman**

Onun bütün ümmetini kendi lütfunla ey Tanrım
Kur’an ve imanla dünyadan gönder, yalvarırım

1/15

**Heta ew şehsuwar bê û goya ummeta xwe
Ji meydana hîsabê hilînit şîbhê çokan**

Ta ki o Şehsuwar gelip kendi ümmetini bir topmuşçasına
Hesap meydanından götürsün topa çevgan vururcasına

**El-Qit’etu fî behri’recez el-metwî el-mexbûn
(2.Kıta: Metwî ve mexbûn olan recez bahri)**

2/1

**Perde ku rabitin ji ber arîde dilistan e xweş
Dil ji xeman ku bête der bulbûle gülîstan e xweşe**

Perde kalkarsa yârin yüzünden, hoş bir gönül bahçesine konar gönül

Böylece gamlardan sıyrılan gönül, hoş bir gül bahçesine olur bülbül

2/2

Mufteilun mefailun mufteilun mefailun
Behra recez ku xebn û teyy ger bibitin rewan e xweş

Kıtanın tef'ilesi 'mufte'ilun mefailun mufteilun mefailun' dur
Recez bahri 'xebn' ve 'teyy' türünden olursa hoş akıcı olur

2/3

Zewe û recul çi? Mêr; û jin mer'et û zewcet û nisa
Walid bab û walide da; şeqîq û ex herdı bira

Erkek ve koca nedir?'Mêr';ya 'jin' O da kadın ve eştir
'Bab' baba,'da' anne;'bira'isminin anlamı da kardeştir

2/4

Îbn-i kur e; bint-i keç e; sihr-i xezûr e; mam.i 'em
'Emet met e; îmamet şaş; ceddet çi ye? Xwe pîreda.

'Kurr'erkek;'keç'kız;'hezûr'kayınpeder; amca 'mam'dır
'Met'haladır;'şaş'sarıktır; anneanne nedir? O da 'pîreda'dır

2/5

Ucre kire, rehn-i gerew, xusr-i ziyan, kîzb-. Derew
Bey'firotin,'eta dan e, kirrîn çi ye? Şîra

'Kirê'ücret ve kira;'gerew'rehin;'ziyan'zarar;'derew'yalan
'Furotin'satmak;'dan'vermek;'kirrîn'dir satın almakla karşılanan

2/6

Menkib û ketf her du mil, bal û demîr û qelb, dil
Cezel, fereh çi? Şahî ne. Mewt-i mirin, girîn buka

'Mil'omuz anlamına geliyor;'dil'kalp ve gönül demektir
'Mirin' ölmek;'girîn'ağlamak;'şahî'sevinç ve eğlenmektir

2/7

Sewr û hîmar ga û ker, ban çi ye? Seqf-i; bab-i der
Cebhe enî, femm-i dev e, lihye rih e, xeber neba

'Ga û ker' öküz ve eşşek;'ban'çatı ve dam; kapının adı da 'der'
'Enî'alın;'dev'ağız;'rih'sakal; olay sözün anlamı 'xeber'

2/8

**Hinte genim, şe'îr ceh, sult-i şilêl, kerm-i rez e
Xurme ruyeb, 'îneb tirî, bi'bifiroş, semen buha**

'Genim'buğday; 'ceh' arpa; 'şilêl'yabani çavdar, 'rez' bağdır
'Xurme' hurma; 'tirî' üzüm; 'bifiroş' sat!; fiyat ve değer 'buha'dır

2/9

**Şîr leben, xenem pez e, raib mast e, zübde to
Sûf-i hirî, rîş-i per e, esfer zer e, kefi qeba**

'Şîr'süt; 'pez' koyun; 'mast'yoğurt; 'to'da kaymağa denir
'Hirî'yündür; 'per'kanat ve tüy; 'zer'sarı; 'kefi' de keyfedir

2/10

**Serser û rîh ba bizan; toz e ecac û neq-i hem
Xebret û heyc û hebwet û qestel û qetret û heba**

Şunu bilki rüzgâr anlamında kullanılan bir kelimedir'ba'
Kürtçe ve Türkçedeki 'toz'u Arapçada karşılayan ad heba

2/11

**Xeşyet e tirs û sa'îqe deng û burûsk û bêheşî
Lews û lîwa 'elamet in, bess-i xem in hem eşkare**

'Tirs' korku; 'sa'îqe deng û birûsk; şimşek, ses ve kendinden geçmektir
'Elamet'belirti; 'xem'gam; 'eşkera'da aşikâr etmektir.

2/12

**Xirs-i derew, mexîd-i dew, bet çi ye? Qaz e; qebce kew
Şett-i kenar-i, nehr-i co, lexw û sukak û cew hewa**

Yalan'derew'; ayran'dew'; 'qaz'kaz; keklik de 'kew'dir
'Kenar'kıyı ve sahil; 'hewa'hava; ark ve nehir'co/cew'dir

2/13

**'Esced û 'eyn û nedr-i zêr; fide luceyn û nuqre zîv
Sufri-çi? Mifriq e; nuhas paxir e,hem risas qela**

'Zêr' altındır; 'zîv'ismini karşılayan kelime gümüştür
'Mifriq'çelik; 'paxir'bakır; 'qela' da kalay demektir.

2/14

**Rubbe û rubbema gelek; semme li wê; huna li hir
La ne; lena jibo me ra; î n eger e; lî me? Çira?**

‘Gelek’birçok, çok sayıda; ‘li wê’orada; burada ise ‘li hir’dır
‘ji bo me ra’bizim için; ‘eger’şayet; ‘çira’niçin?’ne’hayır

2/15

**Eyne? li ku? û keyfe? Ku?;Teht-i li bin;’la li ser
Summe ji paş wî bizan; ente tu yî; lî bo mi ra**

‘Li ko?’ nerede?’kû?’, nasıl?’li bin’altında; üstünde ‘li ser’dır
‘ji paş’ondan sonra; ‘tu’sen;’bo mi ra’da benim için demektir

**el-Qit’e fî behri’r-remel el-mehzûf
(3.Kıta: Mehzûf olan remel bahri)**

3/1

**‘Arifê ku bi qencyê me’rûfi bit
Dê helîm û sabir û mewqûfi bit**

İyi olmakla tanınıp öylece meşhur olan arif birisi
Hoşgörülü, sabırlı ve hakka bağlı olmalı kendisi

3/2

**Failatun failatun failat
Wezin ev e hîna remel mehzûfi bit**

‘Failatun’, ‘failatun’, ‘failat’ kalıpları tef’ilesinden
Oluşur wezin, eğer remel bahri olursa mahzûf türden

3/3

**Zill û tubbe’ fey-i sîh in
Deşt-i beyda; meşy-i çûn e; xetwe gav**

‘Sih’gölgedir; güneşli olmak da ‘tav’
‘Deşt’ova; ‘çûn’gitmek; adım ‘gav’dır

3/4

**Nar-i agir, herr-i germ. berd-i sar
Selc-i berfe e.ma' û selsel her dû av**

'Agir'ateş;'germi'sıcaklık;'sar'soğuk
'berf'adı kar;suyun karşılığı ise'av'

3/5

**Wabil û wesmiyy û mîdrar û meter
Tell û keys û rihme baran sad xunav**

Yağmur ismini karşılayan kelime 'baran'
Çiy veya şebneme verilen isim 'xunav'

3/6

**Ricl-i pê û rukbe ejn û betn-i zik
Sedr-i sîng e. cîd-i ustû.'eyn-i çav**

'Pê'ayak;'ejn'diz;'zik'karın demektir
'Sing'göğüs;'Ustû'boyun; göz de 'çav'

3/7

**Fexz-i ran e. dirs-i didan e.şeffet lêv e
Zehr-i pişt e. sure navik.cewf-i nav**

'Ran'baldır;'didan'diş;'lêv'dudaktır
'Pişt'sırt;'navik'göbek; iç kısım ise 'nav'dır

3/8

**Kebd-i cerg e.kulye gurçik,kudne bez
Rovî ne em'a, meraret hem zerav**

'Cerg'ciğer;'gurçik'böbrek;'bez'iç yağ
'Rovî'barsak; öd veya safranın adı 'zerav'

3/9

**Deyq-i tengî, qesr-i kurtî,tûl-i dirêj
Xilze û diqqet sitûrî û zirav**

'Tengî'darlık;'kurtî'kısalık;'dirêj'uzun
Kalınlık ve incelik sırayla 'sitûrî' ve 'zirav'

3/10

**Qidr-i dîz e, qes'e kas e,xubz-i nan
Lehm-i goşt e, tebx-i pehtin,ney'i xav**

'Diz'kazan;'kas'kâse;'nan'ın adı ekmek
'Goşt'et;'pehtin'pişirmek;çiğ şey 'xav'

3/11

**Şib-i têtî,etş-i tihni,cû'-i birs
Seyhe gazî, sewt-i deng e,îsm-inav**

'Têtî'tokluk;'tihni'susuzluk;'birs'açlık
'Gazî'sesleniş;'deng'ses; isim ise 'nav'dır

**El-Qit'e fi behri'r-recez elmusemmen es-salim
(4. Kıta: Musemmen ve salim olan recez bahri)**

4/1

**Ger dê te meqşûdek hebî لازم divê lêbî bil ez
Xasma te me'bûdek hebî daîm di emrê wî bibeز**

Bir maksadın olursa onu elde etmek için çabuk davranmalısın
Özellikle bir mabudun varsa sürekli onun emrine koş(malısın)

4/2

**Mustef'ilun mustef'ilun mustef'ilun mustef'ilun
Salim-musemmen her ev e ey talibe behra recez**

<mustef'ilun mustef'ilun mustef'ilun mustef'ilun tef'ilesi
Salim-musemmen işte budur ey recez bahrinin taliplisi

4/3

**Hatim e'teytu,atî têt,wî hat eta;î'ti were
E'teytu min da,xuz bigir,ircî' veger,îzheb here**

'Hatim'geldim;'t'em'geliyorum;'wi hat'o geldi;gel 'were'
'Min da'ben verdim;'bigir'al;git'here';dön de 'veger'

4/4

**Îc'el bigêr,îsheq bihêr,îdrîb biqut,unzur biner
Îqre bixwun, î'lem bizan, îman bi me'na bawer e.**

'Bigêr' kıl;'bihêr' öğüt;'buqut' vur;'binêr' bak
'Bixwun' oku;'bizan' bil; imanın anlamı 'bawer'

4/5

**Misr û beled bajar in ew,dirhem dirav,ermûş herîr
Manih sexi, sail ricokar û şefa'et mehder e**

'Bajar' şehir;'dirav' paradır;'ermûş' ipek
'Sexi' cömert;'ricokar' dilenci; şefa'at 'mehder'

4/6

**Îmlaq xîzanî, xina maldarî û hem iştiran
Îtlaq-i berdan; telq-i zan,zewc û wîtr cot û fer e**

'Xezanî' fakirlik;'maldarî' zenginlik;'istiran' şarkı
'Berdan' bırakmak;'zan' doğurmak; çift-tek'cot û fer'

4/7

**Ekyes murovê têjî fehm,esme' murovê gohbiçûk
Ekşem kepû hatî jêkirin, eslex wekî eyhem kerr e**

'Tijî fehm' zeki;'goh biçûk' küçük kulaklı demak
'Kepû hatî birîn' burnu kesik; sağır demektir 'kerr'

4/8

**Ekhel murovê çavbikil, eşhel murovê çavbelek
Eşqer murovê çavhişîn, rene genimgûn esmer e**

'Çavbikil' karagözlü;'çavbelek' ela gözlüdür
'Çavhişîn' yeşil gözlü;'genimgûn' rengi esmer

4/9

**Emred ruwal û efre'bimû, eqre'keçel,emles hulû
Esxer biçûk, ekber mezin; seyyid hulahlil mîr ser e**

'Ruwal' sakalı çıkmamış genç;'bim' u' kıllı;'keçel' kel
'Hulû' pğrgzsüz;'biçûk' küçük;'mezin' büyük; lider'ser'

4/10

**Umm mak e, ummu'ç-çemil roj, ummu'n-nucûmi asîman
Ummu'l-xebaisi xemr-i mey, mudmin mudami meyxwer e**

'Mak'anne;'roj'gündüz;'asîman'gökyüzü demektir
'Mey'kötülüklerin anası olan içki; ayyaş da 'meyxwer'

4/11

**Ummu'l-fedail 'alimî, ummu'r-rezail cahili
Ummu'l-qura Ummu'l-bilad ke'be, nebî peyxember e**

'Alimî'(bilgelik)erdemlerin annesi;'cahilî'(cehalet)rezaletlerinki
'Kâbe'köy ve şehirlerin annesi; nebiyi karşılayan isim peygamber

**El-Qit'e fî behri'r-recez el-mureffel
(5.Kıta: Mureffel olan recez bahri**

5/1

**Herçî bi 'ilmê cehl kir mubeddel
Sifrê xwe wî kir bi zêr mûkellel**

Her kim ki cehaletini ilimle değiştirmiş
O artık bakırını altın ile süslemiştir

5/2

**Mustef'ilatun mustef'ilatun
Behra recez bû çî xweş muraffel**

Mustef'ilatun mustaf'ilatun her biri
Ne güzel mureffel oldu recez bahri

5/3

**Exder çî? Kesk e; ehmer Xwu sor e
Ezreq hişîn; cewreb çî? Gore**

'Kesk'yeşil renktir; kırmızı renktir demenin şekli 'sor e'
'Hişîn'gök mavisi renge denir; çorbanın karşılığı da 'gore'

5/4

**Tewd û cebel tûr hersê çiya ne
Wadî newal e, hufre çî? Kor e**

'Çiya'ismi Türkçede dağ kelimesiyle karşılanmaktadır
'Newal'vadidir; çukur nedir? Sorusunun cevabı:'kor e'

5/5

**Mersûl hinarî, medfûn veşari
Mecbûr bêgav, mücbir bazor e**

‘Hinarî’ gönderilen anlamında; ‘veşarî’ gömülen demek
‘Bêgav’ çaresiz; zorbadır demenin ifade şekli ‘bazor e’

5/6

**Ekbem çi? Lal e; e’reç çi? Leng e
Yekçav e kor; ekmeş xwu kor e**

‘Lal’ dilsiz; ‘leng’ topal ya da ayağı sakat kişi demektir
‘Yekçav’ tek gözlü anlamına gelir; kördür demek ‘kor e’

5/7

**Meqtûl kuştî, mexsûl şuştî
Meytet mirare, merqed xwu gor e**

‘Kuştî’ nin anlamı öldürülen; ‘şuştî’ yıkanmış demektir
‘Mirar’ murdar demektir; mezar nedir? denilirse ‘gor e’

**el-Qit’e fî behr’l-mudari’ el-exreb
&. Kıta:Exreb olan mudari’ bahri**

6/1

**Ey ku te kîbrê daîm kirye ji bo xwo merkeb
Ewwel tu bê bike ‘ye’ paşê bigîre merkeb**

Ey kendisi, ç,n kibri merkep yapan hep
Önce ‘b’yi ‘y’ yap, sonra edin merkep

6/2

**Mef’ûlu fâilâtun mef’ûlu fâilâtun
Xweş wezn e bê melal e ger bit mudari’exreb**

‘Mef’ûlu, fâilâtun, maf’ûlu, fâilâtun: İşte kıtanın vezni budur
Mudari’ bahri ‘exreb’ olursa usandırmayan hoş bir vezin olur

6/3

**Rumman hinar e, culnar gulnar e,tîn hijîr e
Qissa xiyar e, dewfes pîvaz e, sûm-i sîr e**

‘Hinar’nardır;’gulnar’narçiçeğidir; incirin adı ‘hijîr’
‘Xiyar’ salatalıktır;’pîvaz’soğandır; sarımsaktır’sîr’

6/4

**Tuffah sêv e,simsim kuncî ye,bih sefercel
Duba’ û qer’ û yeqtîn kundir, cubn penir e**

‘Sêv’ elma;’kuncî’susam;’bih’ise ayva demektir
‘Kundir’kabaktır; peynir için kullanılan isim ‘penîr’

6/5

**Poxin sewîq e,eqit keşk e,heban e curab
Gir curb, tijî meşhûn,xawî vale,risl-i şîr e**

‘Poxîn’öğütülmüş kavurga;’keşk’keşke;’heban’torba
‘Gir’kaşındır;’tijî’dolu;’vale’boş;sütün adı ise ‘şîr’

6/6

**Muzn û sehab û ‘arid xeym û xemam-i’ewr in
Qemqam û yemm-i behr in, semsam û husam-i şîr e**

‘Ewr’kelimesini karşılayan kelime gökteki buluttur
Türkçedeki kılıç anlamını Kürtçede karşılayan isim ‘şîr’

6/7

**Sehra felat û sebseb feyfa û bedw-i deşt in
Yenbû’ û ‘eyn-i kehnî, cubb û qelîb-i bîr e**

‘Deşt’ova ve geniş düzlükten oluşan çöl anlamındadır
‘Kehnî’ çeşmedir; kuyu için kullanılan kelime de ‘bîr’

6/8

**Îbnu’s-sebil rêvî, hevrê refiq û sahib
Muzcat-Î hindik û pur cemm û lubed û kesîr e**

‘Rewî’yolcu demek;’hevrê’ de yol arkadaşı olan yoldaş
‘Hindik’kelimesi az;’pur’un Türkçesi çok; Arapçası kesir

6/9

**'Ebd û reqîq köle,hirfe senî'e pîş e
Cahil nezan e,zana 'ellam û hem xebîr e**

'Köle'köle ve kul demektir;'pîşe'nin anlamı sanat,meslek
'Nezan'cahil anlamındadır;'zana' da bilgili kişi ve xebîr

6/10

**'Ewca,henniye,sefra,qews û qissi kevan in
Wefde,kinane kîşik;nebl û nuşşab-i tîr e**

'Kevan'ismini karşılayan isim Türkçede yay kelimesidir
'Kîşik'okların konulduğu torbadır;okun kendisi ise 'tîr'

6/11

**Ceyş û heşem çi? Leşker. Esra bişev li rê bir
Basil comêr û nijde seriyye;qeyl-i mîr e**

'Leşker'asker ve ordu;'bişev li rê bir' geceleyin yürüttü
'Comêr'kahraman;'nijde'bölük;beyin anlamı da 'mîr'

**el-Qit'e fî behri'r-remel el-meqsûr el-musemmen
7.Kıta: Meqsûr ve müsemmen olan bahri**

7/1

**Şeyx û sofîti keramet,'ilm-i xwendin hem 'emel
Xilwet e hücre,terîqa te şerî'et bê xelet**

Keramet,ilim,okuma ve amel bulunmalıdır şeyhlik ve sofulukta
Halvetgâh uygun olmalı hücreye,tarikat da bozulmamış şeriata

7/2

**Failatun failatun failatun failat
Xweş tu vê behre bixwune lew ku xweş çûne remel**

Vezin sistemi failatun,failatun,failatun,failatun,failatun tef'ileleridir
Sen bu bahri güzel oku,çünkü kullanılan bahrin adı remeldir

7/3

**Şeyx rîsipî, şeyb-i pîrî ,şab cuwan e,şe'n hal
Murwe mêmîni û lawîni futuwwet, kehl-i kal**

'Rîsipî' yaşlı;'pîrî' yaşlılık;'lawîni'cuwan'genç; dyrum 'hal'

‘Mêrînî’yiğitlik;’lawînî’delikanlılık; yaşlı kişi ise ‘kal’
7/4

Meqt-i buxd e,bud’-i ferç e,be’d-i hindek,bid’-i çend
Sefk û sebk û sebb-i rihtin,qetl-i kuştin,şerr qital

‘Buxd’kin;’ferç’cinsel organ;’hindek’biraz;’çend’birkaç
‘rihtin’dökmek;’kuştin’öldürmek;’şer’ise savaş ve kıtal

7/5

Ru’b û rehb û hewl û wehl û feşl û becl û rew’ tirs
Reb’-i îwergeh,recc hejandin,fecc-i rê ,pirsin sual

‘Tirs’kelimesini anlam olarak karşılayan kelime korkudur
‘Êwergeh’yurt;’hejandin’sallamak;’rê’yol;’pirsin’sual

7/6

Kewn-i bûn e,ze’i çûn e,ieqq-i qelaştin, deqq qutan
Dewhe dar e,rehw-i rahet,rewd-i çîmen,ress-i çal

‘Bûn’olmak;’çûn’gitmek;’qelaştin’yarmak;’qutan’vurmak
‘Dar’ağaç;’rahat’rahatlık;’çîmen’çimen(lik); çukurdur ‘çal’

7/7

Beqq-i pîş e,wec’-i êş e,re’ş-i lertzîn,derd-i da’
Dif’-i germî,bu’d-i dûrî,bexl-i hêstir,ne’l-i nal

‘Pîşe’tahta kurusu;’êş’ağrı-sızı;’lerzîn’titrelemek;’derd’hastalık
‘Germî’sıcaklık;’dûrî’uzaklık;’h’estir’katır;nal Kürtçede de ‘nal’

7/8

Şîh-i pojan,hebq-i pûng e,her wekî hermel sipend
Qitt-i kağed,qutn-i penbû,wiqr-i bar e,led çuwal

‘Pojan’yavşan otu;’pûng’yarpuzdur;nasıl ki ‘sipend’überliktir
‘Kağed’kağıttır;’penbû’pamuktur;’bar’yüktür;çuval da ‘çuwal’

7/9

Mencenûn gerdûn e,mecnun dîn e,macin bêheya
Xizy-i ruswaî û xizlan şermkirî,şerm infi’al

‘Gerdûn’un anlamı evren ve dolap;’dîn’deli;’bêheya’hayasız
‘Riswaî’rezillik;’şermkirî’mahcup;’şerm’de heyecan ve infi’al

7/10

**Serh-i köşk e,serx-i sirre gazî û xullet evin
Xull-i yar e,xelwet تنها,hulw-i şîrîn,murr-i ta'l**

'Koşk'kişk-saray;'gazî'bağırış;'evîn'aşk ve sevgi demektir
'Yar'dost;'tenha'yalnız(lık);'şîrîn' tatlı;kahve acısı ise 'tal'

7/11

**Mire quwwet,wimq-i mehbət,uns û ulfet hogirî
Xemr û ebled kell-i kewden,be'l-i mêt û gan bî'al**

'Quwwet'güç;'mehbət'sevgi;'hogirî'dostluk ve arkadaşlık
'Kewden'geri zekalı;'mêt'koca;'gan'çiftleşmek;Arapçası bî'al

7/12

**Dere hew(î)ye,dexn-i kîn e,dexs-i tekil,zeby asek
Decce gazî,delle winda bûye,windabûyî dall**

'Hewî'kuma;'kîn'nefret;'têkil'karış(tır)ma;'esk'ceylandır
'Gazî'seslenme;'windabûye'kaybolmuş;'windabûyî' kaybolan

7/13

**Lehce ezman,luhce tîşte,muhce rûbî hem jî rûh
Behce husn û şahî û jîhatin û behrec betal**

'Ezman'lehçe;'tîşte'kahvaltılıkî'rûbî'hem kalp kanı hem ruh
'Şahî've 'jêhatin'sevinç demektir;sahte ve geçersiz şey 'betal'

7/14

**Xeml-i rîş-i,xebt-i lêdan,xemt-i dara bê istirî
'Ecwe xurme,gürz-i huzme,'urwe qulp-e,'înde bal**

'Xeml'tüy ve süs;'lêdan'vurmak;'dara bê istirî'dikensiz ağaç
'Xurme'hurma;'gürz'demet ve bağ;'qulp'kulp;yanında'bal'

7/15

**Tel'et û wech û müheyya 'arid û menzer çi?Rû
Eyke bîşe,text erîke,zeyx-i meyl û beyt-i mal**

'Rû' ismini Türkçede karşılayan kelime 'yüz'dür
'Bîşe'orman;'text'taht;'meyl'eğilim;evi karşılayan isim'mal'

7/16

**Hamile bardar û hubla avis û qorix hîma
Himye pawan, hely-i xişr e;hilye zînet,hewl-i sal**

‘Bardar’hamile;’avis’gebe;’qorix’girilmesi yasak olan koruk
‘Pawan’koruma;’xişr’süs eşyası;’zînet’süs; yılın adı ise ‘sal’

7/17

**Qatîbe, cümle û kull û kaffe hemî û keff men’
Sedd-i ewreng,lewn-i reng e,hems-i deng e,bukm-i lal**

‘Hemî’kelimesi hepsi;’men’kelimesi engellemek,alıkoymak
‘Reng’renk demektir;’deng’fısıltı ses;dilsizi karşılayan kelime’lal’

**El-Qit’e fî behri’l-besît el-metwî
(8.Kıta: metwî olan besît bahri)**

8/1

**Ger te divêtin bibî mîr û ser û mu’teber
Kizb û xîlafê mebêj ger te bikin ker bi ker**

Eğer olmak istiyorsan mîr,başkan ve muteber
Yalan söyleme,ister seni parça parça etsinler

8/2

**Mufte’ilun fâilun mufte’ilun fâilun
Metwî ye behra besît lî bike carek nezer**

‘Mufte’ilun fâilun myfte’ilun fâilun’kıtanın veznidir
‘Besît’bahri’metwî’tarzındadır;ona bir göz gezdır

8/3

**Şeml-i belavbûn e hem vêkketin e,şeml e ber
Zerbiyye mafûr e hem tenfese ey baxeber**

‘Belavbûn’dağılmak;’vêkketin’birbirine girmek; görünüm ‘ber’
‘Mafûr’halı-kilim gibi mefruşattır ey bilgi sahibi; yani ‘baxeber’

8/4

**Qe’berî û ‘ebqerî bêteb’û teb’etxweşi
Qeqqef û qerqef mey in, kûz û fexar-i cerr**

‘Bêteb’karektersiz kişidir;’teb’etxweşi’iyi karakterli demektir

‘Mey’şarap anlamındadır; kulpu olan küçük testinin adı ise ‘cer’

8/5

**Hezz û xelaq û nesib meqsimê û hisse: Par
Fesm-i birrîn, serm-i jî, kesf-iwusan,qit’e ker**

‘Par’kelimesi hisse, pay ve nasip anlamına gelmektedir
‘Birrîn’kesmek demektir; parça anlamındaki kelime ‘ker’

8/6

**Herb û hezîme rev in, qerh û cerahet birin
Didd û ‘eduw dujmin in, herb û wexa her du şer**

‘Rev’kaçış anlamına gelir, ‘birîn’in karşılığı ise yaradır
‘Dujmin’düşman ve muhalif; savaş ve kavga adı ‘şer’

8/7

**Zuhzihe dûrbûyî ye, uzlife diddê wî ye
Eflehe gerya xelas, seld-i qewî,sexre ber**

‘Dûrbûyî’uzaklaştırılmış; zıddı (nêzbûyî)yakınlaştırılmış
‘Gerya xelas’kurtuluşa erdi; ‘qewî’güçlü; kaya ise ‘ber’

8/8

**Hins û bcenah ûbherec wîzr û webal û zunûb
Îsm-i guneh;xeyz-i kerb, kurbe xem in, re’s-i ser**

‘Güneh’kelimesini Türkçede karşılayan kelime günahdır
‘Kerb’kin ve nefret; ‘xem’gam-üzüntü;başın adı da ‘ser’

8/9

**Îrbe,weter,îhtiyac hewceyî;hêvî emel
Sem’-i bihîstin,beser d^,tin û nêrîn nezer**

‘Hewceyî’gereksinim; ‘hêvî’ümit anlamına gelmektedir
‘Bih^İstin’işitmek; ‘dîtin’görmek; ‘nêrîn’bakmak/nazaar

8/10

**Hêvîmayî kî ye? Mublis û ayis û qenût
Asin û pola çî ne? Herdu enîs û zeker**

‘Hêvînemayî’kimdir? Hiçbir beklentisi kalmayan ümitsiz
‘Asin’demir; ‘pola’çelik; Arapçada isimleri enîs ve zeker

8/11

**Eqbele ber da, wekî edbere pişt da, qubul
Pêşî û paşî dubur, uzun guh, utrûş-i kerr**

‘Ber da’yöneldi; nasıl ki ‘pişt da’sırtını çevirdi demektir
‘Pêşî’ön; ‘paşî’arka; ‘guh’kulak; kulağı sağırın olan ‘kerr’

8/12

**Zewb-i behatin, zeneb dûv e, biraştî şuwa’
Şat-i pez e, de1n-i mih,me’z-i bizin,hecme ker**

‘Behatin’erimektir; ‘dûv’kuyruk; ‘beraştî’eti kızartmak
‘Pez’cins koyun; ‘mih’bir koyun; ‘bizin’keçi; eşek ‘ker’

8/13

**Beyde çi? Hêk; mîlh-i xoy, mah-isipîk, muhh zerik
Heyy-i xweş e, heyve mar, cuhr-i kun e, ber hecer**

‘Hêk’yumurta; ‘xoy’tuz; ‘sipîk’yumurta akı; sarısı’zerik’
‘Xweş’sağ; ‘mar’yılandır; ‘kun’hayvan ini; taşın adı’ber’

8/14

**Turb û turab û semad rems û re’am û seed
‘Efr û bera û sera ax in û sefwan-i ber**

‘Ax’kelimesini Türkçede karşılayan kelime topraktır
Türkçedeki sert kaya anlamında kullanılan isim de ‘ber’

8/15

**Qurt-i guhar û siwar bazin û rakib suwar
Racil û maşî peya; minteqe minteq kemer**

‘Guhar’küpedir; ‘bazin’bileziktir; ‘suwar’da binicidir
‘Peya’yayadır; Türkçedeki kemer Kürtçede de ‘kemer’

8/16

**Mîrfeqe û mustened palgeh û mi’cer gulac
Miqne’e mîqreme mehreme û hame ser**

‘Palgeh’yaslanılan(yastık); ‘gulac’başörtüsü bonesidir
Baş ismine karşılık Kürt dilinde kullanılan kelime’ser’

8/17

**Tibn-i çi? Ka; û giya uşb û kela û heşîş
Xusn û efanîn ta;taze terî,retb-i ter**

'Ka'saman demektir;'giya'nın anlamı ise ot ve çimendir
'Ta'dal anlamına gelir;'taze'taze;yaş olan şey de 'ter'

**el-Qit'etu behri'l-hezec el-exreb el-musemmen
(9.Kıta: Exreb ve müsemmen olan hezce bahri)**

9/1

**Herçî ku ji dinyayê beridaşte damen bû
Bê şubhe di nîv 'ame'Evrâşitê gerden bû**

Her kim ki minnetsiz olarak dünyadan el etek çekmiş
Şüphesiz halk arasında onun boynu (başı)yükselmiş

9/2

**Mef'ûlu,mefaîlun,mef'ûlu,mefaîlun
Wezna hezeca exreb evrenge musemmen bû**

Vezin sistemi'mef'ûlu,mefaîlun,mef'ûlu,mefaîlun'dur
Exreb hezec vezninin sistemi bu şekilde müsemmen olur

9/3

**Merbût-i wekî me'qûd me'qûl-i girêdayî
Mektûm-i wekî meknûn mecbûn-i veşêrayî**

Bağlanan/bağlanmış anlamında kullanılan kelime 'girêdayî'
Gizlenen/saklanan anlamında kullanılan kelime de 'veşêrayî'

9/4

**Mîşkat-i külek,neynik mîr'at û çira mîsbah
Wehhac û munewwr hem durri-yi biruhnayî**

'Kulek'baca ve aydınlık;'neynik'ayna;'çira'lambadır
Etrafı aydınlatan ışıklı nesne için kullanılan sıfat 'biruhnayî'

9/5

**Mensûr-i wekî mebsûs menşur-i belavbûyî
Qistas-i terazû ye, mewzûn-i çi? Kêşayî**

'Belavbûyî'dağolmuş ve etrafa saçılmış şeyler anlamındadır

‘terazû’terazidir;tartılan şeye verilen sıfat nedir’Kêşayî’

9/6

Mew’ûde:Keça hêj xweş danaî di nîv qebrê

Mewqûze bidarkuşî,metruk-i licihmayî

‘Keça hêj xwoş danaî di nîv qebrê’, sağken gömülen kız çocuğu

‘Bidarkuşî’sopayla öldürülen hayvan;terkedilmiş’licihmayî’

9/7

Neddaxetan:Ew herdu ê hildikelin javê

Mudhammetan:Herduyên reş bûne ji avdayî

‘Ew herduyên hildikelin ji avê’, suları fişkıtan iki çeşme

Sulanmaktan kararan iki bahçe,’herduyên reş bûne ji avdayî’

9/8

Zahib çî ye? Ê çûyî;musteqbel ê betin

Madî çî? Ewê borî;baqi çî?Ewê mayî

Gidene ne denir? ‘Ê çûyî’; geleceğe ne denir? O da ‘ê betin

Mazi nedir? ‘Ewê borî’;baqi(kalan)nedir? O da ‘ewê mayî’

9/9

Edxas-i wekî emşec têkilbûn e,xewn ehlam

Muzemmil û mudessir ê cil li xwu werdayî

‘Têkşlbûn’karışıklık ve karmaşıklık demektir;’Xewn’rüya

Ellbisesine sarılıp bürünen kişiye denir ‘ê cil li xwu werdayî’

9/10

Esfar û zubar herdu cem’e di kitêban in

Merqûm-i wekî mektûb mezbûr-i nivîsayî

‘Cem’e di kitêban’bazı şeyleri kitaplarda toplamaya denir

Yazılanı karşılamak üzere kullanılan kelime ise ‘nivîsayî’

el-Qit’etu fî behri’r-recez el metwi el-musemmen

(10.Kıta: Metwî ve müsemmen recez bahri)

10/1

Ger te divêtin ku beraber nebitin kes bi te ra

‘Îlim bixwûn hem ‘emeli tu bike sin’et ji xwe ra

Eğer istemiyorsan seninle boy ölçüşecek kimseyi

Hem ilim oku hem meslek edin onunla amel etmeyi
10/2

Mufte'ilun mufte'ilun, mufte'ilun,mufte'ilun
Ev receza metwî ye, da qenc-i bizanî tu bira!

'Mufte'ilun, mufte'ilun,mufte'ilun,mufte'ilun'tef'iledir
İyi bilesin diye ey kardeş, veznin bahri matvî recezdir

10/3

Fulk-i gemî,silk-i lirêcûn e,diya' ruhnî, bizan
Şehr-i meh û leyl-i şev û sifle geda, ebleh nezan

'Gemi'gemi;'lirêcûn' e, yol almak;'rohnî' yi ışık bil(bizan)
'Meh'ay;'şev' gece;'geda' ayak takımı;bilgisizdir'nezan'

10/4

Îşq û mehebbet çi? Evîn; buxd û edawet çi? Nevîn
Înhezmû cümle revîn; îxtelesû ye'nî revan

'Evîn'aşk ve sevgidir;'nevîn'kin ve düşmanlık demektir
'Cumle revîn'hepsi kaçtılar; kaçırdılar demek ise 'revan'

10/5

Cewşen û dir' herdu ne zirh; cunnet û turs herdu mertal
Sarim û seyf herdu ne şîr; sehm û qissî tîr û kevan

'Zirh'zırh;'mertal'kalkan anlamında kullanılan bir isimdir
'Şîr'kılıç demektir; ok ve yaya verilen isimler 'tîr û kevan'

10/6

Tefşo qedûm; dulbe çinar;mîhfer û sikke çi? Mukar
Mîlzem û hizk herdu fişar ; qet'-i birrîn,sinn-i didan

'Tefşo'keserdir;'çinar'çınar;'mukar'nedir? Küçük saban
'Fişar'mengene;'birrîn'kesmektir; dışın anlamı ise 'didan'

10/7

İbl û be'îr 's û cemel naqe cemmaz ew deve ne
Hicr-i mihîn hem 'eqile, muhr-i kurri,hesp e hîsan

Devenin ismi Kürtçede olduğu gibi Türkçede de 'deve'dir
'Mihîn'kısrak;'kurri' tay;'hesp'attır; Arağçada 'hîsan'

10/8

**‘Îcl û hemel golik û berx;cedy û ‘enaq herdu ne kar
Semn û semîn rûn û qelew; şehm-i bez e,der’-i guhan**

‘Golik û berx’buzağı ve kuzu;’kar’oğlak anlamındadır
‘Rûn û qelew’yağ ve semiz;’bez’iç yağ; meme’guhan’

10/9

**Mîrsed û mînhac û terîq rê ne û mersûs-i qewî
‘Alî û sam îçi? Bilind; malik û sahib çi? Xwudan**

‘Rê’ yol demektir; qewî’sağlam ve güçlü anlamına gelir
‘Bilind’yüksek ve yüce; sahip ne demektir? O da ‘Xwudan’

**el-Qit’etu fî behri’s-serî el-metwî
(11.Kıta: Metwî olan serî’bahri)**

11/1

**Herçî kesê ‘ilmekî qenc xwendiyê
Dewlet e ger wî bi esil zaniye**

Kim yararlı olan bir ilim tahsil etmişse
Bir devlettir bu,eğer köklü öğrenmişse

11/2

**Mufte’ilun,mufte’ilun,fa’ilun
Behra serî’e çi ye?Xoş metwî ye**

‘mufte’ilun,mufte’ilun,fa’ilun’vezin sistemidir
‘Serî’behri nedir?hoş bir şekilde ‘metwîd,r’

11/3

**Mekke Medîne çi ne? Ew qeryetan
Roj û Heyv-i herdu çi ne? Zibriqan**

Mekke ve Madine’ye ne denir:İki köy /şehir,yani Qeryetan
‘Roj ve heyv’(Güneş ve Ay) nedir?Zibriqan (iki parlayan)

11/4

**Şehd û esel herdu çi ne? Hingiv in
Ery û sennût derb ew jî wusan**

‘Hingiv’ ismini karşılayan kelime Türk dilinde baldır
Şehd, ’esel, ery, sennût ve derebtir onu Arapçada karşılayan

11/5

**‘Edb û ‘eseb herdu çi ne? Şîr û reh
Şîr û qelem herdu çi ne? Eqte’an**

Kürtçedeki ‘şîr û reh’ Türkçede kılıç ve damar demektir
‘Şîr û reh’ in ikisine ne denir? İki kesici anlamında Eqte’an

11/6

**Şariq û beyda çi ne? Ew herdu roj
Mexrib û meşriq çi ne? Ew xafiqan**

Doğan ve parlayan sıfatları neyindir? İkisi ‘Roj’ yani Güneş
Doğu ve Batının ikisi nedir? Hareketliler anlamında xafiqan

11/7

**Şems û Qemer Roj û Heyv in bira
Roj û Heyv herdu çi ne? Ezheran**

‘Roj ve Heyv’ i karşılayan isimler Güneş ve Aydır kardeşim!
‘Roj ve Heyv’ in ikisine ne denir? İki parlayan, yani ezheran

11/8

**Eyser û yusra çi ne? Ew herdu çep
Rast çi ye? Eymen û yumna bizan**

‘Çep’ kelimesini Türk dilinde karşılayan kelime soldur
‘Rast’ nedir? O da sağdır; bunu da böyle bil, yani bizan

11/9

**Helf û yemîn û qesem ew cümle sond
Îminî û ‘edl çi ne? Efdelan**

Kürtçedeki ‘sond’ kelimesini Türkçede yemin karşılıyor
Kutsallık ve adalewtin ikisi nedir? Efdelan

11/10

**Zî'b û xurab herdu çi ne? Gurg û qîr
Gurg û qîr ew herdu çi ne? Esreman**

Kurt ve karganın ikisi Kürtçede ne demektir?'Gurg ve qîr'
'Gurg ve Qîr'in ikisine ne denir? iki kesiciler,yani Esreman

11/11

**Qeswera û deyxem û dilhas-i şêr
Haris û leys û esed ew jî wusan**

Kürtçede 'şêr'demek olan hayvanı Türkçede aslan karşılar
Arapçada qeswere, deyxem,dilhas,haris,leys ve esed de aslan

11/12

**Ebteh û betha-i nevale biber
Sariq û liss herdu çi? Navê dizan**

'Newalên biber' taşlık ve kayalık vadiler anlamına geliyor
Hırsızdır Kürtçedeki 'diz'adını karşılamak üzere kullanılan

11/13

**Hîrre û sînewr-i pisîk, fare mişk
Seqb-i kun e, rovi çi ye?Se'leban**

'Pisîk'kedi anlamına geliyor;'mişk'in anlamı da faredir
'Kun'gedik ve delik demektir; tilkidir 'rovî'yi karşılayan

11/14

**Wahid û însan çi ne? Ew yêk û du
Sê ne selas, erbe' çar in 'eyan**

Bir ve iki Kürtçede nedir? Bunlar 'yêk(yek) ve 'du'dur
'Sê'üç demektir;'çar'ın dört demek olduğu ayan beyan

11/15

**Xemse û sîtte çi ne? Penc û şeş
Heft in û heşt in eve seb' û seman**

'Penc'sayısı beştir;'şeş'için kullanılan sayı ise altıdır
'Heft've 'heşt' sayılarıdır karşılıkları yedi ve sekiz olan

11/16

**Tîs û ‘eşer herdu neh û deh tamam
Sed mîet û elf-i hezar ey cuwan!**

‘Neh’ ve ‘deh’ için dokuz ve on kullanılır; artık tamam
‘Sed’ yüz demektir; ‘hezar’ için bin kullanılır ey civan!

**el-Qit’e fî behri’l-hecez es-salim el- müsemmen
(12.Kıta: Salim ve musemmen olan hezec bahri)**

12/1

**Di fesla nûbaharê da digel dîlber biçiin geştê
Ji ew xweştir umur nabit l imin ew hal qewî xweş tê**

İlkbahar mevsiminde sevgiliyle beraber gitsem seyrana
Ondan iyi bir ömür olmaz, bu durum çok hoş gelir bana

12/2

**Mafaîlûn mefaîlûn mefaîlûn mefaîlûn
Hezec salim müsemmen bit li teb’a xweş muneqqeş tê**

Vezin ‘mefaîlûn mefaîlûn mefaîlûn mefaîlûn
Hezec salim ve müsemmen olursa mizaçlara hoş süslü gelir

12/3

**‘Edud bazik,enîşk mirfeq,zira’zend e,lisan ezman
Tenîşt cenb û ibit binçeng,unuq ustu, sedy-i pustan**

‘Bazik!pazı;’enîşk’ dirsek;’zend’ kol ve arşın;dil’ezman’
‘Tenîşt’yan; ‘binçeng’ koltuk altı;’ustû’boyun;meme ‘pustan’

12/4

**Cewarih dest û pê,hulqûm û helq û hencer in gewrî
Eşa şîv û xeda taştê,xiza’zad û îna’ aman**

‘Dest’ ve ‘pê’ el ve ayak;’gewrî’ de boğaz ve gırtlak demektir
‘Şîv’akşam yemeği;’taştê’ kahvaltı; ‘zad’ azık; kaptır ‘aman’

12/5

**Weseb êş û neseb zehmet, xeten zava, xitan sünnet
Bîtane dost û hem mebtûn-i zikêş û dewa’ derman**

‘Êş’ ağrı-sızı; ‘zehmet’ zorluk; ‘zava’ damat; ‘sunset’ sünnet

‘Dost’yakın çevre;’zik êş’ karın ağrısı(çeken); ilaç ‘derman’

12/6

**Bizan çar in ‘enasir: Ax û av û ba û agir hem
Mewalîd in eve her sê: Nebat û me’den û heywan**

Bil ki temel unsurlar dördtür: Bunlar toprak, su, rüzgâr ve ateştir
Veletlere gelince onlar da üçtür: Bitkiler, madenler ve hayvan

12/7

**Tebai’ germî û sarî û zuwayî û terî her çar
Wereng sefra,sewda,belxem û xûn beje exletan**

Karakterler dördtür: Bunlar sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlıktır
Karışımlardır safra, sewda, balgam ve kan dördlüsünü karşılar

12/8

**Xelex av û me’in carî, duca zelma şev atari
Wehel tîn û heme’ selsal herî; wedq û heya baran**

‘Av’ın adı su; ‘carî’ akan; ‘şeva tarî’nin anlamı karanlık gece
‘Herî’ çamur ve balçıktır;yağmur için kullanılan isim ‘baran’
12/9

**Cidar û hait û ebniye dîwar in,’emud ustûn
Xeşeb dar û weted sing û kemer taq û riwaq eywan**

‘Dîwar’ duvar anlamına gelir;’ustûn’ da sütun-direk demektir
‘Dar’ tahta; ‘sing’ kazık;’kemer’ kemer; revakın adı’eyvan’

12/10

**Cerîde defter û qirtas-i kaxed tirs wereq ewreng
Suradiq xîfetin,fustat-i kon, zerf û wi’a aman**

‘Defter’ defter;’kaxed’kağıt anlamına gelmektedir
‘Xîvet’ çadır demektir;’kon’ otağ;kap-kacak ise ‘aman’

12/11

**Îşaret wehy û telw^ih û îrade vîn û qudret şîn
Ceban qels û betl merd û lîwa ala, ‘elem nişan**

‘Îşaret’ işaret;’vîn’ irade ve istektir; ‘şîn’ güç-kuvvettir
‘Qels’ korkak; ‘merd’ yiğit; ‘ala’ bayral; belirtidir ‘nişan’

12/12

**Qesî dûr e dehûr ewreng,qeseb qamûş e, qird meymûn
Feres hesp e, ceres zengil, îkaf û berze'e kurtan**

'Dûr' uzak demek; 'qamûş' kamış; 'meymûn' maymundur
'Hesp' attır;'zengil' zil ve çan; palan ve semerdir'kurtan'

12/13

**Hemîm xizm e, hima pawan, turas û irs-i mîras in
Ebû bab e, ubuwwet babî ye, bewwab-i dergehvan**

'Xizm' dost ve akraba;'pawan' koruma; 'mîras' mirastır
'Bab' babadır;'babî'babalıktır;kapıcının adı 'dergehvan'

12/14

**Ebû Camî çi ye? Sifre; Ebû Naci' çi ye? Hulwe
Ebû Nafi' çi ye? Sîrke; Ebû Cabir çi ye? dibêjin nan**

'Sifre'(sofra)nin künyesi nedir;Ebû cami'; tatlınıki ? Ebû Naci'
'Ebû nafi' nedir:'Sîrke' ya Ebû cabir neyin künyesidir? Nan

**el-Qit'etu fî behri'l-muteqarib el-Meqsûr
(13.Kıta: Meqsûr olan mutekarib bahri)**

13/1

**Mu'ellim bila dil wekî bitin
Divêtin ku şagird-i diber bitin**

Varsın kalbin taş gibi olsun öğretmen/öğretici
Yine de ona karşı gönül alıcı olmalı öğrenci

13/2

**Feûlün feûşün feûlün feûl
Teqarub xweş e ger muqesser bitin**

Feûlün feûlün feûlün feûl
Teqarub hoştur eğer muqasser olsa

13/3

**Sema asîman,erş-i ban,xanî beyt
Tutuq perde,irfe' hilîne,xwuzî leyt**

'Asîman'gökyüzü,'ban'çatı ve dam;'xanî' ev demektir

‘Perde’örtü;’hilîn’kaldır;’xwuzî’keşke anlamına gelir

13/4

Du’a xwestin e, de’ bihêl, ruh here
Mereq şorbe, kul bixwe, ci’were

‘Xwestin’ duadır;’bihêl’ bırak/vazgeç; git demek ‘here’
‘Şorbe’ çorbadır;’bixwo’ye; gel demenin anlamı ‘were’

13/5

Civat e mele’, tijîbûn îmtîla’
Sena rohnî ye herwekî încîla’

‘Civat’topluluk;’tijîbûn’ dolmak anlamına gelmektedir
‘Rohn’i’kelimesinin anlamı aydınlık ve ışık demektir

13/6

Cehîm û cehennem, leza û seqer
Hemî doj in û cih; meqam û meqerr

‘Doj’ kelimesini karşılayan isimler cehennem ve ateştir
‘Cih’ yer ve makam demektir; bu iki isim anlamca eştir

13/7

‘Îbadet perestin,’îbaret beyan
Heyîn aşikâra ‘ilan û ‘eyan

‘Perestin’ibadettir;’beyan’ bir şeyi şerh ve ifade etmektir
‘Aşikara’ açık seçik, yani herkes için bilinir hale getirmektir

13/8

Bi me’na ‘ezab in ‘îqab û nekal
Xebel xeht-i dînî, xerabî xebal

‘Ezab’ı karşılayan kelimeler azap, ceza ve cezalandırma
‘Xerabî’ oluşan akıl bozukluğu ve bu bağlamda çıldırma

13/9

Şehîh û helû’ û denîn û bexîl
Bi me’na yek in cümle saxir û zelil

Cimri kimseyi karşılamak üzere kullanılan sıfat ‘bexil’dir
Tüm cimrilik sıfatlarını taşıyan kimseler alçak ve zelildir

13/10

**Qewî rûturuş e kelux û ‘ebûs
Ji bo bûk û zava dibêjin ‘erûs**

‘Qewî rûturuş’ somurtkan demektir ki hep asık olur surat
‘Bûk û zava’ yı karşılayan isimler sırayla gelin ve damat

13/11

**Muweşşeh müzeyyen müşekkel wusan
Muşekkel bizane huşsan û busan**

Bir şey ki eşyasıyla süslenip müzeyyen hale getirilir
Onun güzelliği ‘hussan û busan’ ikilemesiyle ifade edilir

13/12

**Sipahî ye buhlûl û zînet beha
Seciyye tebî’et,tehiyye du’a**

‘Sipahî’ hoş, güzel; ‘zînet’ de süs ve parlaklık ifade eder
‘Dua’ dilemektir; ‘tebî’et’ in ifade ettiği anlam da karakter

13/13

**Hesanî ye rewh û hewar e niyah
Xelasbûn e fewz û felah û necah**

‘Hesanî’ kolaylık ve rahatlık; ‘hewar’ da çığlık (atmak)tır
‘Xelasbûn’ un geldiği anlam kurtulmak ve iflah olmaktır

13/14

**Zivistan şîta ye û havîn e seyf
Behar e rebî’ û payîz e xureyf**

‘Zivistan’ kış mevsimi demektir; ‘havîn’ de yaz mevsimi
‘Behar’ ilkbahar mevsimidir; sonbaharın ‘payîz’ dir ismi

13/15

**Sene sal e,usbû’-i hefte binas
Serawîl û sîrbal-i derpê kiras**

‘Sal’ yıl demektir; ‘hefte’ yi karşılayan isim ise haftadır
‘Derpê û kiras’ ‘sırayla don/pijama ve entari anlamındadır

13/16

Nu'as û sîne honijîn,hec'e xew
Firî,îftîra,îdd-i her sê derew

'Honijîn' uyuklamak demektir; uykunun anlamı 'xew'
Yalan ve iftirayı karşılamak için kullanılan isim 'derew'

13/17

Teraxî teref,sistî û nermî
Heteb suxtenî,me'mean germî

Gevşeklik,uyuşukluk ve geç davranmışlık ' nermî' dir
Yakacağın adı 'suxtenî'; sıcaklığın anlamı 'germî' dir

13/18

Sivikbûn e xiffet,giranî weqar
Terebbus derengî û deng e xuwar

'Sivikbûn' hafiflik;'giranî' ağırlık /ağırbaşlılık demek
'Derengî' geçlik ve beklemek;'deng'ses ve böğürmek

13/19

Firîvî henîz û firûzî muka'
Siyah û seda deng û gazî nîda

'Firîvî'kebablık ete denir;'frûzî' ıslık ve ıslık çalmak
'Deng' ses demektir;'gazî' ise seslenmek ve çağırmaq

13/20

Recez iştiran e, wusan e hezec
Herec têkilbûn e û mezec û mercec

Ses sanatçısı tarafından söylenen şarkının adıdır 'istiran'
'Têkilbûn' dur anarşi ve kargaşa anlamlarını karşılayan

13/21

Benan sertîlî û esabi' tilî
'Edalet beraber, şikayet gilî

'Sertîlî'parmak ucu demektir; parmağın kendisi ise 'tilî'
'Beraber'lik eşitlik ve adalettir; şikâyetin anlamı da 'gilî'

13/22

**Derîzan e ‘etbe, wereng e wesîd
Bi me’nay-i ax in rufat û se’îd**

‘Derîzan’ismi Türk dilinde eşik olarak karşılanmaktadır
‘Ax’ ismini karşılamak için kullanılan kelime topraktır

13/23

**Qewarîr şûşe,mumerred hulû
Duxan duxx û yehmûm çi ne? Navê dû**

‘Şûşe’ cam şişe demektir; isyan veya isyankâr ‘hulû’ dur
Duman ismini karşılamada kullanılan kelime ise ‘dû’ dur

13/24

**Tecelcul hejîn e, tebettul berrîn
Tekellum xeberdan, tebessüm kenîn**

‘Hejîn’salla(n)maktır;kesmek ve son vermek de ‘berrîn’
‘Xeberdan’konuşmaktır; tebessüm ve gülüş ise ‘kenîn’

13/25

**Tebadur, ‘ecel, sur’e her sê lez in
Hedîqe û butsan û cennet rez in**

Sûrat,hız ce acele anlamlarında kullanılan kelime ‘lez’
Bağ,bahçe ve bostan anlamlarına gelen kelime de ‘rez’

13/26

**Kîtabet nivîsîn,murekkeb mîdad
Tîlawet çi? Xwendin;mehebbet wîdad**

‘Murekkeb’ mürekkep demek; ‘nivîsîn’ yazmak/kitabete
‘Xwendin’ okumak demektir;sevginin anlamı ‘mehebbet’

13/27

**Gihîşrin bizane wusûl û wurûd
Hem efrazîcûn e ‘urûc û su’ûd**

Bil ki ‘gihîştin’ in ifade ettiği anlam yetişmek ve varmaktır
‘Efrazîcûn’ un anlamı ise yükselmek ve yukarı çıkmaktır

13/28

**‘Erec lengî ye û ‘îwec xwarî ye
Î’ane û neşret çi ye? Arî ye**

‘Lengî’topallık demektir;eğrilik ve yamukluk ‘xwarî’ dir
Yardım etmenin veya yardımın anlamı nedir? O da ‘arî’ dir
13/29

**Rîba zêdeyî, rebwe erde bilind
Diyafet qîra herwekî qerye gund**

‘Zêdeyî’ faiz ve artış; yüksekçe yer/tümsek ‘erdê bilind’
‘Diyafet’ misafire ikram edilen şeylerdir; köyün adı ‘gund’

13/30

**Cuded rey’ û qesd û sîrat û sebîl
Hemî rê nin ; mehdî û hadî delil**

‘Rê’ isminin Türkçede kullanıldığı anlam yol ve sebil
Yol gösteren rehber ve kılavuz anlamındaki isim ‘delîl’

13/31

**Remel zûlirêçûn e hem herwele
Nehafet zebûnbûn e hem hewqele**

‘Jûlirêçûn’ un anlamı hızlı bir şekilde yürüyüp yol almaktır
‘Zebûnbûn’ un ifade ettiği anlam güçten düşüp zayıflamaktır

13/32

**Şeca’et celadet cuwanmêrî ye
Sexeb xers-i bîrs û libe’ têrî ye**

Cesaret ve yiğitlik anlamında kullanılan kelime ‘cuwanmêrî’
‘Bîrs’ açlık anlamında kullanılırken; tokluk kelimesi de ‘têrî’

13/33

**Cîma’ û refes wet’-i gan, bezl-i dan
Zeker kîr û quz ferç û gun xusyetan**

‘Gan’ erkek ile dişi arasındaki çiftleşme iken; ‘dan’ vermektir
‘Lîr’ erkeğin cinsel organı; ‘quz’ kadınınki; ‘gun’ testislerdir

13/34

Tedeffuq verihtin,telezzuz xweşî
Wekî seqye avdan,nedarret geşî

‘Verihtin’ meniye hızla akıtmak demektir; hoşla gitmek’xweşî’
‘Avdan’sulamaktır; körpelik,erafet,gençlik ve tazelik ‘geşî’
13/35

Ebulkibri zîv û ebulfedli zêr
Ebunnecmi rovî, ebulhersi şêr

‘Zîv’(gümüş) in künyesi Ebû kibir; Ebu fadl ‘zêr’(altın)ın
‘Rovî’(tilki)ninki Ebû necm; ‘şêr’(aslan) ın künyesi bil Ebû hers’ i

13/36

Ebu’l-emni têrî,ebû amra birs
Ebu’l-Qeysi tûr e, hezr xewf-i tirs

‘Têrî’(tokluk)Ebû emndir;Ebû amre açlık anlamına gelen ‘birs’
‘Tûr’(torba)un künyesi Ebû qaystır; korku anlamına geliyor ‘tirs’

13/37

Ebû hafsi mêş û ebû ce’de gurg
Qulung kurkî û hem hubara ye cîrg

‘Mêş’(sinek)ın künyesi Ebû hafstır; Ebû ca’de kurt yani ‘gurg’
‘Qulung’turna demektir;havadan inmeyen hubara kuşu da ‘cîrg’

13/38

Ebû’l-lehwi tenbûr,ebu’l-xefli fil
Ebû murre şeytan û sultan delil

‘Tenbûr’(tanbur) Ebû lehvdır;künyesi Ebû xefl olan hayvan ‘fil’
Şeytanın künyesi Ebû murre ; kılavuz ve yol gösterici kişi de ‘delîl’

13/39

Fe ma xetbukum eyyuhe’l-murselûn?
Gelî qasidan bo çi hatine hûn?

Gelî qasidan bo çi hatine hûn? un tercümesi
Ey elçiler,siz ne için gelmişsiniz?dir tercümesi

13/40

Te'alew serîen = werin hûn bilez!

Fe hazihi cennet = eve ha ye rez

Çabuk geliniz cümlesinin anlamı 'werin hûn bilez'
İşte budur cennet cümlesinin anlamı 'eve ha ye rez'

13/41

Lînezheb we nel'eb we ne'kul me'a

Biçin da bilîzin û vêkra bixwun

Gidip beraber oynayalım ve yiyelim yemek
'Biçîn da bilîzin û vêk ra bixwun' demek

13/42

Digel min me' î,digel te me'ek

We lî hem ji bom in,ji bot e wek lek

Seninle 'digel te' demektir; benimle de 'digel min'
'Ji bo te' senin için demektir;benim için 'ji bo min'

13/43

'Eleyke li ser te,'eleyye l imin

'Eleyhi li ser wî w minnî j imin

'Li ser te' senin üzerinde; benim üzerimde de 'li min'
'Li ser wî' onun üzerinde; benden demek de 'ji min'

13/44

'Eleyna li ser me, 'eleyhim li wan

'Eleykum li ser we,xesaret ziyan

'Li ser me' bizim üzerimizde; onların üzerinde 'li wan'
'Li ser we' sizin üzerinizde; zarar ve hasarın adı 'ziyan'

13/45

Neharen bi roj û beyaten bi şev

Mine'l-cehli firre ji cehlê birev

'Bi roj' gündüz vakti demektir; gece vakti ise 'bi şev'
Bilgisizlikten kaç cümlesinin anlamı da 'ji cehle birev'

13/46

Fe î n kunte tercû terîqe'n-necat
Fe xuz mesleke'l-muzhiri'l-mu'cizat

Eğer kurtuluş yoluna girmeyi umuyor isen
Mucizeler Gösteren'in yolunu örnek al sen!

13/47

Lî ma ûhiye'l-Mustefa festemi'
Bi sem'i rida fe'teqid vettebi'

Mustafa'ya vahiy olarak gönderilen dinle!
Kabul kulağını ona ver, ona inan ve onu izle!

13/48

Usellî 'ela şafi'î Ehmeda
Fe la tense ya şafi'î Ehmeda

Salavat getiririm şefaatçim Ahmed'e
Ey benim şefaatçim, unutma Ahmed'i!

FİLOZOF XANİ'NİN EĞİTİM MANİFESTOSU (Eğitimin Temel İlkeleri)

Değerlendirme yazımıza başlarken birkaç söz söylemek istiyoruz. Yüce Xani bir deryadır. Onu anlatabilmek gerçekten zor iştir. Elbette ki birçok eksiklerimiz olacaktır. Bu kaçınılmazdır. Ama olanakların içerisinde doğru temel üzerinde hedeflere ulaşmaya gayret edeceğiz. 21. Yüzyıl da Xani Ekolünün emekçisi değerli büyüğümüz sayın Şeratettin Eryılmaz'ın işaret ettiği yoldan hareketle Xani ışığını ölümünün 300. yılında onun torunlarına yaymayı bir görev kabul ederiz. Eğitimin temel ilkelerini yorumlarken Xani'yi evrensel boyutu ile irdelemeye çalışacağız.

Filozof Ehmede Xani'nin 13 maddeden oluşan eğitim amaç ve ilkelerini ele alarak sizlere yorumlamaya çalışacağız.

Ehmedê Xani 32 yaşındayken 1683 yılında çocuklara ve eğitimcilere yönelik Nûbara Biçûkan (Çocukların Taze Baharı) eserini yazmıştır. Bu eser tam bir Pedagog edası ile yazılmıştır. 13 maddeden oluşan ve 14 bölümü içeren bu eser tam manasıyla bir eğitim manifestosudur. Eğitimin temel ilkelerini anlatan bu eser bugün hala geçerliliğini korumaktadır. Xani'ye göre "eğitimin amacı özgürleşmektir." Xani, ana dilin yanı sıra ilim diline çok ama çok önem vermiştir. Xani'nin yaşadığı dönemdeki ilim lisanı Arapçadır. Xani Arapça, Farsça ve Osmanlıca dillerini de kullanmasına rağmen eserlerini ısrarla Kürtçe yazmıştır. Xani bu eseri ile insan olma evresinin birinci safhasını inceliyor. Kendisiyle tanışmak, çevresiyle, çağıyla barışık olmak; Nûbara Biçûkan'da bunun kurgusunu yapmıştır. Bu da tasavvufun safhaları sayılan ilmelyakın safhasıdır. insanın gerçekle, ilimle yüzleşme safhasıdır.

Asıl konumuza geçmeden önce Xani ile ilgili kısaca bazı bilgiler aktarmayı da uygun görüyoruz. Ehmedê Xani'yi tek bir yönüyle görmek yanlıştır. Xani İslami eğitimi görmüş ve doğuludur. O halde batı tarzı bir filozof olması olasıdır?

Xani'nin millet severlikle/ulusçulukla ilgili düşünceleri hariç toplum katında onun dünya ölçeğinde modern bir filozof, düşünür olduğu gerçeği bilimsel anlamda ele alınıp yaygınlaştırılmamıştır. Sadece vefakar bir kaç araştırmacının eserlerinde saklı kalmıştır. Oysa Xani, Herakleitos, Platon, Aristo ve Farabi v.s. gibi bir filozoftur. Yüce Xani çok yönlü düşünürlerinin önde gelenidir. Dil konusunda dil uzmanı, zaman ve takvim bahsinde astronomi , töre ve kültür bölümlerinde kültür folklor uzmanı, ekonomi bölümünde bir ekonomist, eğitim bölümlerinde ise bir eğitim uzmanı ve pedagog, tasarım dehasında feylezofur.

Üçüncü öğretmen Filozof Xani hakkında ki öz bilgiden sonra, acaba yüce Xani bir eğitim manifestosu olan Nubara Biçûkan eserini neden yazma gereği duymuştur ? Xani döneminde Avrupa'da ve yaşadığı coğrafyada eğitim yok muydu? Elbette ki vardı. Ancak eğitim ve öğretim genelde belirli bir elit sınıfı içindi. Yani üst düzeydekiler içindi, başka bir deyişle Saray ve çevresi içindi. Ama halka yönelik değildi. Yüce Xani eğitimi geniş bir kitleye yayarak yeni neslin yetişmesini arzulamıştır. Xani'nin bu tür davranışı evrensel boyutu ilktir.

Xani döneminde beylik ve halk tabakası vardı. Yani idare eden ve idare edilenler. Henüz sosyal sınıflar oluşmamıştı. Ezenler ve ezilenlerin sosyal, ekonomik ve siyasal çıkarları birbirlerine karşıttır.

Tepedeki gücün oluşturduğu düzeni bozamayacağını bilmiştir. Halkı değiştirebilirim demiştir. Bu sıralamayı, yapıp çareler zincirinde "ulus-devlet" tezini kurgulamıştır. Kurguda sınıf mücadelesi değil; otorite, beylik ile halkın beraber kurtuluş savaşının bilimsel sosyolojik ve felsefi reçetesini sunmuştur. Bu kurgunun somutlaşması için ilim ve eğitime yönelmeye sağlık vermiştir ve böylece kurgusunun ilk halkası olan eserini hazırlamıştır.

MADDE 1: Her külfetin bir mükafatı vardır. Öğrendiklerinizi tekrarlayarak pratiğinizi geliştirin. Bilgi insanın iradesinin ve aklın gelişmesi için gereklidir.
YORUM: Yaşamda hedeflenen noktaya ulaşmada ister istemez bir uğraşı gerekir. Bu uğraşı sonucu hedeflenen noktaya ulaşıldığında hangi alanda uğraşı gerekir. Bu uğraşı sonucu hedeflenen noktaya ulaşıldığında hangi alanda uğraşı verilmiş ise, o alanda uğraşı sonucu oluşan başarı görülecektir. Bilimin sonsuzluğu karşısında mutlaka edinen ve öğrenilen bilgileri sürekli güncelleşmesi sağlanarak, bunları yaşama geçirme ve topluma yararlı bir noktaya hedeflendirmeyi öğütleyen yüce Xani, insanın iradesinin aklın olgunlaşmasının ancak, bilgi dağarcığının olanca yenileme boyutuna bağlıyor.

MADDE 2: insan iradesinin merkezi akıl, duygusunun merkezi ise gönüldür. Bilim gözü ile görün duygu gözü ile sevin.

YORUM: Xani akılcılık felsefesi taraftarıdır. Bu düşünce taraftarlarına göre "iman kitap ise, akılda insandadır" Yani insan bağımsız ve özgürdür. Doğruyu ya da yanlış seçmek kaderin işi değil, insan aklın-iradesinin işidir. Akılcılık ekolüne göre "Bilimi üreten ve geliştiren akıldır." Akla uygun davranmak erdemdir. İnsanı yüce kılan akıldır. Bilgi aklı özgürleştirir. Güçlü olmak veya erdemli olmak için özgür olmak gerekir. Cahil insan tutsaktır. Varlığın özü olan nefiste irade yoktur. Aklın görevi nefsin dizginlerine sahip olmaktır. Aydınlığa kavuşmadan bağımsız düşünce olamaz. Hedeflenen ve var olmak istenilen noktaya ulaşmada bilimi iyi bilmek gerekir. Olayları iyimser gözle sentezlemek gerek. Varacağınız noktada edineceğiniz değerleri içtenlikle benimseyerek korumak gerektiğine yüce Xani işaret etmektedir.

MADDE 3: Öfke ve kavgayı-savaşı değil, barış, sabır ve hoşgörüyü tercih edin. Çünkü bunlar birlik ve beraberliği olgunlaştırır.

YORUM: Yüce Xani "Eğitim teorisi özgürleşmektir." İlkesini benimsemiştir. O halde kavuşmak istenilen nihai hedefe, öfke, kavga, savaşla değil hoşgörü ve sabır ile ulaşmanın yolu ve yönteminin eğitimle olabileceğini işaret eden yüce Xani cahil ve bilinçsiz toplumun özgürleşmesinin olanaksızlığına vurgu yaparak birlik ve beraberliğin yolunun ilimle olacağını ve ilmin öğrenilmesinin eğitimle olanaklı olduğuna dikkat çekmiştir.

MADDE 4: Amacınız ülkünüze doğru yönelin zaman kaybetmeden yol alın, hedefiniz Kâbe olsun.

YORUM: Xani eğitim ilkelerinin bu maddesinde bir çağrışım yapıyor. İslamiyetin kutsal yeri olan Kâbe'ye ulaşmayı herkes nasıl istiyorsa; ulaşmak istenilen ülkeye ulaşmada azimli ve kararlı olarak eğitimin öğrenilmesinin gereksinimine dikkat çekiyor.

MADDE 5: Bilgisizliğinizi-cehaletinizi bilgiyle giderin, bunu yapmakla değer kazanır, yücelirsiniz.

YORUM: Yüce Xani bilginin insanın evrimindeki oluşumunda büyük yeri olduğuna işaret etmektedir. Bilgisiz ve cahil kişinin ne kendine nede topluma bir yararı olmayacağını belirten yüce Xanî ulaşmak istenilen ülküye varmada mutlaka eğitim sonucu öğrenilecek bilgi ile olanaklaşacağına dikkat çekiyor. Bu nedenle Nûbara Biçûkan eserinde çocukların mutlaka eğitime sarılmalarını ve eğitim sonucu elde edecekleri bilgilerle kendilerinin toplum içerisinde yer alacakları gibi dağarcıklarındaki bilgilerle yaşadıkları topluma yararlı olacağını Filozof Xanî ifade etmektedir. Bilgi insana kişilik kazandırır. Toplumda kişilik sahibi olana, her zaman saygı gösterilir, değer verilir.

MADDE 6: Kibir cehaletin eseridir. Duyguların birincisi akıl olmalı, dizgin daima aklın elinde olmalı.

YORUM: Cehalet körü körüne bağlılık yaratan kibirliği doğurur. Xani toplumun bilgisizliğini eğitimle, bilimin ışığıyla küçültmeli, cehaletin sınırı bilimsel aydınlatmanın alanının boyutuna bağlıdır. Aydınlandıkça cehalet illeti küçülür. İnsan özgürleştikçe geriliğin, törenin, dini bağınazlıkların iplerinden kurtulur. Xani akılcı felsefe taraftarıdır. Bu düşünce taraftarlarına göre 2. maddenin yorumunda belirttiğimiz gibi "iman kitap ise, akılda insandadır." Yani insan bağımsız ve özgürdür. Doğruyu ve yanlışını seçmek asla ve asla yazgı değildir. İslam felsefesinde Vasil bin Ata (M848) ölüm ile başlayan akılcılık ekolüne, bilimi üreten ve geliştiren akıldır. Öyleyse aklın egemenliği adalettir. Akıl adalet zenginliğiyle binici sıfatıyla duyguların dizginini istenen amaca çevirir. "Amaca varma ümidi, çabayı, çaba gayreti, gayret vuslatı sağlar ... Bunların ilacı şifa tüzüğüdür." demiş Xani! Baruch Spinoza (1632-1677) ile "*bilgi akılı özgürleştirir. Akla uygun davranmak erdemdir. insanı yüce kılan akıldır. Güçlü ve erdemli olmak için özgür olmak gerekir. Cahil insan tutsaktır. Valığın özü olan nefiste irade yoktur. Aklın görevi nefsin dizginlerine sahip olmaktır. Aydınlığa kavuşmadan, bağımsız düşünce oluşamaz*" konularında Xani ile birebir aynı düşünüyör.

MADDE 7: Bilime sarılın, zira o size bilinmeyenleri bahşeder.

YORUM: Yüce Xani ilk eseri Nûbara Biçûkan'da ilimle yüzleşme safhasını işlemiştir. İlimin derinliklerine inmesi ve bilinmeyenlerin öğrenilmesinde ikinci eseri Aqideyi imane ile safhalandırmıştır. Xani "toplumun bilgisizliğini bilimin ışığıyla küçültmeli." Bu madde de işaret edilen anatema bugün çağımızda geçerli olan bilimin önemine dikkat çekmektir. Xani 300küsür yıl önce bugün ki modern yeniliklere kavuşmanın tek yolu ilmin öğrenilmesi ile olanaklı olduğunu belirtmektedir. Bugün hızlı bir şekilde gelişen teknoloji ilmin gelişmesi ile oluşmuştur. Toplumsal açıdan ise karanlıktan aydınlığa çıkmanın yolu ilimdir.

MADDE 8: Eğer saygın biri veya lider olmak istiyorsanız doğrulardan asla şaşmayınız. Duruşunuz İsa, Musa, Sokrat, Hallac-ı Mansûr, Bistami, Suhreverdi ve Pir Abdal duruşu olmalı. Zira adaletsizliğe karşı onurlu duruşta Tanrı duruşu vardır. YORUM: Eğitimde öğrenilenlerin adalet ilkesi doğrultusunda toplum yararına kullanıldığı zaman saygınlık olgusu artar. Saygın bir kişi olmanın veya lider olmanın

özellikleri bulunmaktadır. Topluma bu özellikleriyle yön veren adalet ilkelerinden taviz vermeyen şahsiyetlerin örnek alınmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır yüce Xanî.. Hz. İsa'nın çarpmıha gerilişinde dik duruşu bir adaletsizliğe karşı geliřtir.

Xani bu beytinde İsa'yı ne güzel anlatıyor. "Kilise kapısında gördüm/Ruhullah ki İsa'ya renk deęiřtirip, fidan gibi çekildi arşı alaya/Ben tek varlık dedim, o enel hak dedi/saki kadeh uzatıp, keskin mey içerde" Hz. Musa vaat edilen topraklara kavmini götürmek için Firavun zulmüne karşı çıkışında bir adalet olgusu vardır. Sokrat batı dünyasında yarattığı ilkeleri ile adaletsizliğe karşı durmuştur. İslam felsefesinin işrakiye ekolünün yaratıcısı Suhreverdi, diğer İslam düşünürleriyle Hallac-ı Mansur, Bistami ve Pir Sultan Abdal adaletsizliğe karşı dik duruşlarıyla tanınan saygın kişilerdir. Dolayısıyla eğitim sonrası saygın biri veya lider olmada bu ünlü kişilerin dürüstlük ve doğruluk çizgilerinin örnek alınmasına yüce Xanî dikkat çekmiştir.

MADDE 9: Her ne yaparsanız ne işlerseniz güzel yapın, cazip ve etkileyici olun. YORUM: Yüce Xani Nûbara Biçûkan ile çocuklara, Aqideya İmane ile gençleri eğitmek ve belirli hedefe yönlendirmek istiyor. Halk arasında bir tabir vardı. "Yarım imam dinden, yarım doktor candan eder..." derler. Pedagog Xani gençlerin ve çocukların alacakları eğitimin noksansız donanımlı olmasını istiyor. Zira eğitimle donanan bir kişi yapacağı işleri daha akılcı bir çizgide daha doğru bir şekilde ve gerek kişilerin ve gerekse toplumun yararına göre yapar. Eğitimi güzel alan, mutlaka işlerini de güzel yaptığı gibi bu işleri çekicilik noktasında cazip kılar.

MADDE 10: Yarışta öne geçmek istiyorsanız ilme yönelin. Pratięi kendinize sanat eyleyin.

YORUM: Yüce Xani eserlerinin tümünde ilme yönelmeyi öğütlüyor. Neden ilim? Çünkü aklın gelişmesi ilimle olur. İlim yaşamın her evresine yön veren bir faktördür. Bu faktörü iyi kullananlar yaşamda hedeflerine ulaşmışlardır.

Bugün gelişmiş olan tüm büyük devletlerin gelişme eksenini ilmin varlığı ile gerçekleştirmiştir. Teoride öğrenilen ilim eęer salt kişinin aklında ise bunun hiçbir yararı yoktur. Zira bu meyvesiz ağaca benzer. Oysa öğrenilen ilmin gerek kendi doğrultusunda ve gerekse toplum yararına kullanıldığı zaman sonuçları yararlı olur. Onun için sürekli ilmin pratięini öneriyor.

MADDE 11: Her kim ki bir ilim tahsil etmişse, farkındaysa o bir devlet sahibi olmuştur.

YORUM: İlimin cehaleti yendiğini yüce Xani sık sık vurgular. Yüce Xani bir beytinde şöyle der: "Saki, Allah için gel de iyilik ediver/Cem kadehine bir yudum şarap koyuver." Saki ilim simgesidir. İnsana net, gerçek, doğru görüntüler veren akıl süzgeci anlamındaki Cem kadehinin, zengin yapan tek saki ilimdir. İlimi iyi kavrayan bir kişi ihtisas yaptığı dalda uzmanlığı ile kendisini kabul ettirip, saygınlığını kurar. Bu saygınlık o kişi için bir devlettir. Burada devlet anlayışında bilgi zenginliği kast edilmektedir.

MADDE 12: Yaşama ve sevdiklerinize bahar sevgisiyle sarılın ki, bahar çiçekleri gibi açılınsın.

YORUM: Filozof Xani burada çok güzel bir benzetme yapıyor. Kışın bitişini ve ilkbaharın gelişini ağaçlarda ve kırlarda açan çiçekler müjdeler. Ovalar kır çiçekleriyle

canlanır. İşte Filozof burada ilmi çiçek ile bağdaştırıyor. ilimi öğrenen kişi tıpkı çiçek gibi açar.Zira dağarcıklarındaki bilgilerle topluma ışık olur. Yararlı olur. Burada sevdikleri dediği ise, nasıl ki insan anne, baba ve kardeşlerini seviyorsa, burada bir aile sıcaklığı yaratıyorsa Fiozofta çocuklara aynen anne, baba ve kardeşlere beslenen sevgi gibi ilime yönelmelerini ve ilmi öğrenmelerini istiyor.

MADDE 13: Eğitimcileriniz taş yürekli olsa bile siz daima onlardan isteyin ki, elde edebilesiniz.

YORUM: “Ağlamayan bebeğe mama vermezler” Bu deyim sıkça toplumumuzda kullanılır. Eğer ilim öğrenmek isteniyorsa mutlaka ama mutlaka sabır ve metanetle adım adım yol almalı ve bilinmeyenlere ulaşmada ustaların yakasını bırakmamalı. Ama sonuçta istenilene varılmalıdır tezini işliyor burada yüce Xanî...

Her çend Nûbara Biçûkan pirtûkek perwerdehiyê bû ku gelek berî Jean Jacques Rousseau (1712-1778) Emile hatibû nivîsandin û hîn jî di medreseyan de tê hîn kirin, lê mixabin, wê hewcedariya wê ya girîng nedît.

Me ne di warê maqûliya nivîsandinê de, ne jî di dîroka perwerdehiya kurdî de, di warê materyalên ku ji bo zarokan hatine amadekirin, me nekariye girîngiya wê fêr bibin.

***

Nûbara Biçûkan Jean Jacques Rousseau'nun (1712-1778) Emile 'sinden çok önce yazılmış bir eğitim kitabı olmasına ve hâlen medreselerde okutulmasına karşın ne yazık ki gerekli ilgiyi tam anlamıyla görememiştir.

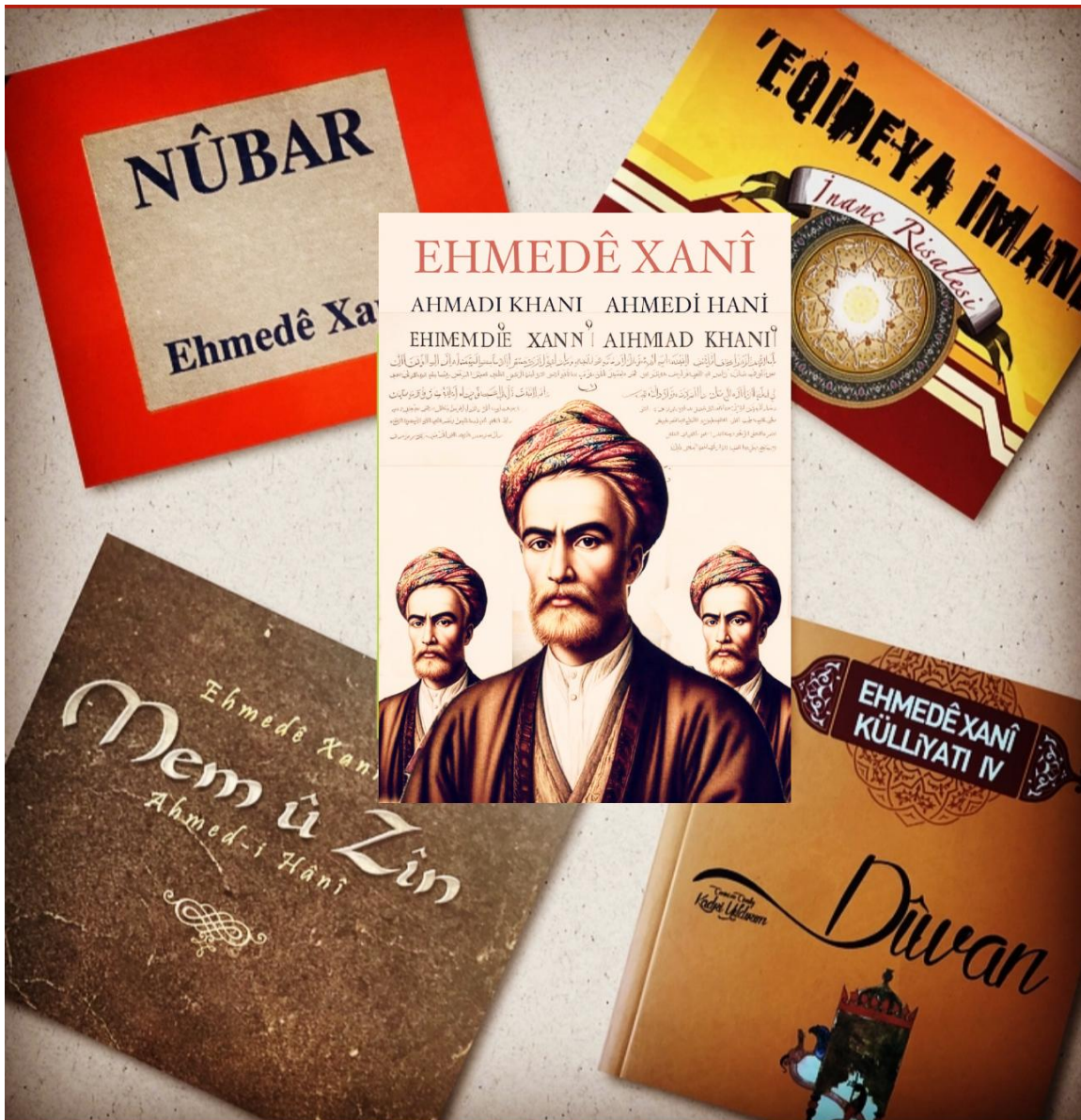
Onun ne yazılma gerekçesi ne de Kürt eğitim tarihi açısından, çocuklara yönelik olarak hazırlanmış materyaller açısından olan önemini kavrayabilmiş değiliz.

***

Although Nûbara Biçûkan is an educational book written long before Jean Jacques Rousseau's (1712-1778) Emile and is still taught in madrasas, unfortunately it did not receive the necessary attention.

We have not been able to grasp its importance in terms of the history of Kurdish education and the materials prepared for children.

EQÎDEYA ÎMANÊ

Tipguhêziya ji tipên Erebî bo tipên Latînî di gel pergala rûpelan
û amadekirina ji bo çapê: Zeynelabidîn Zinar
Çapa Yekem: Weşanxaneyê Firat Îstanbul 1992

SUNUM

Xani'in İslam'ın temellerinden söz ettiği, insanlara tapınmayı ve din konularını Kürt dilinde açıklamaya çalıştığı, 70-73 beyitten oluşan uyaklı bir dini kitaptır. Bu kitabın önemi; Kürtçe yazılmış olmasıdır. İbnül Esir, İbni Xalikan, Ebul Fida v.b. gibi birçok ünlü Kürt din adamı ve bilgini daha önceleri eserlerini Arapça ya da Farsça yazmışlardı. Xani ikinci eserini 1687 tarihinde gençlere yönelik olarak yazıyor. Xani, bu eserinde kararlı ve inançlı bir gençlik yetiştirmenin yöntemlerini belirliyor kısaca. "Birey tarihini, kültürünü, edebiyatını, doğasını ve yöresini bilmeli, doğrulara yandaş olmalı, köleliği reddetmeli ve hür iradeyi esas almalı" diyor. Xani, bu eserinde hedefe kilitlenmenin ve bunun pratiğini yapmanın yol ve yöntemlerini anlatıyor. Kısaca, gençleri eğitmek ve belli bir hedefe yönlendirmek istiyor. Yaşadığımız topraklarda tarihsel süreç içerisinde dil ve kültür yine gelenek ve göreneklere büyük ölçüde Arapça egemen kılındı. Bu yayılcılık halkların dil, kültür ve yaşamlarını o kadar etkiledi ki, neredeyse yaşamın rengi soldu. İşte bu gerçeklik göz önünde bulundurulduğunda Xani'in İslam'ın temellerini Kürtçe açıklamasının ne denli cesurca bir tutum olduğu anlaşılmaktadır. Xani İslam'ın öğretilerini açıklamasının yanı sıra, Kürt dilini de geliştirdi ve onu din eğitiminde kullanılabilecek bir dile dönüştürdü. Ayrıca din konularının Kürtçe de yazılabileceği konusunda insanları ikna ederek onlara bunun günah ya da kusur olmadığını gösterdi.

Arapça kökenli bir kelime olan "akide", sözlükte "ip gibi nesnelere düğümlemek, bağlamak, yemin, ahd, sabit olmak" anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten türetilen ve "iman" ile eş anlamlı olarak kullanılan "itikad" ise düğüm atmışçasına bağlanmak, bir şeye gönülden inanmak, bir şeyi gönülden benimsemek demektir. Bu durumda akide, gönülden bağlanılan şey manasına gelir. Terminolojideki karşılığı ise inanılması zarurî olan ilke (iman esası) diye tanımlanabilir. Buna göre akide, "İslam dininin temel kaideleri, inanılması zarurî hükümler" manasına gelir. Bu temel kaidelerden bahseden ilme de akaid ilmi denilmiştir.

Akide terimi dört farklı anlama gelirken, Ehmedê Xani'nin söz konusu eseri, İslam'ın ilke ve doktrinlerinden bahsettiği için "İnanç Risalesi" olarak çevrilebilir. Akaid ilmine giren bu eser, akaid ilmine uygun olarak, İslâm dininin inanç esasları hakkında bilgi vermektedir. Xani, Doğubeyazıt'ta kurmuş olduğu medresede Kürtçe eğitimi zorunlu kılmıştı. Ancak bu eğitimi verebilmesi için kaynak eser gerekiyordu. İşte bu nedenle önce *Nûbehara Biçûkan* eserini yazmış ve medreseye yeni başlayan çocukların anadillerini öğrenmelerini amaçlamıştır. Anadillerini öğrenen çocukların, dinlerini de kendi anadillerinde öğrenebilmeleri için de *Eqîdeya İmanê* eserini yazmış, ve Kürt çocuklarının anadillerinden uzaklaşmadan Kürt-İslâm kültürü ekseninde eğitim almalarını sağlamıştır.

"Xani, bu eserini aruz bahirlerinden "mütekarib" bahrine göre yazmıştır ki, muhtelif alt kalıpları olan bu bahrin temel tef'ilesi "feûlun, feûlun, feûlun, feûlun" dır. Didaktik Kürt şiiri için çok elverişli olan bu kalıp, Melê Xelîlê Sêrtî tarafından Kürtçe yazılan *Nehcu 'l-Enam* ve Şêx Ebdureh- manê Axtepî tarafından yine Kürtçe yazılan *Revdetu 'n-Ne 'îm* adlı eserlerde de kullanılmıştır."

Nûbehara Biçûkan eserinden dört sene sonra 1687 yılında yazılan bu eser, 70-73 arası beyitten oluşmaktadır. Eserdeki her beyit kendi içinde kafiyelidir. Eser, divan edebiyatının "mesnevi" türünde yazılmıştır. Bu eserin Kürt tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Zirâ bu eser, Nûbehara Biçûkan'dan sonra Kürt medreselerinde okutulmuş ikinci eserdir. Yine dinî ilim sahasında yazılmış ilk Kürtçe eserdir. Ayrıca eserin içeriği ve yazılış örgüsü sonraki dönemlerde yazılan eserlere emsal teşkil etmiştir.

PÊŞKÊŞÎ

Ew pirtûkek olî ya rimandî ye ku ji 73 duçîtan pêk tê û Xanî tê de behsa bingehên Islamê dike û hewl dide ku îbadeta mirovan û olan bi Kurdî vebêje. Girîngiya vê pirtûkê; Bi Kurdî hatiye nivîsandin. İbnül Esir, İbni Xalikan, Ebul Fida hwd. Oldar û zanayên Kurd berê berhemên xwe bi Erebi an Farisî nivîsandibûn. Xani xebata xweya duyemîn di 1687 de ji bo ciwanan dinivîse. Di vê xebatê de, Xani bi kurtî awayên mezinkirina ciwanek bi biryar û dilsoz destnîşan dike. "Divê şexs dîrok, çand, wêje, xweza û herêma xwe / wê bizanibe, divê piştgiriyê bide rastiyê, koletiyê red bike û vîna azad ji xwe re bingeh bigire."

Di vê xebatê de, Xani rê û rêbazên armanckirin û pratîkê şirove dike, bi kurta hî, ew dixwaze ciwanan fêr bike û wan ber bi armanckirina diyar ve bide rê. Li welatên ku em tê de dijîn, di pêvajoya dîrokê de, ziman û çand, kevneşopî û adet bi piranî Erebi serdest bû.

Vê firehbûnê li ser ziman, çand û jiyana gelan ew qas bandor kiriye ku rengê jiyana hema hema fena. Bi berçavgirtina vê rastiyê, tê fêhm kirin ku Xanî çiqas wêrek e ku bingehên Islamslamê bi Kurdî şirove dike. Xanî ji xeynî vegotina hînkirinê Islamslamê, zimanê Kurdî jî pêşve xist û ew veguherand zimanek ku di perwerdehiya olî de were bikar anîn. Wî her weha mirovan qanî kir ku mijarên olî dikarin bi Kurdî werin nivîsandin û nîşanî wan da ku ew ne guneh an xelet bû.

Gotinek bi eslê xwe Erebi, "akide", di ferhengê de, tê wateya "girêdana tiştên mîna tîlan, girêdan, sond, ahd, sax kirin". "Creed", ji heman rehî hatiye wergirtin û ji bo "bawerî" wek hevwateriyê tê bikar anîn, tê wateya girêdana mîna girêk, bawerî bi tiştê, û pejiwandina tiştê ji dil. Di vê rewşê de, bawerî tê wateya tiştê ku ji dil re dilsoz e. Di termînolojiyê de hevwateriya wê dikare wekî prensîba ku divê jê bawer be (bawerî) were pênasekirin. Li gorî vê, bawerî tê wateya "rêgezên bingehîn ên ola Islamê, rêgezên ku divê jê bawer bibin". Ji axaftina van rêzikên bingehîn re zanista olî jî tê gotin.

Gava ku têgeha "akide" tê wateya çar wateriyên cûda, xebata Ehmedê Xanî ya di pirsê de wekî "Peymana Baweriyê" dikare were wergerandin ku ew behsa rêgez û doktrînen Islamslamê dike. Ev xebata ku di zanista Akaid de cîh digire, li gorî doktrînê di derbarê prensîbên baweriyaya ola Islamê de agahdarî dide. Xanî di medreseya ku li Doğubeyazıt ava kir de perwerdehiya bi kurdî kir mecbûrî. Lêbelê, ji bo ku vê perwerdehiyê peyda bike, materyalê çavkaniyê hewce bû. Ji ber vê sedemê, Nûbehara Biçûkan yekem xebata xwe nivîsand û armanckirina fêrbûna zimanê dayikê yê zarokên ku dest bi medreseyê kirine.

Wî berhema Eqîdeya İmanê nivîsandiye da ku zarokên ku zimanê xweyê dayikê fêr dibin bi ola xwe bi zimanê zikmakî fêr bibin û piştrast kir ku zarokên Kurd bîyî ku dev ji zimanê xwe yê dayikê berdî di eksena çanda Kurdî-Islamî de perwerde bibînin.

"Xanî ev berhem li gorî "mukarib" a xwe ji aruz bahirs nivîsandiye, tefîla bingehîn a vê bahrê, ku xwedan cûre cûre bin-form e, "feûlun, feûlun, feûlun, feûlun" e. Ev ji bo helbesta Kurdî ya dîdaktîkî pir guncan e, û ew di xebatên ku ji hêla Melê Xelîlê Sêrtî, Nehcu'l-Enam û Şêx Ebdurehmanê Axtepî ve bi Kurdî hatine nivîsandin de jî, û di Revdetu'n-Ne'îmad de jî tê bikar anîn. "

Piştî xebata Nûbehara Biçûkan di 1687-an de çar sal hat nivîsandin, ev berhem ji 70-73 duçeman pêk tê. Di xebatê de her dudilî bi serê xwe qafiye ye. Xebat bi tîpa "mesnevî" ya edebiyata divan hatî nivîsandin. Ev kar di dîroka Kurd de xwediyê cihekî pir girîng e.

Ji ber kû, ev xebat piştî Nûbehara Biçûkan xebata duyemîn e ku di medreseyên Kurdî de tê fêr kirin. Di heman demê de ew yekemîn xebata bi Kurdî ye ku di warê zanista olî de hatî nivîsandin. Wekî din, naverok û rastnivîsa xebatê ji bo xebatên ku di serdemên paşîn de hatine nivîsandin pêşengiyek çêdike.

Beyit:1

**Li ba te muheqqeq bitin ev cewab
Duhû gote min hatifi bê hîcab:**

Senin cevap niteliğinde olan bu kitaba kesinlikle inanman gerek
Kuşkusuz dün gizli bir çağrıcı bana seslendi; şunları söyleyerek:

Beyit:2

**Sa Ehmed sena ke bi qewlê sehîh
Li tewhîdê Barî bi lefzê fesîh**

Ey Ahmed, doğru sözlerle güzel şeyler bildir
Açık-seçik sözlerle Allah'ın birliğini dillendir

Beyit:3

**Xwudê yîk e bê hevrê û bê heval
Ne me'zûlî ye ne mirin zewal**

Allah birdir; yoldaşı ve arkadaşı yoktur
Ne azledilir ne ölür ne eksilip yok olur

Beyit:4

**Ne esl û ne fesl û ne da û ne bab
Heyîn wî, heyîna wî nabit hîsab**

Ne sülalesi ne zürriyeti var ne anne ne baba
O'nun varlığı sığmıyor hiçbir ölçüye, hesaba

Beyit:5

**Jibo wî çû nîne cîhat û mekân
Ne manend û mîsl û ne hemta nişan**

O'nun (Allah) için yoktur ne yön ne mekân
Ne bir benzer ne bir eş, nede bir nişan

Beyit:6

**Li Wî ra nebûrîne weqt û zaman
Ne sal û ne mah û ne hîn û ne an**

O'nun üzerinden ne vakit geçmiş ne zaman
Ne yıl geçmiş ne ay, ne süre geçmiş ne an

Beyit:7

**Ebed dê hebîtin ezel her heye
Di dünya û uqba Xudayê me ye**

Sonsuza dek var olacaktır; nasıl ki ezelden beri vardır
Hem bu dünyada hem öbür dünyada bizim Tanrımızdır

Beyit:8

**Ewî aferandin em û cümle xelq
Nehin xeyrê wî qet çû xaliq biheq**

Bizi ve bütün yaratıkları yaratan O'dur
O'ndan başka asla gerçek yaratıcı yoktur

Beyit:9

**Resûlê di wî cümle heqq in tamam
Xusûsa Muhammed 'aleyhisselam**

O'nun gönderdiği ne kadar peygamber varsa haktır hepsi
Hele özellikle adı Muhammed -aleyhisselam- olan birisi

Beyit :10

**Ku serdefterê cümle 'alem ew e
Nubuwwet xwe mektûb e xatem ew e**

Odur tüm alemin varlık defterinin en başında yer alan
Odur peygamberliği yazılan ve en son peygamber olan

Beyit:11

**Xudê aferandin jibo wî felek
Jibo xizmeta wî şîhandin melek**

Allah onun hatırı için yarattı felekleri
Onun hizmeti için gönderdi melekleri

Beyit:12

**Ku Qur'an ji 'erşan digel wan hinar
Jibo wî hebîbê xwe yê bextiyar**

Ki Kur'an'ı arşlardan o meleklerle gönderdi
Gönderilen Kur'an o bahtiyar habîbi içindi

Beyit:13

**Ji bal xwu Buraqek jibo ra şîhand
Lê zînek muresse' ewî rûnîhand**

Ona kendi katından bir Burak gönderdi
Burak'ın sırtına süslü bir eğer bindirdi

Beyit:14

**Buraqê digel Refrefê dest bidest
Bi emre Xwudê ew birin pêşî dest**

Burak ve Refref birlikte el ele verdiler
Allah'ın emriyle onu huzura götürdüler

Beyit:15

**Di heft asîmanan ewî îwerand
Biqasê dû qewsan vi bal xwu gîhand**

Onu yedi kat gökte saklayıp dolaştırdı
İki yay arası kadar kendine yaklaştırdı

Beyit:16

**Hilanî Xwudê perde rakir nîqab
Cemala Xwudê dît ewî bê hîcab**

Allah perdeyi kaldırdı, kalmadı arada örtü
O, perdesiz olarak Allah'ın cemalini gördü

Beyit:17

**Dû caran bi çehvan cemala wî dît
Li derrê melayên dibêjin nedît**

Allah'ın cemalini iki kez gözleriyle gördü peygamber
'O'nu görmedi' diyen mollalar zararlı görüş içindedirler

Beyit:18

**Mebe bê sebab münkire 'qed rea'
Ji xelqê 'tumarûne 'ela ma yera'**

Hiç sebepsiz yere olma 'O'nu gördü' ayetini inkâr eden kimselerden
'Gördüğünü hakkında tartışacaksınız' ayetinin kapsamına girenlerden

Beyit:19

**Eger tû dibêjî 'li ku dî Xwuda?'
Xwudê go 'linik sidretu'l-munteha'**

Eğer soracak olursan: 'Neresi onun Allah'ı görme mekânıdır'?
Allah demiş ki: O'nu gördüğü yer Sidretu'l-Munteha yanıdır'

Beyit:20

**Muheqqeq bizan wî Xwudê dîtiye
Welêkîn nizanit heqîqet çîye**

Şunu kesinlikle bil ki o peygamber Allah'ı görmüştür
Fakat gördüğü Allah'ın mahiyeti nedir, onu bilmemiştir

Beyit:21

**Jibo wî çû nîne nezîr û şebîh
Kesê wesfî kit dê çi bêjit bedîh**

Asla O'nun için yoktur herhangi bir eş ve benzer
O'nu tarif etmek isteyenler apaçık ne diyecekler!

Beyit:22

**Sîfatê di seb'e jibo Zu'l-Celal
Bizan heft in ey 'arifê purkemaal:**

Ulu Tanrı'nın yedi tane subutî sıfatı vardır
Bil ki ey olgun bilge bu yedi sıfat şunlardır:

Beyit:23

**Xweşî Şîn û zanîn û Vîn û Kelam
Bihîstin digel Dîtinê bûn tamam**

Dirilik, Güç, Bilmek, Dilemek ve Kelam
İşitmek ve Görmekle beraber oldu tamam

Beyit:24

**Qedîm in wekî zati cümle sîfat
Ne 'eynê di zatî ne ne xeyrê zat**

Allah'ın zâtı gibi bütün sıfatları da kadimdir
Sıfatlar ne zatından ayrı ne de zâtın kendisidir

Beyit:25

**Xwudê nîne cewher ne cism û 'ered
Ne kull e ne be'd e bizan bê xered**

Allah ne cevher ne cisim ne de arazdır
Garazsız bil ki ne bütündür ne parçadır

Beyit:26

**Eger bê guneh me mu'ezzeb bikit
Ji wî ra heye me mueddeb bikit**

Eğer günahsız olarak da Allah bize azap verse
Yetkisi vardır, bizi böyle terbiye etmek isterse

Beyit:27

**Rewa ye bikit Ew li xelqê meşaq
Bi qehra xwu 'teklîfa ma la yutaq'**

Allah'ın yaratıklara güç şeyler yüklemesi caizdir
Kahıyla 'güç yetirilemeyen teklif' te bulunabilir

Beyit:28

**Erê key bi zulme tekellûf dikit?
Di mulkê xwu da ew teşerrûf dikit**

Evet, teklif yapmakla O nasıl 'zulüm' etmiş olur?
O kendi mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunur

Beyit:29

**Li me ferd e herçi jibo wî bikêr
Ne ferd e li wî ya jibo me bixêr**

O'na layık olan her ne varsa onu yapmamız farzdır, gereklidir
Ama O'nun bizim için ne yararlıysa onu yapması farz değildir

Beyit:30

**Îrade dikit Ew bi xeyr û şeran
Rida nîne emma bi fe'la şeran**

Hem hayra hem de kötülöklere vardır iradesi
Ama yaptığıının ne yaratıcısıdır ne de onu zorla yapar

Beyit:31

**Bizan bende muxatrê fê'la xwe ye
Ne xaliq ne mecbûrê fê'la xwe ye**

Şunu bil ki kul yaptığını kendi hür iradesiyle yapar
Ama yaptığının ne yaratıcısıdır ne de onu zorla yapar

Beyit:32

**Muwafiq nebit qewl û niyet 'emel
Li ba me dibîtin dî îman xelet**

Uygunluk olmazsa söz, niyet ve amel arasında
Bizim görüşümüze göre zarar oluşur imanda

Beyit:33

**Murovê biîman di dojê muqîm
Bizane ku namînitin ey hekîm!**

Cehennemde ebedi olarak hiçbir imanlı
Kalmaz; bunun böyle olduğunu bil ey akıllı

Beyit:34

**Musulman bi qetl û zînaê çûcar
Ne kafir dibe ne muxelled di nar**

Adam öldürmekle ve zina etmekle asla hiçbir Müslüman
Ne kafir olur ne de cehennemde ebedi kalır hiçbir zaman

Beyit:35

**Ji me'siyetan lazim e tewbe zû
Guneh nîne tewbe nebîtin li dû**

Günahlardan çabucak tövbe etmek gerekir
Tövbeyle affedilmeyen hiçbir günah yoktur

Beyit:36

**Ne me'zûr e cahil ku aqil bitin
Ji Xaliq bi cehla xwu xafil bitin**

Cahil (Bilgisiz) olan bir kişinin akli varsa şayet
Bilgisizliđi Yaratıcıyı tanımamasına olmaz mazeret

Beyit:37

**Murovê nezan bit û nedan û sist
Dibîtin bi teqlîdê îman durust**

Bilgisiz, cahil ve tembel olan bir insan
Makbul olur onun taklitle edeceđi iman

Beyit:38

**Di weqtê 'ezabê Xwudê kit nuzûl
Li ser kafiran nîne îman qebûl**

Allah'ın azabı gelip çattığı zaman
Kabul olmaz kafirin edeceđi iman

Beyit:39

**Ji 'ezl û gunahan nebî bûn berî
Jibo qismê jin nîne peyemberî**

Peygamberler azledilmekten ve günahlardan masumdurlar
Kadın kısmı için peygamberlik yoktur, peygamber olamazlar

Beyit:40

**Weliyyan keramet dikin jê zuhur
Dikin xerqê 'adet gelek jê sudur**

Ermiş olan velilerden meydana gelir kerametler
Ortaya çıkar onlardan çokça olağan üstü şeyler

Beyit:41

**Xwudê dê bibinin Musulman bi çav
Wekî sahî bîtin heyîva tevav**

Müslümanlar gözleriyle görecekler Tanrı'yı
Gördükleri gibi bulutsuz bir gecede dolunayı

Beyit:42

**Jibîr dê bikin nî'meta cennete
Wekî dest bidin dewleta ru'yetê**

Müslümanlar unutacaklar cennetteki öbür nimetleri
Ele geçirdiklerinde Allah'ı görme nimetini kendileri

Beyit:43

**Betal e tenasux muhal e hulûl
Meke îttîhada dû tiştan qebûl**

'Tenasuh' geçersizdir ve mümkün değildir 'hulûl'
İki şeyin birleşip tek şey olmalarını da etme kabul

Beyit:44

**Eger tişteki pur mucezza bikî
Qebûl nakit êdî muzezza bikî**

Eğer çok sayıda parçalara ayırırsan bir şeyi
Artık parçalanamaz bir hale getirirsin o şeyi

Beyit:45

**Heyûla çû nîne 'edîm e 'edîm
Dinê kafir e ê dibêjit Qedîm**

'Heyûla' asla yoktur, yoktur, yoktur
'Dünya ezelidir' diyen kişi kâfir olur

Beyit:46

**Meke lec di Luqman û Îskenderi
Jibo wan ne me'lûm e peyxemberî**

Ne Lokman hakkında tartış, ne de İskender
Belli değil onların olup olmadıkları peygamber

Beyit:47

**Melaik şeyatîn û cinnan wucûd
Heye da nekî bûyina cuhûd**

Melek, şeytan ve cin denilen varlıklar
Varlıklarını inkâr etme, vardır onlar

Beyit:48

**Wekî yêk in ev herdû bêşek tamam
Di rizqiyetê da helal û heram**

Kuşkusuz ikisi de benzer kabul edilen iki çeşit rızık vardır
Rızık olmada aynı olup, sadece biri 'helal', biri 'haram'dır

Beyit:49

**Bibêjim te fedla sehabê Resûl
Bican bike bawer bidil ke qebûl**

Diyeyim sana Peygamber arkadaşlarının üstündekileri
Bu üstünlüklerine candan inan ve kabul et kendilerini

Beyit:50

**Ebû Bekrê Siddîqi yarê şefiq
Ew e sanîsneynî di xarê refîq**

Müşfik bir dost ve 'Dürüst' olan Ebubekir
İki mağara arkadaşından ikincisi kendisidir

Beyit:51

**Ji ewwel di fedlê seramed ew e
Kerîm e û sahib keramet ew e**

Üstünlükte en başta gelen kişi odur
Hem keramet sahibi hem soyludur

Beyit:52

**Li pê wî bi heq Umerê dînpenah
Bi fethe diwî şa ne xwendakar û şah**

Ondan sonra hakkıyla dinin koruyucusu olan Ömer gelir
Onun yaptığı fetihlerle liderler ve padişahlar sevinçlidir

Beyit:53

**Xîlafet kemer bû mecala wî best
Ji hukmê wî puşta muxslif şikest**

O hilafet kemerini ne zaman ki bağladı
Verdiği hükümle muhaliflerin sırtı kırıldı

Beyit:54

**Li pê wî ye Osman biheqqê hekîm
Di 'ilmê 'Elim û di hîlmê Helîm**

Ondan sonra hekimin hakkı ile Osman gelir
İlimde bilgindir, yumuşak huylulukta halimdir

Beyit:55

**Ji kerrarê efdeltir e bêguman
Ev e î 'tîqatda me derheqqê wan**

Kerrar (Ali)' dan daha üstündür kuşkusuz
Budur bizim onlar hakkındaki inancımız

Beyit:56

**Di pê ‘ Elî sahîbe Zulfîqar
Suwarê li Duldul şehê namîdar**

Onlardan sonra Zülfikar sahibi Ali gelir
Düldül’ün binicisi, nam salmış bir şahıdır

Beyit:57

**Tefewwuq li ser yê di mayî heye
Bi me’na biraê Resûlê me ye**

Geriye kalanlar içinde üstün olan kendisidir
Şu anlamda ki Peygamber’imizin kardeşidir

Beyit:58

**Şefa’et dikin enbiya ewliya
Bi îzna Xwudê bo kesê eşqiya**

Allah’ın izniyle peygamber ve veliler
Günahkâr olanlar için şefaet ederler

Beyit:59

**Di keyb û hudûrê du’ayan eser
Dibîtin jibo ra eya baxaber**

Birisi için hem arkasında hem yanında edilen dualar
Etki edip fayda verir o kimseye ey ilimden haberdar

Beyit:60

**Bi fê’lê di qenc da nekî minnete
Bi fedla Xwudê dê biçî cennete**

İyi işler yaptım diye sakın minnet etmeyesin!
Zira cennete ancak Allah’ın lütfu ile girersin

Beyit:61

**Bihîşt û cehennem hene vê demê
Fena nabin û naçine 'edemê**

Hem cennet hem cehennem şu anda da vardır
Ortadan kalkmayacak ve yok olmayacaktır

Beyit:62

**Yeqîn dê bibîtin di yewma qiyam
Hîsaba helale ezaba heram**

Kıyamet günü kesin bir şekilde şu ortaya çıkacak:
'Helal 'in hesabı sorulacak, 'haram 'azap olacak

Beyit:63

**Jibo ehle xeyran necat û rîda
Jibo ehle şerran ' îqab û ceza**

Hayır işleyenler için kurtuluş ve hoşnutluk vardır
Kötülük işleyenler için azap ve ceza vardır

Beyit:64

**Di qebrê dibîtin ji xelqê mirî
Sûala Nekîri digel Munkeri**

Ölmüş olan kimselere kabir içerisinde
Nekîr de sorular soracak, Münker de

Beyit:65

**Di heşrê teraz^û mîzan heye
Xerabî û qencî kêşan heye**

Mahşerde terazi ve tartı vardır
İyilikler ve kötülükler tartılacaktır

Beyit:66

**Sîrat ew pura pur bixewf û xeter
Cemî'e xelaiq dikin lê guzer**

Sırat denilen o çok korkulu ve riskli köprüden
Bütün yaratıklar geçiş yapacaklar üstünden

Beyit:67

**Cehennem di bin da û cennet li pêş
Li ser wê Îlahî tû destim bikêş**

Köprüünün altında cehennem, önünde cennet var
Tanrım, üstüne geldiğimde tut elimi, beni kurtar!

Beyit:68

**We ger ezê mücrime bed 'emel
Dizanim ku dê bête pê min zeel**

Yoksa ben ki günahkâr ve kötü emelliyim
Ayağımın orada sürçecek olacağını bilirim

Beyit:69

**Bi zemb û qusûrê d imin tû nekî
Digel min bi îhsan û lûtfa xwe kî**

Günah ve kusurlarım ile muamele etmek benimle
Muamelede bulun bana kendi iyilik ve kereminle

Beyit:70

**Min û cumleê ummeta Mustefa
Bibî cennete tabi' ê Mustefa**

Hem beni hem Muhammed Mustafa'nın tüm ümmetini
Cennete götür; bize imam kılarak Mustafa'nın kendisin

EQÎDEYA İMANÊ `NİN ÖZETLE NESİRE AKTARILIŞI

Allah birdir, eşsiz ve arkadaşsızdır. Hiç kimse onu ilahlıktan azledemez. Ölmez, yok olmaz. O'nun için cihetler ve mekân söz konusu değildir. O'nun benzer, misil, nazir ve maddi bir alameti yoktur. Ay, yıl, zaman ve an olsun, vakit O'nu geçmez, eskitmez. Ezelden var olduğu gibi ebediyen var olacaktır. O hem dünyada hem de ahirette bizim Rabbimizdir. Bizi ve bütün mahlukatı o yaratmıştır, O'ndan başka hiçbir hak yaratıcı yoktur.

O'nun bütün peygamberleri haktır ve tamamıdır. Özellikle peygamberlik Hz. Muhammed (s.a.s) ile tamamlanmıştır. Hz. Muhammed bütün alemlerin hallerinin yazıldığı defteri (levh-i mahfuzun) baş ismidir. O'nun peygamberliği yazılmış, kesinleşmiştir. O, son peygamberdir. Allah-u Teâla onun için feleği yarattı. O'na hizmet etsinler diye melekler gönderdi. O, melekler ile beraber (Hz. Cebrail vasıtasıyla), bahtiyarlık sahibi olan Habibine (s.a.s.) arştan Kur'an'ı indirdi. O'na kendi katından bir Burak göndererek, nakışlı ve süslü bir eğerin üzerine O'nu oturttu. Burak ile Refref elele vererek Allah'ın emriyle O'nu Allah-u Teâla'nın huzuruna götürmek üzere, O'nu yedi göğün içinde gözlerden kaybettirip iki yay mesafesi kadar kendisine yaklaştırdılar.

Allah (c.c.) perdeyi kaldırdı, Hz. Muhammed de O'nun Cemalini hicapsız olarak gördü. O, Allah'ın cemâlini iki defa gördü. Sen, kalkıp da **“O, Allah'ı görmedi”** diyen mollaların zararlı fikirleri sebebiyle, sebepsiz yere **“Şüphesiz O, Allah'ı gördü.”** Ayetini inkâr eden olma! **“Siz, O'nunla gördüğü üzerine tartışıyor musunuz?”** ayetinin hitap ettiği kişilerden olma! Eğer desen ki, **“O, Allah'ı nerede gördü?”** Allah (c.c.) ayet-i kerimede buyuruyor ki: **“Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında!”** Kesin olarak bil ki, O, Allah'ı gördü. Fakat görmenin hakikati bilinmez. O'nun hiçbir nezir ve şebihî yoktur. O'nu vafsetmek isteyen kişi, neyi apaçık söyleyebilir ki? Allah'ın Sıfat-ı Seba'sı denilen sıfatları yedi tanedir: Hayat, kudret, ilim, irade, kelam semi ve basar... Allah'ın zatı gibi, sıfatları da kadimdir. Bu sıfatlar ne zatının aynı ne de gayrısıdır.

Allah (c.c) cisim, cevher, araz, kül ve cüz değildir. Allah (c.c) bizi edeplendirmek için günahsız da olsak bizi azaplandırır, O'nun bu yetkisi vardır.

O'nun, kahırla yarattıklarına meşakkat yapıp güç, yetirilemeyen şeyden (teklif-i mâ lâ-yutak) sorumlu tutması aklen caizdir. Evet böyledir, O, mülkünde tasarruf eder. Fakat zulüm etmez. O'na layık olan her şeyi yapmak bize farzdır. Fakat O'na, bize hayırlı olan şeyi yapması farz değildir. Allah (c.c) hayırları ve şerleri irade eder. Fakat şer fiillerin yapılmasına razı değildir. Bil ki kul, kendi fiilinin yaratıcısı ve mecburu değil, muhtarıdır.

Biz (ehl-i sünnet)'e göre, söz, niyet ve amel birbirine uymazsa imana hâlel gelir. Kişi imanlı olup da cehenneme girerse, orada ebedi, kalmaz. Müslüman bir şahıs hiçbir zaman katil ve zina (gibi büyük günah) ile kafir olmaz ve cehennemde kalıcı olmaz. Günahlardan dolayı hemen tevbe etmek gerekir. Tevbe gerektirmeyen hiçbir günah yoktur. Bir cahil akıllı olup da cehaleti dolayısıyla Allah'ın varlığından habersiz olmakta mazeret sahibi olamaz.

Bilmez, cahil ve gevşek kişinin taklid ile imanı geçerli olur. Allah (c.c) azabı indirdiği vakit, artık kâfilerin imanı kabul edilmez. Peygamberler azledilmekten ve günah işlemekten beridirler. Kadın kısmından peygamberlik çıkmaz. Velilerden birçok harikulade şey ve keramet zuhur eder. Müslümanlar (ahirette) açık bir gecede parlak bir ayı gördükleri gibi Allah (c.c)'ı

(çıplak) gözle göreceklerdir. Onlar rüyet devletine ulaştıklarında, cennetin diğer nimetlerini unutacaklardır.

Tenasüh batıldır, hulul muhaldır, iki şeyin ittihadı da kabul edilmez. Eğer bir şeyi son derece parçalarsan artık parçalanmayacak olan bir şekle gelir. Heyula hiç yoktur, adimdir. Ona kadim diyen kafir olur. Lokman ve İskender hakkında tartışma. Zira onların peygamber olup- olmadığı kesin olarak malum değildir. Melekler, cinler ve şeytanlar vardır onların varlığını inkâr etme... Rızık olma hususunda helal ve haram şüphesiz ve kesin olarak birbirinin aynıdır.

Sana Resulullah'ın ashabının faziletini söyleyeyim de canla inan ve gönülle kabul et. Ebu Bekri-i Sıddık Şefik (s.a.s)'in yarısıdır, dostun mağarasındaki **“iki kişiden biri”**dir. Fazilette öncelikle başı çekendir, kerimdir ve keramet sahibi olandır. Ondan sonra hakkıyla dinin koruyucusu Hz. Ömer (r.a) gelir ki, hünkârlar ve padişahlar onun fetihleriyle övgülerde bulunmaktadır. Hilafet O'nunla sağlamlaşıp, her tarafa hükmü yayıldı. O'nun hükmüyle kâfirlerin sırtı kırıldı. O'ndan sonra ilim bakımından çok alim, ahlaken çok halim olan Osman (r.a) gelir. O, düşmana tekrar tekrar hücum eden Hz. Ali'den daha faziletlidir. Onlardan sonra Zülfikar sahibi, düldülün süvarisi ve adı her tarafa yayılmış bir şah olan Hz. Ali gelir. Hz. Ali'nin, Hz. Peygamberin (hicret) kardeşi olması manasıyla diğer (halife)lere bir üstünlüğü vardır.

Peygamberler ve veliler Allah'ın izniyle günahkâr olanlara şefaet ederler. Gaipteki ve hazırdaki birine dua etmenin tesiri vardır. İyi amellerin sebebiyle minnet etmeyesin. Ancak Allah'ın fazlıyla cennete girersin. Cennet ve cehennem şu anda var olup fena olmazlar ve yokluğa gitmezler. Kıyamet gününde kesinlikle helalin hesabı sorulacak ve haramın azabı verilecektir. Hayır ehli için kurtuluş ve (Allah'ın) rıza (sı), şer ehli için de ikab ve ceza vardır. Kabirdekiler için Münker ve Nekir'in sorgulaması vardır. Haşirde terazi ve mizan, iyilik ve kötülüğün ölçüleceği ölçüğü vardır. Sırat köprüsü çok korkunç ve tehlikeli olup, bütün mahlûklar ona uğrarlar. Cehennem O'nun altında, cennet de onun önündedir.

Ey Allah'ım, sırat köprüsünün üstünde elimi tut. Eğer elimden tutmazsan ben kötü amelli mücrimin ayağı kayar. Sen benim günah ve kusurlarıma göre değil kendi ihsan ve lütfunla muamele et. Beni ve Hz. Mustafa'nın bütün ümmetini Muhammed Mustafa'nın tabileri olarak cennete koy.

BI KURTASÎ VEGUHÊSTINA PEXŞANA EQÎDEYA ÎMANÊ

Xweda yek e, bêhempa û bêheval e. Kes nikare wî ji yezdantîyê ezl bike. Namire û tune nabe. Ji bo wî hêl û cîh tunene.

Hevşêweyên wî yên berçev tunene. Meh, sal, zeman û dem wî derbas nabe û kevn nake. Ji mêj ve hebûye û yê hettahetayî hebe. Hem li dinyayê hem jî li axretê ew Rebbê me ye.

Wî em û hemû maxlûqat afirandine, ji bilî wî afirînerekî rast tune. Hemû pêxemberên wî heq û tamam in. Bi taybetî pêxembertî bi Mihemed pêxember (silavên Xwedê li ser bin) qediyaye.

Mihemed pêxember navê sereke yê deftera Levhî- Mehzûn e ku navê hemû mexlûqatan tê de nivîsandiye. Pêxembertiya wî hatiye nivîsîn û têkûz e. Ew pêxemberê dawîyê ye. Xwedayê Teala ji bo wî cîhan afirand. Ji bo xizmeta wî bikin, ji wî re ferîşte şandin.

Wî bi rêya Cibraîl ji esmanan Quran bo wî berjêr kir. Ji cem xwe ji wî re Bûrakek şand û ew li cihê neqşkirî û xemilandî da rûniştandin. Bûrak û Refref bi destûra Xweda ew derxistine heft qat jor û qasî mesafeya du kevanan nêzdîkî wî kirin. Xweda, perde rakir,

Mihemed Pêxember ew bi çavên xwe dît. Wî du caran rûyê Xweda dît. Tu ji ber nêrînên melayên rêderketî nebêje “wî, Xweda nedîtiye” û ayeta ku dibêje “bêguman wî Xweda dîtiye” înkâr neke. Ji wan kesan nebe ku “bi wî re dikevîne nîqaşa dîtinê” heger bibêjî wî “li kuderê Xweda dîtiye” di ayetê de Xweda bersiva vê pîrsê dibersivîne: “li rex Sîdretu-l Munteha”. Bêguman bizanibe ku wî Xweda dîtiye. Lêbelê cihê dîtinê nayê zanîn. Şikl û şebhê wî tune. Kesê ku dixwaze wî pênase bike, yê çi eşkere bike? Heft sifaetên Xweda ên sebaî hene: jîyan, qudret, ilim, îrade, kelam, semî û basar in... wek zatê wî sifaetên wî jî pîroz in.

Ev sîfat ne wek wî ne, ne jî ji wî cûda ne. Xweda cism, cewher, arz, xwelî û cuz nîne. Xweda, ji bo me bi terbiye bike, bêguneh be jî dikare me ciza bide, ev qudreta wî heye. Dibe ku Xweda hin ezmûnên dijwar dabin mirovan (teklîf-i ma la-yutak), belkî hêsan belkî dijwar lê dîsa jî mirov li hemberî vê diwartîyê belkî bi aqlî yan jî ne aqlî berpirasiyar e û ev taybetiyeke normal e. Erê wiha ye, di milkê xwe de tesarûfê dike. Belam zilmê nake. Tiştên layîqê wî kirin, bo me ferz e. Li ser wî ferz nîne ku tiştên ji bo me qenc in, bike. Xwedê xêr û şeran îrade dike. Lêbelê naxwaze em xirabiyê bikin. Bizane ku evd ne mecbûrî kirinên xwe dikin, bi zaneyî dikin. Ji bo me (Ehlê Sunnet) gotin, niyet û amel li hev neyên, zirar digihîje baweriyê. Kesê bawermend bikeve dojhê jî hetahetayî li wir namîne.

Ji bilî gunehên wek kuştin û zinayê ên mezin Mislîman tu wextê nabe kafir. Ji ber gunehan zûbizû divê tobe were kirin. Hemû guneh bi tobekirinê re girêdayî ne. Nezanên ku baqilin bi tu awayî nikarin bibêjin me nizanibû Xweda heye. Kesên nezan û cahil bawerîya wan bi teqlîdê be jî tê qebûlkirin. Piştî ku Xweda xezeba xwe da wan, bawerîya wan nayê qebûlkirin. Pêxember nayêne ezlkirin û guneha nakin. Jin nabin pêxember. Ji welîyên Xwedê gelek tiştên xweş û bi keramet çêdibin.

Çawa ku di rojêke sayî de hîv bi çavan tê dîtin, di bihuştê de jî Mislîman dê Xwedê wisa bibînin. Dema ku gihîştine maneviyata bihuştê, ên tiştên din jibîr bikin. Tenasuh dûraqil e, hulul mahal e. Rastiya herdûyan jî nayê qebûlkirin. Tu tiştêkî zaf perçe bikî, piştî demekî êdî tê rewşa ne parçekirinê. Heyûla qet tune, adîm e. Yê ji wê re bibêje kadim dibe kafir.

Di derbarê Skender û Lokman de nekeve nîqaşê. Lewra baş nayê zanîn ka gelo ew pêxember in an ne pêxember in. Melayîket, cin û şeytan hene di hebûna wan de nekeve gumanan. Rizq ji

aliyê heramîbûn û helalîbûnê ve wek hev in. Ez ji te re behsa fazîleta eshebê Resûllûllah bikim, bi dil û can bawer û qebûl bike. Tesîra diayê li ser yên mirî û yên sax heye. Ji bo emelên xwe ên qenc minnetê neke. Bes dikarî bi fezla Xweda bikevî bihuştê. Bihuşt û dojah vêgavê hene, tune nabin. Roja qiyametê hesabê helalîyê dê were dayîn û yên heramîyê jî dê were cezakirin. Ji bo kesên baş rizaya Xwedê heye, ji bo kesên xirab jî êşkişandin heye. Ji bo yên qebrê hesabdayîna Munker û Nekîr heye.

Li heşrê pîvana qencî û xirabiyan heye. Pira Siratê zaf bi xof û xeternake, hemû mexlûqat dê li ser wê pirê re biçin. Dojah di binê wê de ye, bihuşt jî li pêşiya wê ye. Ey Xwedayê Min! Li ser pira Siratê destên min bigire. Heger tu destê min negirî pêyê min dê bişiqitin. Ne bi xêr û gunehên min, bi dilovanî û rehma xwe muameleyê li min bike. Min û hemû Ummeta Mihemed Mistefa wek bawermendên xwe bike bihuştê.

Eqîdeya Îslamê (Fî Beyanî Erkanil Îslam)

Îslamî Rûkûnlerin Açıklanması

Ehmedê Xanî'nin 'Fî Beyanil Erkanil Îslamî' eseri, Türkçe 'İslam Erkânının Açıklaması' anlamına gelir. 1887 yılında Mele Muhammed Wanî, Şeyh Ehmedê Xanî'nin yazdığı Nûbihar kitabını el yazısıyla kopyaladığında, arkasına Xanî'nin yazdığı 'Fî Beyanil Erkanil Îslamî' adlı bu kitapçığı da eklemiştir. Bu kitapçık, Nûbihar kitabı ile birlikte 1903 yılında Almanya'da basılmıştır. Kitapçığın aynısı şöyledir:

Fî Beyanî Erkanil Îslam

Tu bizan!

Ruknê Îslamê pênc in:

Ruknê Ewil:

Kelime ê Şehadet e:

Eşhedu, ez iqrar dikim bi deve xwe, itiqad dikim bi dilê xwe, En la îlahe, ku nîne tu mê budê bi heq di alemê da, Îlallah bi xeyri ji zatê Xwedê yê bê misl, ku heyîrîne di tefekkura zatê vî da, çiqas mexlûk ku hene bûna wî ye, alem muhtacê wî ye, ew muhtacê kesî nîne; bê cî û mekan e, li hemî cîyê hazir e, ji ruh nêziktirê merov e. Ji bo wî hene çî qas sifetê kemalî, heft jê qedim in: Heyat Îlm û Îradet û Qudret û Bihistin û Dîtin û Tekellum. Ev sifated ha; ezêlî ne, ebedî ne, ji zat Î başqe nabin. Xwedê beri ye ji çî qas ya êyb û kêmaî ye. We Eşhedu, ez iqrar dikim bi devê xwe, îtiqad dikim bi dilê xwe, Enne Muhemmeden muheqqeq Muhemmedê Erebiye Qureysiye çavreşê birûkêşayi, enîfireh, şikil sor û sipî yê nûrani, weki neynikê tişt têra xwanê bûn; efdeltir e ji hemî ewladê Adem; bejna wî ya mûbarek li ber tavê sih nedida. Li Mekkê bi mewlid hatiye, li wê, di çil sali da bûye peyxember. Sêzdeh sal li wê (Medîne) maye. 'Umre wî bu şêst û sê sal wefat kir. Qebra wî ya şerîf di nav Camiyê da ye li Medîne. Nave babê wî Ebdullah e; kurê Ebdulmuttalib e. Navê diya wî Amine ye; keça Weheb e. Resulllallah, qaside Xwedê ye; li ser hindî cinn û insan, kur rîya heq nişanê wan bide.

Ruknê Diduyan:

Bici înana Nêmêj ê di Ferz e

Ruknê Sisêyan:

Dana Zekatê ye.

Ruknê Çaran:

Rojîya meha Remedanê ye.

Ruknê Pêncan:

Hecc e

Ruknê di Îmanê Şeş in:

Rukanê Ewil:

Baweriya ji dil e bi Xwedê, ku çî qas sifetê pak in jê ra ne, êdî be kêmayîfî tunin.

Ruknê Diduyan:

Baweriya bi melaîket ê di Xwedê ye, ku cismin di letîf in, nûrani ne; bi emrê di Xwedê de meşxulin daîma. Qet bê emriya wî nakin; ne xwarin ji bo wan heye, ne xew, ne mirin; ne jin. Çî qas mexluag hene, ji gişî bêtir in; heta ji qitrê baranê û tayê di gîhayê û pelê daran. Her yekê li ser musellet e bi emrê Xwedê tesorufê tê da diket. Kespa wan; daim ta'et e, di her heft tebeqêt asîman cihê piyekî tune bê melek; hin di ruku'ê da ne, hin du sucudê da ne, hinik xeq in di şuhuda cemala Xwedê da; ne agah ji alemê hene û ne ji ademî. Didu li ser milê me ne. Ê li ser milê rastê xeyran dinivîsê, ê li ser milê çepêd şeran.

Ruknê Sisêyan:

Baweriya kitabê Xwdê ye, ku sed û çar in. Sed kaxez in; deh nazil bune ii bo Adem, deh ji bo Îbrahim, sih ji bo Îdris, pêncî ji bo Şîs. Ê Tewrat ji bo Mûsa ye, Zebûr ji bo Dawud e, Încîl ji bo Îsa ye, û Qur'an ji bo Muhemmed (sas.) Hemû heq in, kalamê di Xwedê ne. Belê hukmê wan betal bûye bi hukmê Qur'anê. Heta axirê zeman wê bimîne bê kêmi zêdehi.

Ruknê Çaran:

Baweriya bi peyxemberan e, ku her qernekî Xwedê însanekî pak ê ji gunehan ji hemî xelkê weqta xwo efdeltir bi kerema xwe kiriye peyxember; mûcizat danê, ku kesekî digel quweta beranberî nebûye; wehî ji bo şandiye, ku emrê Xwedê bigehîne nav xelqê. Sed hezar û bîst hezar û çar hezar in.

Ûlul'ezm pênc in: Nûh, Îbrahim, Mûsa, Îsa û Muhammed (sas). Xudanêd. ummeta, sêsed û sêzde ne. Êdi meşhur; Adem û Şîs û Îdrîs û Nûh û Hûd û Salih û Îbrahim û Lot û Îsmâil Îshaq û Ye'qub û Yûsuf û Eyyûb û Şu'eyb û Mûsa û Harûn. Xidr û Yûşe' û Îlyas û Yese' û Zulkif û a Şu'eyb û Şemûw û Yunis û Dawûd û Suleyman û Zekeriya û Yehya û Uzeryr û Îsa û seyyidil murselîn Mhemmed (sas)

Ruknê Pêncan:

Baweriya bi Qiyametê ye û herçî peyxembarê me gotî. Ji nişanan wekî rabûna Mehdî ye. Ê nazilbûna Îsa Peyxember e. Ê rabûna Deccal e û Dabbetul Erdê ye. Ê Yecûc û Mecûca ne. Ê hilatina rojê ye ii mexribê û rabûna dûkilê ye tijî dînya ye. Ê çûna erdê ye di xar da; carekê li Meşriqê, carekê li Cezîre ê Ereb. Ê kêmahiyaq ilm û dînya me û zehfbûna fîsq û xiyanetê û serdariya bed'slan e.

Ê her çî wî gotî ji waqî'atê di Heşrê; wekî hûrbûna çîyan e û kerkerbûna asîman e û

Rijyana stêrkan e û bènûbûna roj û hîvan e, û têkilbûn û hişkbûna behran e û weyrê wan hemî heq in, bêşik wê biqewimin, mexlûq hemû sax bibin, li Şam'ê cem bibin; kaxezê xeyr û şeran bikevne destê Mîrov'emel bêne hisabkirin, suala 'emelan wê bigirin; be mîzanê bêne kişadin. Tu 'emel bê ceza nabin. Bi fermana Xwedê pirê wê deynine ser cehennemê. Bihîştî wê derbas bibin, herne serr Hewza Kewser ê. Cehennemî wê bilerzin bikevne agirî, Şefa'eta musulmanan wê peyxembar û meşayix û suleha bikin. Kesê ba Îman, ebedî namîne cehennemê da. Buhuşt heşt in, wa li ser asîmanan.

Ruknê Şeşan:

Bawerî e, ku xeyr û şer bi teqdîra wî ye; hemî teheruk û 'emelê di mexlûqan ji berê ve nivîsî ne.

Û me'lûm in li nik Xwedê ji ewil heta bi axir herçi tiştê biqewimî, wê muwafiqê wê nivîsê be bê kêmayî û zêde.

İslami Rükünlerin Açıklanması

Bil!

İslam'ın şartları beştir

Birinci şart:

Şehadet kelimesidir:

Şehadet ederim -dilimle ikrar, kalbimle itikad ederim- ki Allah'ın emsalsiz zatından başka âlemde hak olan bir mabud, hiçbir ilah yoktur ki onun zatının tefekküründe hayrette kalmış olmasın. Ne kadar yaratık varsa hepsi onun için yaratılmıştır. Bütün âlem ona muhtaçtır, O, kimseye muhtaç değildir.

O, mekândan münezzehtir, her yerde hazırdır O, insana kendi ruhundan daha yakındır. Onun birçok kemalî sıfatı vardır. Bunların yedi tanesi kadim sıfatlardır: Hayat, İlim, İrade, Kudret, Semi, Basar, Tekellum.

Bu sıfatlar; ezeli, ebedidirler, onun zatından ayrılmazlar. Allah her türlü eksiklik ve aksaklıktan beridir. Şehadet ederim -dilimle ikrar, kalbimle itikad ederim- ki Muhammed onun peygamberidir.

Muhammed; Kureyş li Arap'tır. Gözleri siyah, kaşları çekik, açık alnı, beyaz ve al tenli, nurludur. Öyle ki ayna gibi eşyalar onda akseder. Âdem evlatlarının hepsinden daha üstündür. Onun kutlu boyu güneşin altında gölge vermezdi. Mekke'de doğmuş, orada kırk yaşında peygamber olmuş, on üç yıl (Mekke'de) kalmış, yaşı altmış üç iken vefat etmiştir. Kutlu mezarı Medine Camii içindedir. Babası, Abdullah; Abdulmutalib'in oğludur. Annesi, Amine; Veheb'in kızıdır. Resulullah, bütün cin ve insanlar için Allah'ın elçisidir, onlara doğru yolu gösterir.

İkinci Şart:

Farz namazların kılınmasıdır.

Üçüncü Şart:

Zekât vermektir.

Dördüncü Şart:

Ramazan ayı orucudur.

Beşinci Şart:

Hacc'dır.

İmanın Şartları da altıdır

Birinci şart

Allah'a kalpten inanmaktır. Ne kadar kutlu sıfat varsa onun içindir, artık onun için eksiklik yoktur.

İkinci Şart:

Allah'ın meleklerine inanmak, onlar latif cisimdirler, nuranıdırler; daima Allah'ın emri ile meşguldürler. Onun emri dışına hiç çıkmazlar. Onlar için yemek-içmek, uyumak, doğum ve ölüm yoktur. Bütün yaratılmışlardan daha fazladırlar: yağmur damlaları, ot taneleri ve ağaç yapraklarının sayısından bile. Her biri, Allah'ın emriyle bir yerde görev alır. Onların işi; daima ibadettir. Göğün yedi tabakası da onlarla doludur. Onların bazıları rukuda, bazıları secdededir. Bir kısmı da Allah'ın cemalinin düşüncesine gark olmuşlar; ne âlemden ne de insanlardan haberdar değillerdir. İki melek de omuzlarımızda bulunur. Sağ omuzda olan iyilikleri, sol kol omuzda olan kötülükleri yazar.

Üçüncü Şart:

Allah'ın kitaplarına inanmak ki onlar yüz dört tanedir. Yüz tanesi suhuftur: Âdem (as)'e on adet, on tane İbrahim (as) için, otuz tane İdris(as) için, elli Şis (as) için indirilmiş Tevrat, Musa (as)'a, Zebur Davud (as) 'a, İncil, İsa (as)'a ve Kur'an, Muhammed (sas)'e indirilmiştir. Hepsi hakıtır, Allah'ın kelimeleridir. Kur'an'ın hükmü ile onların hükmü batıl olmuştur. Kur'an, ahir zamanın sonuna kadar eksiksiz fazlasız kalacaktır.

Dördüncü Şart:

Peygamberlere inanmaktır. Allah, her çağda, diğer insanlardan daha erdemli, temiz ve günahsız bir insanı, peygamber olarak göndermiştir.

Kendisine gönderilen emirleri halka ulaştırırken kimseye mağlup olmasın diye ona mucizeler vermiştir. Yüz yirmi dört bin peygamberdirler. Ululazm olanlar da beş tanedir: Nuh (as), İbrahim (as), Musa (as), İsa (as) ve Muhammed (sas). Ümmet sahipleri, üç yüz on üç türler. Meşhur olanlar; Âdem (as), Şis(as) İdris(as), Nuh(as), Hud(as) Salih(as)İbrahim, Lot (as), İsmail (as), İshak(as), Yakup (as) Yusuf (as), Eyüp (as), Şu'ayb (as), Musa (as), Harun(as), Hıdır (as), Yuşa (as), İlyas (as), Yese (as), Zulkifl (as), Şemuv (as), Yunus (as), Davud (as), Süleyman (as). Zekeriya (as), Yahya (as), Uzeyr(as), İsa ve elçilerin başı Muhammed (sas).

Beşinci şart

Kıyamete ve peygamberimizin bütün söylediklerine inanmak. Alametlerden Mehdi'nin zuhuru, İsa peygamberin (as) dünyaya inişi, Deccal ve Dabbetularz, Ye'cuc ve Me'cuc'un ortaya çıkması. Güneşin batıdan doğması, dünyaya dumanın dolması; bir sefer doğuda, bir sefer Ortadoğu'da ve bir sefer de batıda yerin çökmesi, ilmin ve dünyalığın azlığı günah ve kötülüklerin çokluğu, liyakatsizlerin önder olması. Peygamberimiz (sas) haşre kadar gerçekleşecek olan şeyleri şöyle haber vermiştir: Dağların ufak parçalara bölünmesi, göğün yarılması ve yıldızların dökülmesi, ay ve güneş ışığının sönmesi, denizlerin karışıp kuruması. Bunlar haricinde de ne söylemişse hepsi hak, şüphesiz hepsi meydana gelecektir. Bütün yaratıklar dirilecek ve Şam bölgesinde toplanacaklardır. Yapılan ameller hesaplanacak, amel defterleri insanların ellerine verilecektir. Yapılan ameller sorulacak terazide tartılacaktır. Yapılan hiçbir amel karşılıksız kalmayacaktır.

Allah'ın emri ile Sırat köprüsü cehennem üzerine kuracaktır. Cennetlikler onu geçecekler, Kevser Havuzu'nun başına gidecekler. Cehennemlikler titreyip ateşe düşecekler. Peygamberler, salihler ve gerçek din alimleri Müslümanlara şefaate edecektir. İnananlar cehennemde ebedi kalmazlar. Cennet sekiz tanedir, onlar göklerin üstündedir.

Altıncı Şart:

İyilik (hayır) ve kötülüğün (şer) Allah'tan geldiğine inanmaktır. Yaratıkların bütün hal ve hareketleri önceden yazılmıştır. Ezelden ebede kadar bütün olacaklar, eksiksiz fazlasız, Allah tarafından bilinmektedir.

DÎWAN

EHMEDÊ XANÎ

AHMADI KHANI AHMEDI HANI

EHIMENDIÊ XANNI AIHMAD KHANI

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْنَا الْكِتَابَ الْعَرَبِيَّ الْمُبِينَ وَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

وَاللَّهُ يَخْتَارُ مَا يُؤْتِيهِ اللَّهُ فَيُخْتَارُ لِيُؤْتِيَهُهُ مِثْرًا مَدِيدًا وَاللَّهُ يَخْتَارُ لِمَنْ يَشَاءُ فَيُخْتَارُ عَمَّا يُشْرِكُونَ وَاللَّهُ يَخْتَارُ لِمَنْ يَشَاءُ فَيُخْتَارُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

SUNUM

Ehmedê Xanî'nin günümüze ulaşan eserlerinden bir diğeri de hayatı boyunca farklı konularda söylemiş olduğu şiirlerinin derlendiği Diwanıdır. Kendisinin, sağlığında iken bir araya getirmediği şiirlerini, ölümünden sonra farklı isimler derlemiştir. Xanî'nin, çeşitli meclislerde söylemiş olduğu şiirler daha çok dönemin âlimleri tarafından birkaç el yazması şeklinde korunarak, daha sonra bir araya getirilmiştir. Xanî'nin şiirleri ilk olarak Mela Mehmudê Bayezidî (1799-1867) tarafından 25 şiirin yer aldığı bir divançe olarak derlenmiş ve Rusya'da "Petersburg Halk Kütüphanesi'nde" korumaya alınmıştır.

1996 yılında İsmail Badi tarafından Duhok'ta 20 şiirden oluşan bir divançe bastırılmıştır. İki yıl sonra yine Duhok'ta Mesud Kettani tarafından 7 şiir yayımlanmıştır. Muhammed Eli Qeredaxî'nin Bujandineyey Mejuy Zanayani Kurd adlı kitabının üçüncü cildinde 7 şiir yer almıştır. Son on yılda Ehmedê Xanî'nin hayatı ve eserleri daha fazla araştırılmış, buna bağlı olarak da Xanî'nin divanı hakkında daha fazla çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalardan biri Abdurrahman Durre tarafından 2002 yılında Şerhe Diwana Ehmedê Xanî (27 şiir) adıyla yayımlanmıştır. Özellikle son dönemlerde Xanî ile ilgili pek çok değerli çalışmaya imza atan Abdullah Varlı tarafından 2004 yılında Diwan û Gobideye Ehmede Xane Yed Mayin adı altında Xanî'nin bugüne kadarki en kapsamlı divanı yayımlanmıştır. Bu çalışmada toplam 109 şiir yer almaktadır. Tahsin İbrahim Doski, 2005 yılında Duhok'ta yayımladığı ve Cevheru'l me'ani fi şerhi Diwani Ehmed el-Xani adını verdiği çalışmasında Xanî'nin toplam 29 şiirine yer vermiş ve şiirlerin Arapça şerhlerini gerçekleştirmiştir.

Ehmedê Xanî'nin Diwanı Kürtçe, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerini ihtiva etmektedir. Bazen Xanî, bu dört dili bir şiirde kullanarak, mülemma denilen şiirler de yazmıştır. Xanî'nin divanında, Türkçe ve Farsça gazeller de mevcuttur. Xanî'nin divanı bugüne kadar Rusya, Almanya, İtalya, Fransa, Hollanda, Polonya, İsveç, Danimarka, Irak ve Suriye'de basılmıştır.

PÊŞKÊŞÎ

Berhemeke Ehmedê Xanî ya din jî Dîwana wî ye. Di tevahiya jiyana wî de helbestên ji mijarên cuda hatine gotin di vê Dîwanê de hatine berhevkirin. Helbestên ku wî di dema xwe de ne anîne ba hev, piştî mirina wî navdarên din ew helbest berhevkirine. Helbestên ku Xanî di gelek civatan de vegotine, piranî ji aliyê alimên wê demê ve wekî destnivîs hatine parastin û piştî hatine berhevkirin.

Helbestên Xanî yekemîn car ji aliyê Mela Mehmudê Bayezidî (1799-1867) ve wekî dîwançeyekê ku tê de 25 helbest hebûn hatine berhevkirin û li Rusyayê di “Pirtukxaneyê Gel a Petersburg” ê de hatine parastin. 1996 an li Duhokê ji aliyê Îsmail Badî ve dîwançeyekê ji 20 helbestan pêk tê çapkirin. Du salan piştî wê dîsa li Duhokê ji aliyê Mesud Kettanî ve 7 helbestên weşandin. Di cilda 3. a pirtûka Muhammed Elî Qeredaxî ya bi navê Bujandinewey Mejuy Zanayanî Kurd de 7 helbest cih digirin.

Di van deh salên dawiyê de jiyan û helbestên Ehmedî Xanî bêtir hatine lêkolînkirin û girêdayî vê li ser Dîwana Ehmedê Xanî xebatên zêdetirîn hatine kirin. Yek ji van xebatan jî ji aliyê Abdurrahman Durre ve 2002 an bi navê Şerhe Dîwana Ehmedê Xanî (27 helbest) hatiye weşandin. Bi taybetî Abdullah Varli yê ku li ser Ehmedê Xanî di demên dawiyê de xebatên hêja û bi nirx pêşkêşî me kirine, di sala 2004 an dîwana herî berfireh a bi navê Dîwan û Gobideye Ehmedê Xanî Yed Mayin weşandiye.

Di vê xebatê de bi giştî 109 helbest cih digirin. Tahsîn Îbrahim Doskî, 2005 an di xebata xwe ya bi navê Cevheru'l me'anî fi şerhi Dîwanî Ehmed el-Xanî de cih daye 29 helbestên Xanî û şîroveya van helbestan a erebî kiriye Dîwana Ehmedê Xanî helbestên kurdî, erebî, farisî û tirkî vedihewîne. Carna Xanî, van her çar zimanan di helbestekê de bikartîne û helbestên jê re mûlemma tê gotin nivîsîne. Di Dîwana Xanî de xezelên bi tirkî û kurdî jî hene. Dîwana Xanî, heya niha li Rusya, Elmaniya, Îtaliya, Hollenda, Polonya, Swed, Danîmark, Iraq û Suriyê hatine çapkirin.

1.

ÎRO LI TEXTÊ DÎLBERÊ

**Îro li textê dîlberê, ya Reb çi şîrîn esmer e!
Jê nabitin min dilbere, ew dîlber e yan dilber e**

Bugün dilber tahtında oturan, Ya Rab ne hoş esmerdir!
Gönlüm vazgeçemiyor ondan, dilber mi taş kalplimidir?

**Dil goriya canan e ev, hem dîn û hem îman e ev
Hem lütuf û hem îhsan e ev, hem law û hem gerdenzer e**

Gönül sevgiliye kurbandır hem dindir hem de imandır
Hem lütuf hem ihsandır hem güzel hem sarı gerdanlıdır

**‘Kakul’ ji ber tacê bi zer, ta ta wekî per tête der
Sereskerê ‘tîpa teter’, serdar e yane serwer e?**

Altın taç altından kaküller, çıkıyor tane taneli tüyler
Tatar fırkasına serasker mi, komutan mı yoksa server?

**‘Zulf’ in gelo pir pêç û xem, ya sunbula Baxê Îrem
Zincîr e ya ser ta qedem, reşmar e yane ejder e**

Zülûf mü bu kıvrımlar yoksa İrem Bağı’nda sümbüller?
Baştan ayağa dökülen zincir mi, yılan mı, yoksa ejder?

**Y Reb hebîba reng feleq,hûrî teteq dagirt şefeq
Ya belg-i netrik ya wereq, ya qîşt e yane çenber e**

Tanrım! parlak sevgili, çadırdaki huri, doldurdu seheri
Sayfa yaprağı gibi perçem mi, lüle mi yoksa halka mı?

**Ew turre ya ‘gêsû’ ne ev, zengî ne ya hidû ne ev
Şutrî ne ya şebbû ne ew, ya toxê Şahê Sencer e**

Onlar perçem ve kakülmü, Zenci mi yoksa Hindu mu?
Noktalar mı gece ağacı mı, Sultan Sencer Sancağı mı?

**‘Ebrû’ ne ya cotek hîlal, hîndû ne ya ‘nişan’ û ‘xal’
‘Gêsû’ ne ya Hedret B^şlal , meşxûle Ellah Ekber e**

Ebru mu yoksa bir çift hilal? Nişan ve ben mi, Hindu mu bunlar?
Örgü mü yoksa Alla hu Ekber ile meşgul Hz. Bilal mı bunlar?

**‘Çav’ in gelo ya serxweş îin, ya kafir in ya dilreş îin
Bîmar in ew ya nexweş îin, ya nergis yan enber e**

Göz mü bunlar yoksa ‘mest’ler mi; kâfir mi siyah kalpliler mi?
Sağlıksız mı yoksa hastalar mı; nergis mi yoksa amberler mi?

**‘Ruxsar’ e Ya Reb ya qemer, guftar e Ya Reb ya guher
Ew qend e Ya Reb ya xeber, ew şehd e yane şeker e**

Bu ‘yüz’ mü Ya Rab ‘Kamer’ mi; konuşma mı yoksa cevher mi?
Bunlar şeker kamışımı Ya Rab sözler mi; bal mı yoksa şeker mi?

**Ew ‘rû’ ne yan gulbergê al, ‘alale’ yan ‘dêm^a bi ‘xal’
Qendilê nura Zulcelal, mîr’at e yane mezher e**

‘Yüz’ mü bunlar kırmızı güller mi; benli yanaklar mı, laleler mi?
Ulu Tanrı nurundan kandiller mi; ayna mı yoksa tecelliler mi?

**‘Dêm’ şîşe nura Heq din av,’dev’ ‘xunxce’ ya şîrîn gulav
‘Rux’sorgula rengîn xwunav,’xal’ misk e ‘nîşan’ enber e**

‘Yanak’ şîşedir içinde hak nuru;’ ağız’ goncadır, tatlı gül suyu
‘Yüz’ çiğ düşmüş renkli gül; ‘ben’ misk, ‘nişan’ amber mi?

**Ya Reb kitêba hüsne yar, haşiye yan xetê xubar
Yan Ke’be hacî çar kinar, wan qesda ‘Heccu’l-Ekber’ e**

Ya Rab! Yar bir güzelli, k kitabı mı; haşiye mi, ‘gubarî hat’ mı?
Dört bir yandan hacıların Hacc-ı Ekber’e niyet ettikleri Kâbe mi?

**‘Lêv’ in gelo ya qûtê can, yaqût e ya qûtê rewan
Yan Qûfiya durca duran, yan Hewza Ava Kewserê**

‘Dudak’ mı can azığı mı acaba; yakut mudur ruhun azığı mı?
Çekmeceli inci kutusumu acaba, Kevser Suyu Havuzu mu?

**Ya Reb ‘xetê reyhanî’ ye, sersûreê Qur’anî ye
Yan xatema sultanî ye, mîr’at e yane menzer e?**

Ya Rab! ‘Ayva tüyleri’ reyhanî hattır; Kur’an’ ın baş sures,d,r
Yoksa sultanî mühür müdür, ayna mıdır yoksa tecelli yeridir?

**‘Xal’in gelo yan ‘filfil’ in, ew ‘arid’ in yan sorgul in
Em aşiq in yan bilbil in, zikre (wê) werda ehmer e**

‘Ben’ mi bunlar, karabiber mi? ‘Yanak’ mıdır al güller mi?
Âşık mıyız biz acaba yoksa o kırmızı gülü anan bülbüller mi?

**Ew ‘gerden’ a şibhê şemal, serçeşmeye ava zelal
Qarûreya xemra helal, yan şîşe yane şeker e**

Mum misali o ‘boyun’, duru suyun çıktığı pınar başıdır
Helal şarabın kabı mıdır, şîşe midir yoksa şeker midir?

**Ya Reb ‘qed’ a zîba ye ev, Yan Ke’beya Ulya ye ev
Yan Mescidu’l-Eqsa ye ev, yan sîdr e yane erer e**

Ya Rab! Bu güzel bir boymudur yoksa ‘Ulu Kâbe’midir?
Mescid-i Aksa mı, sidre ağacı mı yoksa yabani servi midir?

**Ya Reb’dil’e dîwane ye, yan alime ferzane ye
Yan bilbilê wîrane ye, yan ûd e yane mecmer e**

Ya Rab! Bu gönül deli midir yoksa filozof bir âlim midir?
Virane olmuş bir bülbül mü, öd ağacı mı, mangal mıdır?

**Ew Xanîyê dil dade ye, meşreb ji renga bade ye
Derdê wî yarek sade ye, lew her zeîf û rengzer e**

O gönlünü kaptıran Xanî’ dir; şarap içmek onun mezhebidir
Onun derdi sade bir sevgilidir; ondan zayıf ve sarı renklidir

**2.
EY DİL! GER TE DIVÊTIN BIBÎ DAYÎM MESRÛR**

**Ey dil! Ger te divêtin bibî dayîm mesrûr
Di terebxaneê dünya vexwe ‘ava engûr’**

Ey gönül! Eğer her zaman mutlu olmak istersen
Şu eğlence dünyasına da ‘üzüm suyu2nu iç sen!

**Penbeê xefletê xewxay cêhanê bidirîn
Ji meqamê ku bi hiş tê ji sedayê ‘tenbûr’**

Yık dünya kavgasıyla ilgili gaflet pamuk ipini
Dinle zihinlere makam ile gelen tambur sesini

**Zimzima zezemeya rahê ‘Huseynî’ ji ‘Hicaz’
Vexwûnit’ Ke’be’ yê dil ta bite ‘Beytu’l-Me’mûr’**

Hicaz’dan gök gürültülü Hüseyinî makamı terennüm edilsin
Beyt-i Mamûr olana dek Gönül Kâbesi buna davet edilsin

**Perdeê zulmete eşxalê cîhanê bidirîn
Ji nezergahê ‘cema’ê tu ‘hîcab’ê bike dûr**

Cihan meşguliyetinin karanlık ‘perde’sini yırtıp kaldır
‘Cema’ın manzarasını engelleyen ‘hicab’ı uzaklaştır

**Menzerê ‘dîdeê can ‘ tê munewwer nebitin
Nexlê ‘ ma zaxe’ nekişî tu ji xal û xetê hûr**

Eğer ‘kalp gözü’nün manzarası aydınlık değil ise senin
‘Göz Sapmadı’ ağacının ‘ben’ ve ‘hat’larını göremezsin

**Gunehan ger nebiwa lezzet û zewqek haşa
Faile îsm nedibû, tarik û taib û mehcûr**

Haşa eğer günah işlemenin bir lezzeti bir tadı olmasaydı
Günah işleyende, günahı terk edip tövbe eden de olmazdı

**Min guneh tê bi gunahan k udi nîv baxê cîhan
Semerê xweştir ev in bûn bi heramî meşhur**

Günahlara acıyorum! Zira dünya bahçesinin ortasında onlar
En güzel meyvelerdir ama haram olmakla meşhur olmuşlar

**Hingî dewrê felekê ‘saxerê’ me dewr dikit
Meh û salan digrit herwe ji umre me qusûr**

Feleğin çarkı içki kadehimizi her başladığında dolaştırmaya
Ay ve yıllarını bedavadan aldığı ömrümüz başlar kısalmaya

**Rabe ey ‘saqî’ yê mehweş tu ji rexma felekê
Bide min 2bade’ê le’lê tu ji ‘Cama Fexfûr’**

Ey ay yüzlü ‘saki’, feleğe inat olsun diye sen yine kalkıver!
‘Lal’ taşı gibi kırmızı şarabı ‘Fağfur Kadehi’nden bana ver!

**Şêxê cam er nefese hemdemê dil kit bi mirad
Li miradê dile murde dibitin ‘keşfê qubûr’**

Kadeh şeyhi istenen yudumları kalbe eşzamanlı boşaltsa eğer
Ölü kalbi diriltip onu ‘kabir keşfi’ ile keramet sahibi eder

**Ye’nî ew xaneê gîl nabite qabil qet’a
Ne bi ‘çeçmê dil’ ê nazir ne bi rûyê menzûr**

Yani şeyhsiz asla kabiliyet kazanamaz o topraktan gönül
Ne ‘kalp gözü’ ile bakabilir ne de bakılanın yüzünü görür
**Şebê zulmatê bi îmkanê dibit subhê numa
Aftabê ehediyet ji ‘feleq’ têtê zuhûr**

Kapkaralık geceler bile apaydın sabahlara dönüşebilir
Vahdaniyet Güneşi de sabahın gelmesiyle ancak doğabilir

**İşiqbazî du terîq, çi heqîqet çi mecaz
Şem’ ê can dê bisojîtin çi bi nar û çi bi nûr**

İster hakiki olsun ister mecazi, aşk oyununun iki yolu var
Gönül mumu yanacaktır; ha ateşle yanar, ha nur ile yanar

Ser û mal û dil û canê me fedayê te bitin
Bike qelbê me tu 'saqî' ji 'şerab' a xwe tehûr

Feda olsun sana hem başımız ve malımız hem kalp ve can
Saki dolduruver kalbimize o tertemiz olan şarabından!

Da bikim kesbe 'meqamat'ulûyê 'derecat'
Ya bikim keşfe 'keramat'ê ji 'Dara Mensûr'

Ki 'makamlar' elde edeyim ve yüksek derecelere çıkayım
'Mansur'un Ağacı'ndan ben 'kerametler' ortaya koyayım

Zahida! Ger te divêtin tu Xwudê nas bikî
Were ber sayeê 'şimşadqed'an qet meçe dûr

Ey zahit! Eğer gerecekten Allah'ı tanımak istersen
Şimşir boyluların gölgesine gel, uzağa gitme sen

Bi ziyarê were qeydê 'şecer'ê wadî Qudis
Ku bizanî bibihî sîtê 'Enellah' ji 'tûr'

Kutsal vadi'deki 'Ağaç'bağını ziyarete geliver sen!
Ki 'Tur' dan gelen 'Ben Allah'ım 'sesini duy ve öğren

Ez lema şifte û 'walih'ê mehbûban im
K udi nîv ayîneê cebhetê wan min diye nûr

Bundan dolayıdır ki ben sevgililerin deli ve divanesi olmuşum
Zira ben de o nuru onların alın ortalarındaki aynada görmüşüm

Her dema netrikê xelxalê bine tene xurûş
Her dema turre ji ber teyê qeseb têtê sudur

Bak halhalın mücevheratı yüksek sesler çıkardığı her defasında
Perçemler bağlandığı kamış bağının altından her dışarı çıktığında

Yane 'kakul'ji kinarê kullehê keç biderîn
Ya 'xet'ê bi rişt in ji kinarê 'kafûr'

Ya da eğik tacın yan tarafından dışarı çıktığı zaman kakülleri
Veya 'kafur' yüzden ortaya çıktığında misk kokan ayva türleri

Kafirê işq im eger ez nedime îmanê
Ya bi mihraba brûyan nebirim secde ji dûr

Aşk kanununa göre kâfir olurum eğer imanımı ona vermezsem
Ya da mihrabım olan kaşları önünde uzaktan secde etmezsem

**Waiza ! Guh bide min da bibihî neqlê sehîh
Mishefa çehreê xûban e ‘Kitêba Mestûr’**

Ey vaiz, sahih bir rivayeti dinlemek için bana kulak ver!
Güzellerin yüz ‘Mushaf’ları ‘Satırlanmış Kitap’ tır

**Deftera işqê neda deste te muellim ji ezel
Me’neya ayeta hüsne li te lew maye mestur**

Öğretmen ezelden senin eline aşk defterini vermemiş
Bunun için ‘güzellik ayeti’nin anlamı sana gizli kalmış

**Bê tekellûf dixwurim sondê bi Qur’ana Şerîf
Xanîya! Sûretê canan e b imin ‘Sûreê Nûr’**

Hiç zorlanmadan yemin ediyorum Şerefli Kur’an ile
Ey Xanî, Nur Suresi sevgilinin yüzüdür bana göre

**3.
EY DİL! EGER BI NEQDÊ CAN
CINSÊ GIRANBIHAYÊ ZILF**

**Ey dil! Eger bi neqdê can cinse giranbihayê zilf
Dê bikirî bizan mecan cewher û canfedayê zilf**

Ey gönül! Eğer ruhunu nakit yapıp çok değerli zülüfleri
Satın alsan, bil ki bedava almışsın feda olunacak cevheri

**Her sere mû li sazekî, cîlwe dikit bi nazekî
Aşiq işiqbazekî, bende dikit belayê zilf**

Zülfün her kılı bir telden çalar; bir nazla de cilve yapar
Bir aşk yoluna girmiş âşığı, köle edip başını belaye sokar

**Rom û fireng û hindiyan, xal û nişan û xemriyan
Xencer û şîr û tirkiyan; ceng li ber lîwayê zilf**

Romlar, Avrupalılar ve Hintliler: benler, nişan ve gözler
Hançer, kılıç ve Türkler: Zülûf sancağı önünde cenk ederler

**Tac û tomar û binperan, le’l û guhar û gewheran
Serxweş û dîn û ebteran, reqş e li ber ‘huma’yê zilf**

Taçlar, lüleler ve yüzler; lal dudaklar, küpeler ve cevherler
Sarhoş, deli ve divane; zülfün ‘Hüma’sı önünde raks ederler

**Law û rewal û rîsipiyan, mîr û wezîr û cundiyan
Serxwoş û mest û bengiyan, derd e ji macerayê zîlf**

Gençler, toylar ve ak sakallılar; beyler, vezirler ve askerler
Sarhoş, mest ve afyonkeşler; zülûf macerasından dertlidirler

**Şêx û murîd û salikan; şah û feqîr û malikan
Çîst û çeleng û çapikan, dil kete bendepayê zîlf**

Şeyhler, mürit ve salıklar; şahlar, fakirler ve mülk sahipleri
Aktif, hareketli ve ataklar; zülûn prangasına düştü kendileri

**Ef'a û mar û ejder e; misk û zebad û 'enber e
Nefxeyê rûhiperwer e raîheyê zîlf**

Engerektir, yılan ve ejderdir; misktir, zebad ve amberdir
Ruhu eğiten bir nefestir; zülûf havasının kokusu böyledir

**Bê mey û bê dewayekî; b^def û çeng û nayekî
Din dikitin 'Mela'yekî, cezbeê dilrubayê zîlf**

Olası bile mey. ilaç, tef, çeng ve neylerden herhangi birisi
Yine de bir 'Mela'yı delirtir gönül çelici zülûflerin cezbesi

**Mîr û mela û mahiran; çendî belîx û şairan
Xanî û hindî hadiran, dade ji ber dewayê zîlf**

Beyler, mollalar ve uzmanlar; bunca belagatçi ve şairler
Xanî ve bunca hazır olanlar; zülûf derdinden imdat isterler

**4.
EY QELB NAHEJÎ YEK SERMÛ JI TAYÊ ZILF**

**Ey dil qelb nahêjî yek sermû ji tayê zîlf
Ger nehêjî tu pêlekî şubhetê min li bayekî**

Ey gönül, bir zülûf teli kadar olmaz kaplı titremesi
Rüzgâr önünde titremezsene bir süreliğine benim gibisi

**Xwûn û dil û ceger dixwin 'nafe' firoşî her seher
Bade seba ku têk didit sinbilê mişixsayê zîlf**

Kan, kalp ve ciğerimi yerler her sabah misk satıcıları
Saba rüzgârı dğittiğı zaman misk kokan o zülûfleri

**Xunceê tenghewsele dil ji rikan bi ker dibit
Subhegehan ku sih dicit, lexlexeê hewayê zîlf**

Ağzı açılmamış dar gonca elinden gönül parçalanır
Ki zülûflere sabah vakitleri esen havayla dalgalanır

**Meşqê dikin di mekteban, rûyê nîgarê hüsne xet
Mani'ê genc'meqsed e, heybeta ejdeha' yê zîlf**

Yüzündeki güzel hatlarla 'meşk' yaparlar okullarda
Gönül talebesi bin çocuk gelmiş zülûf hocası yanında

**Aşiqê bêceger meğer, sebrê ji can û dil dîkî
Mani'ê 'genc'ê meqsed e, heybeta 'ejdeha' yê zîlf**

Ciğersiz âşık olanlar can u gönülden sabreder meğer
Hazineye kasteden kimseleri zülûfün ejderi engeller

**Talibê nura xeyb im ez, mame di qeyd û zulmet e
Hêvi Xwedê û hîmeta hadir ewliyayê zîlf**

Bağ ve karanlıkta kaldım, gizli nurun taliplisiyim
Allah'tan ki hazır evliya misali zülûften ümitliyim

**Behra cemala yar, eger keştî sebrekî bikî
Destê min û teelluqa damenê ba xwudayê zîlf**

Gemi sabır gösterirse eğer, yârin derya güzelliği
Bir şekilde bağlanacak elimle zülûf sahibinin eteği

**Tali' û bext ger me dî, dewletê sermedi me dî
Dil ku xwe daye ber siha çeng û pere hewayê zîlf**

Talih ve şans gördüysek, ebedi servet gördük demek
Bunu da gördük zülûflerin havalı kanatları altına girerek

**Xanî jar û bênewa, lê dicivin wiha sitem û cefa
Lew direvê ji dergeha şîr û şeha newayê zîlf**

Xanî zavallı ve çaresiz, sarmış etrafını sitem ve cefa
Ondandır ki kaçıyor zülûfün kılıç ve şah dergâhından

**5.
MI DÎ NEQŞEK JI NEQŞÊ NEQŞIBENDAN**

**Mi dî neqşek ji neqşêneqşibendan
Vebû bende min yek yek ji zendan**

Nakşibendilerin nakışlarından bir nakış gördüm ben
Ellerimin bağları çözüldüverdi teker teker bileklerden

**Guşada dil ji bom in ra müyesser
Nebû bê suhbeta sûretlewendan**

Kalbin inkişaf etmesi benim için müyesser olmazdı
Eğer yüzleri güzel o insanların sohbetleri olmasaydı

**Ji ahûyan me ‘ya Hû’ xwast emma
Dilê min ma di nîv mişkînkemendan**

Ahulardan biz bir ‘Ya Hu’ talebinde bulunduk ama
Kalbim bağlı kaldı misk kokan iplerinin tam ortasında

**Ez iro serxweş im Wellahî waiz!
L imin dayî’ meke wan we’z û pendan**

Vaiz! Allah’a yemin ediyorum ki sarhoşum bugün
Benim için boşuna zayi etme o vaaz ve öğütlerini

**Li min kurt bû rêya Ke’ba wîsalê
Ji şekle Qameta balabilindan**

Benim için Vuslat Kâbesine gitmekte olan yol kısaldı
Bu kısalma yüksek boylu sevgililerin endamıylaydı

**Kesê giryan bitin pêlek bi işqê
Dibîtin aqîbet elbette xendan**

Eğer olursa aşk elinden bir zamanlar ağlayan birisi
Elbette ki gülen biri olacaktır o kimsenin neticesi

**Dilê Xanî egerçi bû genç û Xan e
Şikir qet kes nego Xanî bi çendan!**

Her ne kadar Xanî’nin gönlü hazine ve handır
Yine de kimse sormadı ‘Xanî, bunlar kaçadır?’

**6.
DURDANE JI DEV DA ME DIBARIN DEM Ê SATAN**

**Durdane ji dev da me dibarin dem ê satan
Kes nîne bibit wan bigerîne li welatan**

Ağzımızdan inci daneleri dökülür an ve saatlerde
Onları götürüp pazarlayan yoktur diğer ülkelerde

**Sewdagerê işqê periyan cümle dertên
Qutta’ û sealîk û zemanê qeteran**

Geliyor perilerin aşkıyla başı sevdalı olmuş tüccarlar
Yol kesiciler ve fakirler değişik zaman ve zeminlerde

**Qet gewherekî cewheriyek nîne buha kit
Bazarê cîhan maye bi van tirk û tatan**

Bir incimize değer biçecek hiçbir kuyumcu yoktur
Dünya pazarları kalmıştır bu Türk ve Tatların elinde

**Ebdê zeheb in hindek, hin abide fidde
Aşiq derya niye ji eyd û erefatan**

Bir kısmı altına kul olmuş bir kısmı gümüşe tapıyor
Âşık derya değildir kimsenin bayram ve arifelerinde

**Kuffarî bi dem daye hîsarê me û xundîkar
Hêj wê li şîkarê digerêtin li felatan**

Kâfirler bizi kuşatmaya gelmişler fakat padişahımız
Hâlâ av peşinde dolaşmakta ve gezmektedir çöllerde

**Îslamê li cengê tu mebê bo çi zebun e?
Lewra ku kerem nîne li humatan û kumatan**

‘Acaba bu savaşta İslam niye zayıftır?’ diye sorma?
Çünkü iyilik kalmamış hamilerde ve yöneticilerde

**Rû daye ‘îmaratê mulûkan bi îsraf
Mîrê pasîban nadite xelqê xwe xelatan**

Hükümdarlar israf içinde köşk yapmaya yönelmişler
Bizi koruyan beyler bahşış bile vermez kendi halkına

**Mîrê di Hemedanê xwe dubendî ne û xayîn
Îsayî ne li Mûsayî dixûnin selewatan**

Hemedan beylerinin kendileri iki gruptur ve haindirler
Musa’ya salavat getiriyorlar fakat ‘İsevi’dirler aslında!

**Xelqê me Hekarî we dibêtin ku ji bo Şah
Hîna seferan ew dişêhînin edewatan**

Dediklerine göre Hakkarili insanlarımız İran Şahı’na
Silah yardımıyla bulunurlar savaş patlak verdiğinde

**Mîrê nemiran wê dimirîtin ji feqîrî
Şîrwan û Mukis biwîne û muhtacê zeketan**

Ölümsüzler beyi fakirlikten dolayı ölüyor bak işte
Şirvan ve Müküs halkı şimdi zekâta muhtaç bir hâlde

**Ya Reb di vê ‘esrê biparêz qizilbaş
Tuxyan û xurûcê nekin ew bene welatan**

Allahım! Sen koru da bu asırda Kızılbaş (Safevi Devleti)
Gelip zulüm ve baskı uygulamasınlar bizim ÷lkemizde

**Kî dê li vê Serhedê ji pêş wan veweste?
Kes Nîne ku Têr nanî bidete pêncî xuzatan!**

Bu Serhat boylarında kim onlara karşı durabilir ki?
Elli savaşıya ekmek verebilecek kimse yok içimizde!

**Ya Reb, bi diayê nebî û weliyan kî
Bi İncil û Zebûr û Furqan û Tewratan**

Ya Rab! Peygamber ve velilerin duaları hatırı için
Hem İncil ve Zebur, Kur’an ve Tevrat’ın hürmetine

**Ya Reb, bi Mekkê kî û bi Medîne, bi tewafê
Ya Reb, bi heqqê se’î, wuquf û Erefatan**

Ya Rab! Mekke ve Medine ile tavafın hatırı için
Ya Rab! ‘Saiy’, ‘vakfe’ ve Arafatların hürmetine

**Ya Reb, bi Lewh û Qelem û Kursî û Erşan
Ya Reb, bi Mulk û melekût û semawatan**

Ya Rab! Levha, Kalem, Kürsü ve Arş hatırı için
Ya Rab! Mülk, Meleket ve göklerin hürmetine

**Ya Reb, bi tewhîd û bi tesbîh û bi zikran
Ya Reb, bi dia û bi selat û selewatan**

Ya Rab! Tevhid, tespih ve zikirlerin hatırı için
Ya Rab! Dua, namaz ve salavatların hürmetine

**Cundî û rîcalan beşihîni tu ji xeybê
İsale seferkeş be xelqê xelewatan**

Gaip aleminden imdada asker ve erleri gönder
Bu yıl seferber olsun halvetteki münzeviler bil

**Xundikarî li kuffari muzaffer bike dîsa!
Da Şah ji tirsan li ‘Umer dit selewatan**

Hükümdarı kâfirlere karşı muzaffer eyle Allahım!
Ki şah artık Ömer’e salavat getirsin korku içinde

**Xundikarî li kuffari muzaffer bike dîsa!
Da Şah ji tirsan li ‘Umer dit selewatan**

Hükümdarı kafirlere karşı muzaffer eyle Allahım!
Ki Sah artık Ömere salavat getirsin korku içinde'

**Pamal delalî nebitin Hewxzeê Îslam
Qet layîq e ey xaliqê nûr û zulumatan!**

İslam Havzası ayaklar altında dalalete düşmesin
Ey nuru ve karanlıkları yaratan, hiç reva mı bize!

**Naqûs û selî bê di ferengan çi rewa ye ew bân
Bigirin cumle cihê bang û selatan**

Ki Avrupalıların çanları ve haçları gelip buralarda
Tümden kullanılsın ezanların ve namazların yerinde?

**Murted bibin ew cumle bimînin der girîftar
Terka te bidin ew biperistin but û latan**

Reva mıdır ki esir düşüp hep birlikte diden dönsünler
Seni bırakıp başlasınlar put ve latlara ibadet etmeye?

**Ew çende tefasîr û mesahif bi telef bin
Hurmet çû nema ayat û hurûf û kelîmatan**

Reva mıdır ki bu kadar tefsir ve Mushaf'lar telef olsun
Hiç hürmet kalmayın Mushaf'ın ayet, harf ve kelimelerine

**Hindî ku dikit Xanîyê bêçare gunahan
Ya Reb, tu bedel wan binvîse hesenatan!**

Zavallı Xani her ne kadar işliyorsa da bunca günahları
Allahım! Sen iyilikler yaz işlediği o günahların yerine!

7.
**KANÊ MUHEMMED BEG GELO,
KANÊ PADİŞAHE SERHEDAN?**

**Kane Muhammed Beg gel o?
Kan Padişahê Serhedan?
Îro ji dil bigrin de lo!
Kan Padişahê Serhedan**

Acaba Muhammed Bey nerde?
Serhatların padişahı nerde?
Hadi bugün ağlayın candan
Serhatların Padişahı nerde?

**İro bibinin ibrete
Axa û xelqê hêsetê
Kane xudanê xîretê?
Kanê Padişahê Serhedan**

Bugün bakıp ibret alınız
Halkın ağa ve beyleri siz
Hani nerde o gayret sahibi
Serhatların Padişahı nerde?

**Mîrê di nêv mîran binav
Eşheb siwarê rim zirav
Balabilindê per belav
Kanê Padişahê serhedan?**

Mîrlar arasında ünlü Mîr, namlı
Beyaz atın binicisi ince mızraklı
Yüksek boylu, yayılmış kanatlı
Serhatların Padişahı nerede?

**Ke di wereng zatek şerîf?
Erkan û ezmanek letîf '
'Alem di dest wî bû de'if
Kan Padişahê Serhedan?**

Kim gördü böyle soylu bir zatı?
Hoş dilli ve düzgün vücut hattı
Elinde bütün dünya zayıf kaldı
Serhatların Padişahı nerde?

**Koma Dimil bû sê hezar
Sed mîrekan vêkra du car
Jêk ra kirin kir tar û mat
Kan Padişahê Serhedan?**

Dimil toplumu üç bin kişiydi
Yüz Mîr ve iki katı birleşmişti
Birbirinden darmadağın etmişti
Serhatların Padişahı nerde?

**Senceq ji ser Qersê birî
Bedlîsiyan Wan jê kirî
Xanê Dimil kirbû çirî
Kan Padişahê Serhedan?**

Kars Sancağı'nın önü kesmişti
Bitlisliler ondan Van'ı almıştı,
Dimil Hanı'nı perişan etmişti
Serhatların Padişahı nerde?

Kane 'Ezîzê Misriyan?
Kanê 'Eduwwê Waniyan?
Kan hevrikê Mehmudiyan?
Kan Padişahê Serhedan?

Mısırlıların Azîz'i nerde?
Vanlıların düşmanı nerde?
Mahmudîlerin hasmı nerde?
Serhatların Padişahı nerde?

Kanê emîrê namidar?
Serhednişînê xwundikar
Paşan ji ho pêşkêş hinar
Kan Padişahê Serhedan?

Nam salan o bey nerde şimdi?
Serhat'ta oturan bir hakimdi
Şahlar ona hediye gönderirdi
Serhatların Padişahı nerde?

Kanê emîrê zu'I-funûn?
Kan aqile teb'et cunûn?
'Alem li ber wî bûn zebûn
Kan Padişahê Serhedan?

Sanatlar sahibi bey nerde?
Deli karakterli akıllı nerde?
Dünya ona olmuştu bende
Serhatların Padişahı nerde?

Di 'ilme xwe ew 'ellame bû
Behrame gulgûncame bû
Qettalê pir hingame bû
Kan Padişahê Serhedan?

İlmiyle o çok bilgindi
Gül kadehli Behram idi
Çok dağıtan bir öldürücü idi
Serhatların Padişahı nerde?

Cend mîr û hâkim ra kirin
Çend xan û sultan da kirin
Kom û heşem berba kidin
Kan Padişahê Serhedan?

Nice beyleri ve hakimleri tayin etti
Nice han ve sultana boyun eğdirdi
Gruplarını ve uşaklarını duman etti
Serhatların Padişahı nerde?

**Ew hakimê pir nav û deng
Hem teb'etê Teymûre Leng
De'we fikir biçme Fereng
Kan Padişahê Serhedan?**

Adı sanı çok duyulan o hâkim biri.
Herm sanki Timurleng'in karakteri
"Frenk diyarına gideyim" idi derdi
Serhatların Padişahı nerde?

**Pela ku wî dîwan digirt
Xelqê edeb erkan digirt
Heybet ji wan dîwan digirt
Kan Padişahê Serhedan?**

Meclis kurup divan teşkil ettiğinde
İnsanlar otururdu edep usul içinde
Divanda heybet olurdu kendilerinde
Serhatların Padişahı nerde?

**Weqtê bi ser hespê diket
Şeş caniban ref pê diket
Heybet bi ser xelqê diket
Kan Padişahê Serhedan?**

Ne zaman fırlayıp atma binseydi
Altı yöne doğru hareket ederdi
İnsanların üstüne heybet çökerdi
Serhatların Padişahı nerde?

**Daim 'edalet pîşe bu
Xayet deqîqendîşe bû
Nazik tebî'etşîşe bû
Kan Padişahê Serhedan?**

Her zaman adaletti onun işi gücü
Olabildiğince incelikliydi görüşü
Kibardı, şişe gibi hassastı yaratılışı
Serhatların Padişahı nerde?

**Dîwan û'edl û dadgir
Îz'an pîr û rewşen demîr
Hetta xweşîn nakin ji bîr
Kan Padişahê Serhedan?**

Divanı adalet meclisiydi, adildi
Çok anlayışlı ve temiz kalpliydi
Yaşadıkça unutamayacağımız biriydi
Serhatların Padişahı nenle?

**Dîwan û eywan şanişîn
Ew sedr û hewdê nazenîn
Man şubhê Fîrdewsê berîn
Kan Padişahê Serhedan?**

Meclis ve eyvanında otururdu şahlar
O nazlı ağaçlar ve nazenin havuzlar
Geniş cennet gibi şimdi geride kaldılar
Serhatların Padişahı nerde?

**Ferşê di diba û herîr
İstebreçêd wî bênezîr
Bê îxtiyar mayîn ji mîr
Kan Padişahê Serhedan?**

Dîba ve ipekten yapılmış sergiler
Benzeri olmayan brokar giysiler
İradeleri dışında "Mir"den ayrıldılar
Serhatların Padişahı nerde?

**Ev xaliyet ermûş û qez
Wernagirin kes şubhê xez
Xalî bûyîn meydan û rez
Kan Padişahê Serhedan?**

Şu pahalı ipek ve ham ipekler
Onlar gibisini edinmez kimseler
Boş kalmış meydanlar ve bağlar
Serhadların Padişahı nerde?

**Rez bû mîsala cennetê
Eywan ji sun'a qudretê
Kes nîne têket şubhetê
Kan Padişahû Serhedan?**

Bağı cennetin bir bağı gibiydi
Eyvanı da bir kudretin eseriydi
Yok bunda şüphe edecek biri
Serhatların Padişahı nerde?

**Elmas û le'l û gewheran
Tomar û tac û bin peran
Hed nîne bêxme defteran
Kan Padişahê Serhedan?**

Elmaslar, lal taşlar ve cevherleri
Sicilleri, taşları ve taca ait tüyleri
Sığdıramam, almaz kayıt defterleri
Serhadların Padişahı nerde?

**Sed me'ne ku hespêd bedew
Safî hudûd, zêrîn celew
Kes nîne wan raket ji xew
Kan Padîşahê Serhedan?**

Yüz anlam taşıyan güzel atları
Saf sınırlı, altındandır gemleri
Uykudan uyandıran yok onları
Serhadların Padişahı nerde?

**Ew şehnişîn Û hewd û av
Nêçûgehê pir seyd û rav
Nabit bibêjim ew bi nav
Kan Padîşahê Serhedan?**

Şahın yeri, havuzları ve suları
Av yeri, avla dolu hayatı avları
İsmin tek tek sayamam onları
Serhatların Padişahı nerde?

**Şahîñşehê gerdenfîraz
Aza kirin teyhûn û kaz
Terxan kirin teyxûn û baz
Kan Padîşahê Serhedan?**

Şahların şahıydı, başı hep dikti
Doğanları ve kazları azat etti.
Doğan ve şahinleri salıverdi
Serhatların Padişahı nerde?

**Mîre me wê nabit siwar
Têr bûye ew naçit şîkar ,
Teyxûn û terlan man li xwar
Kan Padîşahê Serhedan?**

Beyimiz artık binmiyor ata
Doymuş artık gitmiyor ava
Doğanları kalmış artık aşağıda
Serhatların Padişahı nerde?

**Serdariya koma gelek
Nakit siwarê çacbelek
Çavet spî bin ey felek!
Kan Padîşahê Serhedan?**

Çok sayıdaki toplumun serdarı
O ela gözlü artık yönetmiyor onları
Gözlerin kör olsun ey felek!
Serhatların Padişahı nerde?

**Taq û rewaq û menzeran
Koşk û kelat u xeyberan
Wan cumle nîşan Heyderan
Kan Padîşahê Serhedan?**

Damlar, çatılar ve manzaralar
Köşkler ve Hayber gibi kaleler
Haydar'dan kaldı tüm o eserler
Serhatların Padişahı nerde?

**Ew cumle wî îcad kirin
Herçend qewî binyad kirin
Çerxî hejand berbad kirin
Kan Padîşahê Serhedan?**

Kendisi icat etti tüm o eserleri
Gerçi Sağlam kurdu temelleri
Ama felek sallayıp yıktı onları
Serhatların Padişahı nerde?

**Xwahê kelatan bi zefer
Dujmin ji ber wî bê mefer
Wê çûye nîva ax u ber
Kan Padîşahê Serhedan?**

Zaferle kaleler fethetmek isterdi
Düşmanı bulmazdı kaçacak yeri
İşte girmiş kabir toprağından içeri
Serhatların Padişahı nerde?

**Dunya diborîtin bi dor
'Umre 'eziz nadin bi zor
Dewlet dibên naçîte gor
Kan Padîşahê Serhedan?**

Dünya dönüp dolaşır, sırayla eler
Değerli ömürlerini zorla vermezler
“Zenginler mezara gitmez” derler
Serhatların Padişahı nerde?

**Ya Reb hebit ocax qedîm
'Emmê di wî xweş bin 'emîm
Bîlxasse ew durra yetim
Kan Padîşahê Serhedan?**

Allah'ım! Ocağı hep daim olsun
Bütün amcaları bize sağ kalsın
Özellikle o biricik oğlu kalsın
Serhatların Padişahı nerde?

**Dûdaneê gewhersedef
Ew ma ji wî eslî xelef
Ya Reb nekî wan zor telef
Kan Padîşahp Serhedan?**

Babasının dür danesi, cevherli sedef
Odur o pak soydan geri kalan halef
Ya Rab, bari onu hemen etme telef!
Serhatların Padişahı nerde?

**Xêlke xwudanê dewletê
Wê çûye mala zulmetê
Bila bixwînin rehmetê
Kan Padîşahê Serhedan?**

Devlet Sahibi olan o insan bile
İşte gitmiş karanlık mezar evine
İnsanlar rahmet okusun kendisine
Serhatların Padişahı nerde?

**Xanî tu ji destan hilîn
Herçen ku zêde dîkul î
Îro bo Mîrî sailîn
Kan Padîşahê Serhedan?**

Xanî! Ellerini kaldırıp dua et sen de
Her ne kadar gönlü çok yaralı isen de
Mîr için rahmet dileyelim bugün de
Serhatların Padişahı nerde?

8. EY WAHIDÊ PENHAN

**Fy wahidê penhan ku ji zatê ne peyda
Ev kewn û mekân, erd û sema, kunbedê xedra**

Ey görünmez Bir! Senin zatından meydana gelmiş elbet
Bu evren ve mekân, yeryüzü ve gökyüzü, yeşil kümbet

**Erwah û ‘uqûl, enfus û e’rad û cewahir
Hal in di musewver, ne mehel û ne heyûla**

Ruhlar ve akıllar, nefisler, ilinekler ve öz zatlar
Şekil almış değişkenlerdir ne mekân ne heyula var’

**Lewh û Qelem û Kursî û ‘Erş, encum û eflak
Hem agir û ax, av û hewa, cumleyê eşya**

Levhayı, Kalemı, Kürsüyü, Arşı, yıldızları ve gökleri
Hem ateşi ve toprağı, suyu ve havayı, bütün şeyleri

Sed qafîle mewcûd peyapey û mutewatir
Her lehze ji serayê ‘edem tîn bi temenna

Varlıklar yüzlerce kabileler halinde birbirinin ardından
Her an istekle boyun eğerek gelirler yokluk sarayından

Hin neqdê fenayê diguhorin bi beqayê
Hin neqdê wucûda xwe dikin bê bedel efna

Bazıları fena sermayesini beka sermayesiyle deęişirler
Bazıları da varlık sermayelerini karşılıksız yok ederler

Her yek bi wucûda xwe wucûda te dirxwazit
Bîlcumle xerîdarê cemala te ne Heqqa!

Kendi varlığıyla senin varlığını istiyor her biri
Allah’ım! Hepsi olmuş senin güzelliğine müşteri

Lew şubhetê pîra bi hewes talibê Yûsuf
Dor hatiye Xanî kelefa rîsî di desta

Tıpkı Yusuf’a tutkuyla talip olan koca karı gibi
Sıra gelmiş Xanî’ye (seni ister) elinde iğ ipliği?

Ew jî bi meta’ê xwe qumaşê te dixwazit
Subhaneke len tu’yîse mîn rewhike ‘ebda

O da elindekiler ile senin kumaşını (güzelliğini) istiyor
Seni tenzih ederiz, hiçbir kul rahmetinden ümit kesmiyor

Ehmed ji senaya te neda ket qe çu wesfa
Ma e’cezenî hemduke en ehmede hemda!

Ahmed hiçbir sıfatla yerine getiremez seni övme görevini
Kendini övmen ne de aciz bırakıyor hamd etmekten beni!

9.
EY AYÎNEÊ DİL BI CEMALA TE MUCELLA

Ey ayîneyê dil bi cemala te mucella
Wey sed sefhe bi yek zerre ji nûra te mutella

Allah’ım! Gönül aynası senin güzelliğinle ışık saçar
Yüzlerce sayfa senin nurunun bir zerresi ile parlar

**İnsan te ji bo ‘alemê kubra kire nusxe
Lew mudxeyekê jî tu dikî ‘erşê mu’ella**

İnsan en büyük âlem için bir numune yaptın
Zira bir et parçası olan kalbi yüce bir Aşır kıldın

**Wehdet bi hesab kesretê e’yanê mezahir
Her sû bi sîfatan diketin keşfî tecella**

Hesapça çok olsa da “bir”i gösterir görünen özler
Her bir açıdan sıfatlarla ilahî tecelliği gösterirler

**Lew “muxtelifu’l-qewl’ û ‘emel bûne xelâiq
Kafir ji senem bûne bi navê te tesella**

Zira sözleri farklı, eylemleri farklı olmuş yaratıklar
Kâfirler putlara yansımış isminle teselli bulmuşlar

**Sirra xwe nîhani te ku da Ehmedê Xanî
Ez xeyrî berî şod be to awerdî tewella**

Sen gizliden sırrını verdiğin zaman Ehmedê Xanî’ye
Seni dost edinin yüz çevirdi senden başka her şeye

**10.
NEQQAŞÊ EZEL**

**Neqqaşê ezel roja serlewheê rengîn da
Pergar di destan bû sersefhe ku tezyîn da**

Ezeli Nakkaş rengarenk yarattığı gün evrenin bas levhasını
Ellerinde pergel varmışçasına süsledi onun en bas sayfasını

**Tezhîbê zerefşan kir serlewhê kîtaba ‘işq
Resma ezeli kêşa, neqşê xwe newalîn da**

Aşk kitabının baş levhasını altın suyu serperek süsledi
Ezel resmini çekti bu kitabın, ona kendi nakşını verdi?

**Dîbace ku îna kir, fihriste ku îmla kir
Cildek ji ‘enasir best, nefxek di sufalîn da**

Bu kitaba bir “önsöz” yazdı, “içindekiler”i imla ettirdi
Unsurlarla cilt yaptı, çamurumsu Adem’e bir ruh üfledi’

**Etfalê melek hatin westane dibistanê
“La ‘ilme lena” gotin, “ebced” birwe telqîn da**

Melekler ilkokul çocukları gibi gelip önünde beklediler
İlmin alfabesini öğrenmeye gelip “bilgimiz yok” dediler

**Wan saderuxan meşqê ‘işqê ku temenna kir
Xettati ji “husnu’l-xet” semeşqekî zêrîn da**

O masum yüzlüleri istediler Allah’tan aşktan bir meşk
Hattat/ Allah verdi onlara altından güzel bir sermesk

**Ma secde tenê min bir ber sûretê mehbûban
İblîsi nebîr secde lew maye di nifrîn da**

Bir tek ben miyim sevgililerin heykeli önünde secde eden?
İblis secde etmediği için olmuş kendisinden nefret edilen

**Ez çûme derê dêrê min dîtî ku “Rûhullah”
Tekrarî musewver bû hetta di nîhalin da**

Kilisenin kapısına vardım, gördüm ki İsa Peygamber
Mefruşat dâhil, onun resimleriyle doldurulmuş her yer

**Wan cumle “Ene’l-Heq” got, min “Wahidê Mutleq” got
Saqî bixwe ez girtim camek meyê noşîn da**

Ben ‘Mutlak Bir’ dedim, onların tümü “Ben Tanrırım” dedi
Bizzat saki beni tutup yakaladı, bana bir bardak şarap içirdi

**Min noşî û serxweş bûm, filhal muşewweş bûm
Ez çar û neh û şeş bûm, min tekye bi balîn da**

İçtim, derhal sarhoş oldum, karmakarışık oldu aklım
Dört, dokuz ve alt oldum, yastığa dayanıp yaslandım’

**Herçî ku me pirsî kir, hindî me nezer lê kir
Min seyrek li yekê kir, lewra me dil û dîn da**

Neyi sorduysak ve ona ne zaman nazar eylediysek biz
‘Bir’i görmüşüz, onun için kalp ve dini feda etmişiz

**Min dî heme yek pertew sarî di mezher da
Mumkin heme jê pirnûr, emma ne di temkîn da**

Gördüm ki aynı nur onların tümüne ayrı ayrı yansımış
Mümkünlere hep o nur yansımış ama mekân olmamış

**Ew bû ku Zuleyxayê dîtî di Yûsuf da
Mecnûni di Leylayê, Ferhadi di Şîrin da**

O nur idi ki Züleyha onu Yusuf’un güzelliğinde gördü
O nur idi ki Mecnun Leyla’da, Ferhat Şirin’de gördü

Misbahê ebed min dî îroke di qendîlê
Genca ezêlî merkûz min dî di gil tîn da

Bugün ebediyet lambasını gördüm ben kandil içinde
Ezeli hazineyi de gördüm ben çamur ve toprak içinde

Cana ji cemala te ez dê çi bibim sabir
Şeyxan û ûlu'l-îrfan canê xwe di kalîn da

Sevgilim, nasıl sabırlı olacağım güzelliğin karşısında!
Ki şeyhler ve irfan sahipleri canlarını verdiler bu yolda

Şahid bî tu ey zahid, mehbûbperest im ez
Bê şahid û mey nabim, şeyxê me new ayîn da

Şahit ol ey zahit, şahit ol ki sevgiliye tapıyorum ben
Şahitsiz ve şarapsız yapamam, bu yeni ayın şeyhimizden

Me'zûr e eger sofî bit munkirê mehbûban
Kor dê çi tesewwur kit sirra ku di dûribîn da?

Sofinin mazereti vardır eğer kalkışırsa sevgilileri inkara
Kör olan birisi nasıl vakıf olabilir ki dürbündeki sırlara!

Canî ji te ey Xanî cana ku bixwazîtin
Xa nuqte li ser danî filhal di mizgîn da

Ey Xanî! Sevgili senden canını vermeni isterse eğer
'Cîm'in üstüne bir nokta koyup ona müjde olarak ver!

11.
Ji le'lê di yarê

Ji le'lê di yarê emin mey vexwara
Bi dil min dibexşi Bedexşan û Buxara

Yârin lal dudaklarından mey içseydim eğer ben
Badeşan ve Buhara'yı bahşiş verirdim gönülden

Mudamê di deste xeman da zebûn im
Mudamê dixwum mey bikim ez mudara

Gamların elinde her zaman esirim/köleyim
Her zaman mey içiyorum ki idare edeyim

Dema kirme xedra ewê gul'îzarê
Dibin bê tekelluf dilê min xeza ra

Yar beni gül yanaklarının mağduru yaptığında
Hiç zorlanmadan kalbimi götürüp azık yaptı o anda

**Hinarî ji bo min der axûşê pirdur
Hinarek di taze hebîba dilara**

İncilerle dolu sinesinden gönderdi o yar
Gönderdi o dilara benim için taptaze bir nar

**Ne yara te îro nezer da te Xanî
Ne yaran te mane, ne rahet ne yara**

Xanî! Bugün ne yârin sana bir bakış attı
Ne dostların ne rahatın ne de gücün kaldı

**12.
ÎŞWEYEK DA ME DI SEHERÊ PERIYA HÛRÎŞIRIST**

**Îşweyek da di seherê periya hûrîşirişt
Şefeqa berqê cemalê dil û can suht û birişt**

Huri karakterli yar seher vakti bana bir cilve yaptı
Şafak gibi parlayan yüzü kalp ve canımı yakıp kızarttı

**Me nezanî ku melek yane beşer (ya perî) bû!
Yedê Beyda weku Mûsayî li qetlê vedimişt**

Biz anlamadık ki melek miydi, beşer miydi, peri miydi
Musa'nın 'Beyaz Eli' gibi bir elle bize dokunup katletti

**Aşiqan bi temennay şehadet can bire pêş
Ellah Ellah, çi xered dar e ku yek ferd nekuşt!**

Aşıklar şehitlik arzusuyla canlarını koydular onun önüne
Allah! Hiçbir ferdi öldürmedi; acaba maksadı ne?

**Ke'betullahi cemalê me dikir çîne tewaf
Xeyberî hatine min xal û xet û çenber û qışt**

Allah'ın Kâbe'si olan yüzünü tavaf etmek istedik ama benler
Ayva tüyleri, halka ve lüleler Hayber'i gibi bana hücum ettiler

**'İlmê Esmâ me jiber kir di dibistanê sîfat
Talib~ zat~ me lew min semirand bax~ bihist**

Biz "sîfat"lar okulunda ezberledik isim'ler ilmini
O'nun zatin isterim, ondan bıraktım cennet bahçesini

**Ademê kamil ez im, bûyme mescûdê melek
Mudde'î ger nebitin secde bi min ha serê xişt**

Kâmil Âdem benim, oldum meleklerin secde ettiği kişi
iddia sahibi bana secde etmezse, iste görsün ucu sivri şişi

**Xaniya de hebitin bêhuneran laf û guzaf
Aferîn bo te ku ev şîwe ji bo kes te nehişt**

Ey Xanî, saçma sapan konuşmak isteyen hünersizler olacak
Ama aferin sana! Bu üslubunla kimseye bırakmadın olanak

**13.
MÎTRÊ MECLISÊ NEKENIT MITRIBÊ GOYA ÇI BIKIT?**

**Mîrê melisê nekenit, mitribê goya çî bikit?
Xuncey xendan nebitin, bilbilê şeyda çî bikit?**

Meclisin beyi gülemiyorsa çenebaz şarkıcı ne yapsın?
Açılmış güleç gonca olmazsa şeyda bülbül ne yapsın?

**Neynika husnê butan lazim e sahibnezerek
Kesê bîna ku nebit dîlberê zîba çî bikit?**

Putların güzellik aynasını görmek için bir bakan gerekir
Gören birisi yoksa eğer güzel dilber ne yapsın?

**Bê kerem naçite tîpa ‘ediwan merdê şecî
Tîxxê ahen çîte bê destê tewana çî bikit?**

Cesur kişi can cömertliği yapmadan dalmaz düşman fırkasına
Güçlü bir el tutmaz ise demirden yapılsın kılıç ne yapsın?

**Talibê îlm û kemalê nebitin qabilê feyd
Hîkmet û terbiyeta ‘alimê dana şî bikit?**

İlim ve kemal isteyen kişinin feyiz alacak kabiliyeti yok ise
Ona vereceği hikmet ve terbiyeyle bilge bir Alim ne yapsın?

**Qelbê Xanî sedefa gewherê ‘îfan e welê
Metinxwanek ku nebit sahibê me’na çî bikit?**

Xanî'nin kalbi ‘irfan’ cevherinin elde edildiği bir sedeftir
Bir metin okuyucusu yoksa eğer, mana sahibi ne yapsın?

**14.
EZ CÛME DERÊ MEYKEDEÊ**

**Ez çûme derê meykedeê subhekî zû
Min dî yek esmer
Qamet bi mesel subhê çinarê û du gêsû
Manend~ du ejder**

Bir sabah erkenden gittim meyhane kapısına
Gördüm bir esmeri
Boyu çınar gibiydi, gelince her iki örgüsüne
Andırırdı iki ejderi

**Çîn çîn dixweşin biskê li ser gulşenê ruxsar
Manendê du şehmar
Geh geh dimeşin biskê li ser qewsê du ebrû
Manendê du şehper**

Gülşen yüzde iki zülûf kıvrım kıvrım kıvranırdı
İki şahmeranı andırırdı
Hilal kaşlar üstünde bazen kıpıraşardı zülûfler
İki kuşkanadı gibiydiler

**Dayîm mutereqqib meger ew mezherê î'caz
Carek bi dused naz
Halê me tefehhus bike bêje, ku esîro!
Ez bo te me xemxwar**

Hep bekliyorum o yarî ki kendisidir bir mucize
İki yüz nazla bir defa bize
Halimizi kontrol edip desin “ey gönlümün esiri
Benim gamını çeken biri”

**Min go: Te di weqtê seher~ ev çi ye da min
Ey serwiqeda min?
Go: Ma tu nizanî çi ye min da te feqîro!
E'teytuke kewser'**

“Seher vaktinde nedir bu verdiğin bana” dedim?
Ey servi boylum benim
Dedi ki: “Zavallı! Bilmiyor musun ne verdim sana
Kevser'i verdim sana

**Hetta veke lewhê sedef û xameê yaqût
Nêzîkî bi lahût
Min seyr kirin Sîdre û Tûba qed dîlcû
Nînin çu beraber**

Açana dek kalbin sedef levhasını ve yakut dudağını
Lahûta yakın olanını
Seyrettim Sidre ve Tuba gibi boyunu, kalp temennisi
Asla yoktur onun gibisi

**Hîndî melek û hûr û perî bêne temaşa
Haşa summe haşa
Kengê dibin ew laiq û hevrenge du ebrû!
Ey dil meke bawer**

Bunca melek, huri ve peri gelip etsinler temaşa
Haşa, sonra yine haşa
Nasıl layık ve denk olurlar senin o iki ebruna?
Ey gönül, inanma buna!

**Yarê! Ji derê meykedeê min meke bêpar
Ey seyyîdê muxtar
Saqî ku tuy “eşhedu billah” di lro
Xanî bûye meyxwer**

Beni meyhane kapısından mahrum etme yârim!
Ey seçilmiş peygamberim!
Allah şahidim olsun ki madem bugün sakisin sen
Xanî’de olmuştur şarap içen

15.

SEYDÊ ÇENGALA SERÊ ZULFA ŞEHA ŞEHBAZ IM EZ

**Seydê çengala serê zulfa şeha şehbaz im ez
Mestê cama îşweya şehnazê nazik naz im e**

Şahin kraliçenin zülûf uçlarındaki çengelin avıyım ben
Nazlı kraliçenin işve ve naz kadehinin sarhoşuyum ben

**Remz û î’cazê di xûban bê îbaret medh dikem
Muşsidê kamil ez im îrohe sahibraz im ez**

Güzellerin rumuz ve kısaltmalarını kelimesiz övüyorum
Kâmil mürşit benim, bugün sırların da sahibiyim ben

**Beydeya ez tê ‘ebes bû aşiyana min qefes
Gerçi dil tê pirhewes bû bê per û perwaz im ez**

Giydiğim miğfer boş bir şey, benim yuvam kafes oldu
Gerçi gönül uçmaya çok hevesli fakat kanatsızım ben

**Vê heyata hîretê çi bikem beqa nîne ji bo
Lew şehîdê xemzeya wê dilbera tennaz im ez**

Ben bu hayret verici hayatı ne yapayım, baki değil ki!
Benimle oynayan o dilberin gamzesinin şehidiyim ben

**Derdemendek min divêtin hemnefes bit Xanîya!
Ger me hemdestek hebîtin sazê xweşawaz im ez**

Nefesdaşım olacak bir dert ortağı bulmak istiyorum Xanî!
Eğer elimizden tutan biri olursa hoş avazlı bir sazım ben

16.
HÊDÎ LI İBRÎŞİM BİDE EY MITRİBÊ DEMSAZ!

Hêdî li ibrîşim bide ey mitribê demsaz!
Sed dil bo vebin beste her yek bi du sed naz

İpek tellere yumuşak yumuşak dokun ey şarkıcı!
Yüz gönül açılışın ki, her biri iki yüz naza bağlı

Ey badê seba pir mehejîn turreê dildar
‘Uşşaq’ î bi nalî ne ji ‘merxûle’ û ‘şehnaz’

Ey Doğu Rüzgârı, sevgilinin kaküllerini fazla sallama!
“Uşak”lar “mergule” ve “şehnaz” elinden ahu figanda

Saqî bigerîn badeê engûr bi tenbûr
Cana, bide min bûseyekî her we bidilxwaz!

Saki dolaştır üzüm suyu kadehini tambur eşliğinde
Sevgili! Gönül rızasıyla bir buse ver bana sen de

Rûha min û sirra di ruxê yarê bi yekra
Roja ezel bûne bidil hemdem û hemraz

Benim ruhum ile yârimin yüzündeki sır birleşmişler
Bunlar ezel gününde candan dost ve sırdaş olmuşlar

Xanî te xelet zaniye ew her jixwe yek bûn
Xellaqî te’eddud bi mezahir kire î’caz

Xanî! Sen yanlış bellemişsin, onlar zaten “bir”di
Yaradan manzara itibariyle onları ‘çok’ gösterdi

17.
HER DINALİM ŞEV Ê ROJAN, MEGER EYYÛB İM EZ

Her dinalim şev ê rojan meğer Eyyûb im ez
Hêstinan her vedimalim meğer Ye’qûb im ez

Gece gündüz hep inliyorum, yoksa Eyyûb muyum ben?
Hep gözyaşlarımı siliyorum, yoksa Yakûb muyum ben?

Bi kerem dest ji me berdîn kul û derdan ku yek in
Wer bîpêçin bi cefayê xwûne mektûb im ez

Bizim için yaralarla dertler birdir, bizi rahat bırakın lütfen!
Eğer katlasalar bizi cefayla, okunacak mektup olurum ben

Hindekê xem heye daîm li min ew vêk dikevin
Ez nizamim ku bi çav wan qewî mehbûb im ez

Bazı dertler vardır ki etrafımda toplanıyorlar hep birden
Bilmem onlar tarafından niye bu kadar seviliyorum ben!

Xem telebkarê me ye em xwe telebkarê divar
Weh tilsimî teleb im, talib û metlûb im ez

Gam bizi istiyor biz kendimiz de gamı istiyoruz alenen
Öyle bir tılsım istiyorum ki hem isteyen hem istenen ben

‘Eceb îqbal ji min nihe Xanî ku li bal
Padîşahê xem û derdan wehe merxûb im ez

Xanî olarak acayip bir talih yakalamışım ben şimdiden
Ki gam ve dertler padişahı yanımda değer görüyorum ben

18.
EZ CÛME BAXÊ SORGULAN
WEQTÊ SEHERGAHÊ BIXEF

Ez çûme baxê sorgulan, weqtê sehergahê bixef
Min di sedaya bilbilan, dagirtibû her çar teref

Seher vakti gizlice kırmızı güller bahçesine gittim
Bülbüllerin dört bir yanı dolduran sedalarını işittim

Sewta hezar û qumriyan, dengê rebab û muxiyan
Teşbthîhê bezma bengiyan, hevdengê hev bûn çeng û def

Öterdi bülbül ve kumrular, çalardı rebab ve muğniler
Afyonkeşler meclisi gibi sesteş olmuştu. çeng ve tefler

Manendê mest û serxweşan, ez çûme bezma mehweşan
Ebrûkeman û çavreşan, cerg û dilê min kir hedef

Vardım ay yüzlülerin meclisine mest ve sarhoşlar gibi
Yay kaşlılar ve kara gözlüler hedef etti ciğer ve kalbimi

Peykan di cerg û dil berî, ten bûye sindoqa berî?
Seddeq ji husna vê perî, hêja li min kir kerb û gef

Oklann ucu ciğer ve kalbimi deldi, taş sandık oldu bedenim
Bana kırgın ve tehditkâr bu peri, oysa hüsnüne amenna dedim

Hêja li min bû kerb û kîn, zahir xedeb batın kenîn
Lê xemzeyek da min nihîn, eqlê me dîsan kir telef

Hâlâ kızgın ve kindar; görünürde kızar, gizliden güler bana
Ama bir gamzeyle baktı ki bana, aklımı zayı etti bir kez daha

**Dîsan hebîba çavbelek, îhsan digel min bû gelek
Lewra digel zulfên xelek, aloz me dîtin qîşt û lef**

Bir daha o ela gözlü sevgili, bana çok oldu iyilikleri
Zina halkalı zülûfle beraber gördük karmaşık lüleleri

**Şitrî û qîşt zilf û xal, hemyan li ser rursarê al
Vêkra hebû ceng û cîdal, Iêk aliyabûn sef bi sef**

Al yüz üzerinde buluşan tutamlar. Lüle, Zülûf ve benler
Saf saf karışıp birbirleriyle savaş ve mücadele ederler

**Sef sef me dîn vêkra bi ceng, hindek hebeş hindek fireng
Têkda pirandîn wan xedeng, vêkra hebû wan laf û kef**

Gördük saf saf savaşanları; kimisi Habeşi, kimi Avrupalı
Sapladılar birbirine okları: sataştılar ağızları köpük ve laflı

**Vêkra hebû de'wa şer, der bû li min Tîpa Teter
Jêkra kirîn qelb û ceger, rihtin ji dil xwûna bikef**

Birbiriyle dava ve savaşları vardı; önüme Tatar Fırkası çıktı
Kalp ve ciğerimi parçaladı; kalbimden köpüklü kan akıttı

**Rihtin gelek rwûna dilan, şehmar û zilfa ser milan
Bêrehm û mest û qatılan, mey xwar ji fîncana sedef**

Omuzlara dökülen şahmeran zülûfler kalpten çok kan döktüler
Acımasız, sarhoş ve katil sevgililer sedef kadehten mey içtiler

**Wan meyxwuran ebter kirim, bêquwwet û rengzer kirim
Wellah ji dil ker ker kirim, Xanî bes e ah û esef**

O ayyaşlar beni divane ettiler; güçsüz bıraktılar ve sararttılar
Vallahi kalbimi parça parça ettiler; Xanî yeter bu ah ve vahlar!

19.

JI DİRDÊ İŞQÊ BEDHAL İM

**Ji derde işqê bedhal im, eceb pir bûye min narek
Were cana bibîn halim ne min dil ma ne dildarek**

Aşk elinden kötü durumdayım, acayip fazla olmuş ateşim
Gel halimi gör ey canım ne kalbim kaldı ne de bir yârim

**Ne dildar û ne min dil man ne alal û ne sorgul man
Ne reyhan û ne sunbul man, di dil da min xelî xarek**

Ne sevdiğim kaldı ne de kalbim ne lale kaldı ne al gül
Ne reyhan kaldı ne sümbül, gönlümde bir diken vardır

**Di dil da min xelf peykan, were ser min bike îhsan
Li kûuahi reqîbî man, bibîn xweş bû birîndarek**

Gönlümde bir diken vardır, bana iyilik et, bana başvuru
Rakipler kaldı derinlerde, bak bir hasta iyi olmuştur

**Vede destan hebîba min, bike derman tebîba min
Bike derman birîna min, bi destê di mübarek**

Çabuk tut elini ey sevgilim, beni tedavi et ey tabibim!
Tedavi et şu yarımı, kendi mübarek ellerinle sevgilim

**Birîndaran birin xweş bûn, reqîban her du rûreş bûn
Di baxê husnê gul geş bûn, nekêşit bilbil azarek**

Yaralıların yaraları iyileşti, ikili yalancı çıktı rakipler
Güzellik bağında açıldı güller, cefa çekmesin bülbüller

**Seher bilbil bi haware, di dil da ew birîndar e
Kul û nalîn j bo ar e, ne gul mane ne gulnarek**

Bülbül kalpten yaralıdır, seher vaktinde çığlık atar
Yara ve inleyiş ona yakışmaz ne gül kaldı ne Gülnar

**Nekêşit bilbil azarî, li rexma muhbeta xarî
Li fesla mahê azarî, nemînit qet li dil barek**

Dikenin muhabbetine rağmen bülbül eziyet çekmesin
Mart ayının mevsiminde kalbinde bir ağırlık kalmasın

**Li dil barê xeman bar e, ne nîsan e ne adare
Hero Xanî bi hawar e, di destî maye guftarek**

Kalpte gam üstüne gam var ne Nisan ne de Mart kaldı
Xanî her gün çığlık atar, elinde kala kala bir söz kaldı

20.

ZAHİDÊ XELWETNÎŞÎN PABESTÊ KIRDARÊ XWE YE

**Zahidê xelwetnîşîn pabestê kirdarê xwe ye
Tacirê rihletguzîn derbendê dinarê xwe ye
Aşiqê dîberhebîn dildayê dildarê xwe ye
Vî zemanî her kesek bêşubhe xemxwarê xwe ye**

İnzivaya çekilen zahidin ayağı kendi işine bağlıdır
Seyahati tercih eden tüccar, parasının bağımlısıdır
Bir dilberi seven âşık kendi dilberinin sevdalısıdır
Kuşkusuz bu devirde her kes kendi kendini düşünür

**Bê ‘emel tu jikes meke hêvî, ‘eta hîmmetê
Bêxered nakêşitin qet kes ji kesê zehmetê
Kes nehin qet hilgirit barê te ew bê ücretê
Gerçi ‘Îsa bit ku wî fikra ker û barê xwe ye**

Çalışmadan kimseden umma sen bağış ve himmeti
Bir çıkarı olmadan kimse çekmez kimse için zahmeti
Kimse senin yükünü taşımaz, vermez isen ona ücreti
İsa bile olsa yine düşüncesi kendi iş gücü dünyasıdır

**Hoşyar bî! Da nekî ‘umrê xwe bêhasil telef
Lew ku nakit fayde mal û genc û ewlad û xelef
Maceraya Xidir dîwarê yetîmî bû selef
Vî zamanî her kesek mî’marê dîwarê xwe ye**

Bir şey elde etmeden sakın ömrünü tüketme, uyan!
Zira fayda vermez mal, hazine, çocuk, geride kalan
‘Hızır ve yetimler duvarı’ macerasıdır geride kalan
Bu devirde her kes kendi duvarının mimarıdır

**Can ezer ke îbretê pêla ku waqî’ bit sewaş
Ger nebîtin îltîfat ~ mûçe û debr û me’aş
Cundiye rimbazê faris naditin canî belaş
Sa’eta serbaziye hêvi ji serdarê xwe ye**

Haydi bak ibretle, meydana geldiği zaman savaş
Eğer görmezse bir iltifat, para, geçimlik ve maaş
Cengâver mızrakçı askerler vermez canlarını beleş
Askerlik vakti ümit bağladığı kişi onun serdarıdır

**Xanîya! Dayî’ meke weqtê xwe ey nadan ‘ebes
Bê teleb nabî ji weslê behremend ey bulhewes!
Sani’ê mutleq ku nîne ihtiyacek wî bi kes
Lutf û îhsana ji wî derheq telebkarê xwe ye**

Ey Xanî, ey cahil, vaktini boşu boşuna etme zayi!
İstemedenden vuslattan pay sahibi olamazsın ey hevesli!
Hiç kimseye ihtiyacı olmayan Mutlak Yaratıcı dahi
Lütuf ve ihsanını ancak bunları isteyene vermektedir

21.

DILO RABE XWE DILXWEŞ KE

**Pilo rabe xwe dilxweş ke, di ho da çîne seyranê
Bi carek bes xwe bîr meke, were seyra gulistanê**

Kalk ey gönül neşelen, haydi kalk gidelim seyrana
Bir kez unutma kendini, seyretmek için gel gülistana

Gulistana ku sorgul t , semen nesr n   sunbul t 
Hezar bilbil bi xubxl t , di fesla mah  n san 

Bir gülistan ki al g l, yasemin, nesrin ve sümbül içinde
Bülbül-i hezar ötüyor içinde, Nisan'ın olduĐu mevsimde

Di fesla  arde  n san, me d b  d berek dîsan
Di dil meŐ'el çira  san, me can da Őibh  perwan 

Nisan mevsiminin on dördünde, bir kez daha gördük dilberi
 ira gibi meŐale yandı gönülde, verdik canı pervane gibi

Me dil da d fberek sade, letif   Őox   begzade
Ji qeydan kirme azade, nihan  birme d wan 

Sade bir dilbere gönül verdik; nazik, güzel ve beyzade
BaĐlarımдан kurtardı beni, götürdü beni divanına gizlice

Nihan  xelwetek da min, ji le'lan Őiretek da min
Bi wesl  suhbetek da min, kirim bende di ferman 

Yapayalnız görüŐtük gizlice, lal dudaktan öĐüt verdi bana
Benimle bir vuslat sohbeti etti; beni k le etti fermanına

Di ferman  ku aŐiq bit, we naxwazit minafiq bit
Div  her dem muvafiq bit, wekî Őeyx  di Sen'an 

 Őık ferman dinleyen biriye ve ikiyüzlü olmak istemezse
San'an Őeyhi gibi her zaman uymalıdır sevgilisinin emrine

Wekî Őeyx  w  hadir bit, li ferman  we nazir bit
Bi emr  dost  kafir bit, bisojit Suhf  Qur'an 

Onun Őeyhi hazır olduĐu zaman, emrine öyle amade olmalı
Ki sevgilinin emriyle kâfir olup Kur'an sayfalarını yakmalı

Disojim suhf   mekt b , bi emr  yar   mehb b 
Dema dil dem bi metl b , didim ez d n    man 

Ben 'suhf' ve 'yazılan'ı yakıyorum yar ve sevgili emriyle
Arzu duyduĐuma gönül versem, din ve imanı veririm yoluna

Eger d ber mecazî bit, ji rengî lubs  xaz  bit
Bila sofi neraz  bit, bim nit ew di h rman 

EĐer dilber mecazi olsa, 'gazi' giysisi türünden olsa
Varsın sofi razı olmasın, mahrum kalsın anlamaktan

**Binê sofî qewî dîn e, ji reng xuffaşê miskîn e
Li nik wî roj tu reng nîne, çu nabînit ji umyanê**

Bak hele ne deli bir sofidir, miskin biri, yarasaya benziyor
Ona göre gündüzün ışığı yoktur, körlükten gözü görmüyor

**Dilê wî kor e e'ma ye, ji weslî dûrê dama ye
Li ber wî derge dadaye, nehîştin bête dîwanê**

Kalbi kördür, kalbi amadır; vuslattan uzaktır, mahzundur
Kapalı önünde kapılar, huzura varmaya vermediler destur

**Ez im serxweş ji wê camê, ez im riswa di nîv 'amê
Ez im enqa ketî damê, bi zilfan hate cewlanê**

Benim o kadehten sarhoş olan, benim kamuoyunda rezil olan
Benim tuzağa düşen 'anka', odur zülüfleriyle beni avlayan

**Di dîwana ku qerqef tê, din nîv bezma 'ney' û 'def' tê
Melaîk sed hezar sef tê, ez im ê hatî meydanê**

Şarabın bulunduğu divanda, 'ney' ve 'def' çalınan mecliste
Melekler yüz saf oluştururlar orda, benim alana çıkan kimse

**Bi zilfan hate ser xalan, binefşa têkil alalan
Dil û canê me ebdalan, dibin her dem bi talanê**

Benler üstüne düşen zülüfle, lalelere karışmış menekşelerle
Biz 'Abdal' ların canını her zaman alıp götürürler talan ile

**Di talana ku sed ser çûn, hezaran genç û gewher çû
Dilek sed pare ker ker çû, tu Xanî bes ke efxanê**

Bir talan ki yüz baş gitti, binlerce hazine ve cevher gitti
Yüz parçaya ayrılmış gönül gitti, yeter figan et ey Xantî!

22.EY DERÎXA!

**EY deîxa! Mame تنها ez ji şemsa xawerê
Xan û man têk bûne zulmet paşî wê dêmenwerê
Paşî lêvêt wê venaxwum mutleq ava kewserê
Bêqerar im şubhê zeybeg bê ewê sîmenberê
Ger bizanim ez di heşrê dê nebînim dîlberê
Cennetê dê çi bikim ez pê wer bikem xakisterê**

Yazık oldu bana! Ayrı kaldım Doğunun güneşinden
Evim barkım hepten karardı o nur yüzünün peşinden
Onun dudaklarından sonra içmem cennet Kevser'inden
O gümüş sinelinin ardından cıva gibi kararsızım ben
Eğer bilsem ki mahşerde sevgiliyi görmeyeceğim
Cenneti ne yapayım ben, başına küller serpeceğim

**Sed mixabin çû ji ba min ew hebîba çavbelek
Ah û efxanim şev û rojan diçî hetta felek
Mam di qeyda dax û derdan paş ewan zulfêt helek
Ger bizanim ez di heşrê dê nebînîm dlberê
Cennetê dê çi bikim ez pê wer bikem xakisterê**

Yüz kez maalesef! Benden ayrıldı o alaca gözlü sevgilim
Ta feleklere kadar ulaştı benim feryat, figan ve iniltilerim
İnsanlar ve melekler rahatsız olmuş feryatlarımdan benim
O halkalı zülüflerin ardından dert ve acılar bağı içindeyim
Eğer bilsem ki mahşerde sevgiliyi görmeyeceğim
Cenneti ne yapayım ben, başına küller serpeceğim

**Hicreta yr~ bihartim subh~ finda su'ledar
Ketme hale ihtraq~ ji iftiraq~ b~me nar
Ev wucüd~ b~ wucd imn suhtim t~kda b~m xubar
Min nav dünya bicarek paş~ wan çav~t xumar
Ger bizanim ez di her~ d~ neb~nim d~lber&
Cennet~ d~ çi bikim ez p~ wer bikem xakister~**

Yarin hicranı eritti beni, sanki şule veren mumum
Yanacak bir hâle düştüm, ayrılıktan ateş olmuşum
Varlığı olmayan bir varlık bu, hepten yanıp toz oldum
O mahmur gözlerden sonra dünyayı hiç istemiyorum
Eğer bilsem ki mahşerde sevgiliyi görmeyeceğim
Cenneti ne yapayım ben, başıma küller serpeceğim

**Ger di hîna ezwefat bim bête ser min Ezraîl
Mujdeya xuldê di wê gavê bidet min Cebrâîl
Xidr û İlyas hem bibêtin her ji bom in ra delîl
Dê bibêjim min nevêtin xuld û kewser selsebil
Ger bizanim ez di heşrê dê nebînîm dîlberê
Cennetê dê çi bikim ez pê wer bikem xakisterê**

Eğer vefat ettiğim sırada yanıma gelirse Azrail
O an ebedi cennet müjdesi verirse bana Cebrail
Hızır ve İlyas birlikte eğer olurlarsa bana delil
Diyeceğim: 'İstemem Cennet, Kevser, Selsebil'
Eğer bilsem ki mahşerde sevgiliyi görmeyeceğim
Cenneti ne yapayım ben, başına küller serpeceğim

**Çerxê keçreftar e waweyla ku ez heyran kirim!
Serfiraz bûm ez we lêkîn zêde sergerdan kirim
Bê dil û bê eql û bê hoş û ez bêz'an kirim
Paşê ku wê bêmurwetê ev reng ez talan kirim
Ger bizanim ez di heşrê dê nebînîm dîlberê
Cennetê dê çi bikim ez pê wer bikem xakisterê**

Vay başıma gelenler! Ters dönen çark beni mat etti
Başı dik biriydim, fakat şimdi bas dönen biri etti
Beni gönülden, akıldan, anlayıştan ve izandan etti
Mademki o mürüvvetsiz beni bu şekilde talan etti
Eğer bilsem ki mahşerde sevgiliyi görmeyeceğim
Cenneti ne yapayım ben, başına küller serpeceğim

**Zînhar ey dostan weqtê bikim ez hîcretê
Van du misra'an kîtabet kin li bergê kaxetê
Da di dest min da sened bîtin di beyta hesretê
'Erdêhala min eve medmûn di hîna hedretê
Ger bizanim ez di heşrê dê nebînîm dîlberê
Cennetê dê çi bikim ez pê wer bikem xakisterê**

Zinhar ey dostlar! Ben ölüp göç ettiğim zamanda
Şu iki dizemi yazıya geçirip dökün onları kâğıda
Ki elimde belge olsunlar hasret çekilen o mezarda
Huzurda arzuhalim olacak bu iki mısra ise aşağıda:
Eğer bilsem ki mahşerde sevgiliyi görmeyeceğim
Cenneti ne yapayım ben, başına küller serpeceğim

**Xanîya ev hezregoyî û xeta tû nasewab
Çend ji te sadir bibin ey bêdeb ey malxerab
Ev qedaya Barî ye radî bibe ey bêhîcab!
Belkî bête mûcibê narî ji bo te ev cewab:
Ger bizanim ez di heşrê dê nebînîm dîlberê
Cennetê dê çi bikim ez pê wer bikem xakister**

Ey Xanî! Bu saçma sapan sözler, hatalar ve günahlar
Ey edepsiz, Ey evi yıkılasıca! Daha ne kadar bunlar?
Allah'ın bir kazasıdır bu ey utanmaz! Buna rıza göster
Belki cehennem ateşini gerektirecek sana su cevaplar:
Eğer bilsem ki mahşerde sevgiliyi görmeyeceğim
Cenneti ne yapayım ben, başına küller serpeceğim

23.

**DILA QET NÎNE MEHBÛBEK
JI TE CUZ'EK NEBIT LALÎ**

**Dila qet nîne mehbûbek ji te cuz'ek nebit lalî
Dilarama! Ne meczûbek heyê sirra te j~ xal~**

Ey gönül! Yanında senden bir parça olmayan sevgili yoktur
Ey Dilara! Senin sırrını taşımayan bir meczup da yoktur

**Eger sirra di qelban e, eger nûra di wechane
Bi min yekreng û yeksan e, digel yek bûn li wî alî**

İster kalplerdeki sır olsun, yüzlerdeki nur olsun isterse de
Bana göre aynı ve eşit şeylerdir, zaten aynıydı o âlemde

**Ji xeybê ew bi yek hatin, hemî cot in ne tek hatin
Wekî çavêd belek hatin, bi hev ket şahî û talî**

Gaipten ‘tek’ geldiler, bu âleme tek değil ‘çift’ geldiler
Ela gözler gibi geldiler, sevinç ve acı gibi iç içe girdiler

**Eger husn e eger nûr e, eger nîzik eger dûr e
Birîna aşiqan kûr e, ji sertîra Kurê Zalî**

İster hüsün olsun ister ‘nur’, ister yakın olsun ister uzak
Âşıkların yarası derindir Zaloğlu’nun attığı ok ucundan

**Ji sertîra mucewher bû, çi awir bû çi xencer bû
Ji bom in ra muqedder bû, dema puf kirne ‘selsal’î**

Mücevherli ok ucundandı ne gamzeydi ne hançerdi!
Bu, ‘kuru toprak’ tan üflendiğinde bana bir kaderdi

**Wekî ‘selsalê fexxar’ im, tijî nûr im tijî nar im
Di batin şibhê xundkar im, bi zahir ketme vî şalî**

Pişmiş çamur gibiyim ben, doluyum nurla, doluyum ateşle
İşin özünde padişahım ben, görünüşte girmişim bu şekle

**Gelek etles gelek dîba, gelek dîlber gelek zîba
Gelek sîm û gelek şîba, me havêtin bi gernalî**

Birçok atlas birçok ipeği, birçok dilber birçok güzeli
Birçok gümüş birçok şibayı, kahramanca attık onları

**Bi gernalî me havêtin, hemî yek yek hilavêtin
Gelo kî bit ku navêtin, hebîba çaride salî**

Onları kahramanca attık, hepsini teker teker fırlattık
Acaba bunları atmayacak kim var on dördünde yar için?

**Meger her min divê dîber, du sed îlman bikit ezber
Ji xelxalî dibit ebter, Mela meqsûdê xelxalî**

Ben dilberi istiyorum meğer; iki yüz ilim de etse ezber
‘Halhal’lardan delirmiş olan Mela’nın amacı halhaldır

**Mela meqsûdê min xal e, ne milk û menzil û mal e
Ne îlmê qal e ew hale, me hasil kir bi ‘ebdalî**

Mela maksadım halhaldır ne ev ne mülk ne de maldır
Bu ilim ‘kal’ değildir hâldır, elde ettiğim yol ‘ebdal’dır

**Me hasil kir bi xêzanî, bi muştâqî bi heyranî
Wekî genca di wîranî, me peyda kir bi ‘remmal’î**

Fakirlikle bu ilmi elde ettik, arzu ve hayranlıkla elde ettik
Yıkıntılardaki define misali, ‘kum falcılığıyla” elde ettik

**Bi remmalî me peyda kir, dilê xemgîn me pê şa kir
Neqiyyulxed me aza kir, wekî pîra du sed salî**

Kum falcılığıyla elde ettik; gam çeken gönlü sevindirdik
İki yüz yaşındaki kocakarı gibi yüzünü silip temizledik

**Di dest delalê da min dî, ruuxê kaxiz semerqendî
Xetê kûfî nuqit hindî, kitêba husnê eşkalî**

Güzelin Semerkant kağıdına benzeyen yüzünü gördük
‘Kufî’ hatlarla ve Hindu noktalarla bir güzellik kitabı

**Kitêba husnê dîlber bû, xetê Ellahu Ekber bû
Melayî ew ji ezber bû, li textê dil dîbit walî**

Dilber bir güzellik kitabıydı, Allah Ekber hattı idi
Mela onu ezberlemiş: Dilber gönül tahtında valiydi

**Li textê qelbî sultan e, dilê wî Erşê Rehman e
Wekî Xanî ne nadan e, dizanî ew bi ehwalî**

Gönül tahtında sultan var, kalbi Rahman’ın Arş’ıdır
Xanî gibi cahil değildir, olup bitenlerden haberdardır

**Ji ehwalî xeberdar e, bi sûret ew xwe xeddar e
Di batin eynê dildar e, Teala şe’nuhu’l-alî**

Olup bitenlerden haberdardır, görünürde gaddardır
Özünde ise yumuşak kalpli, bu ne azametli haldir!

24.

ŞÎWEYÊ İŞWÊ Û NAZÊD KU DILDAR DIKIN

**Şîweyê işwe û nazêd ku dildar dikin
Aşiqan bo çi gelo hinde qeder har dikin?**

Sevgil cilve ederken ve nazlanırken sergilediği tarzlar
Acaba neden bu kadar âşığı çileden çıkarıp kudurturlar?

**Gul digel bilbilî xweşteb' e û xendan e welê
Bêwefayî û cefaya ku dikin xar dikin**

Gül bülbül ile hoş bir karakter sergiliyor ve gülümsüyor
Yapılan vefasızlık ve cefayı dikenler yapıyor

**Hûn mekin lome ji sahibkereman çendînu
Ku çiranî em û ew bê zere û bê zar dikin**

Kerem sahiplerine bu kadar da serzenişte bulunmayın siz
Ki neden biz ve onlar birbirimizi minnetsiz ve bizar ederiz
**Wan divê hemî kes zêde ji wan razî bin
Li rojtebi' in hindekan sar dikin**

Onlar her kesin kendilerinden çok razı olmasını istiyorlar
Fakat güneş karakterli olsalar da bazılarını soğutuyorlar

**Dîlberan ger neviya aşiq û şeyda pîr bin
Bo çira zînet û xemlê li xwe ew bar dikin!**

Eğer âşık ve sevdalıların çok olmasını istemeseydi dilberler
Neden bu kadar süs ve ziynetlerin yükü altına girecektiler?

**Rûhê aşiq ruxê me'sûq bes muttehid in
Muteeddîd 'ered cewher înkâr dikin**

Âşığın ruhu ile maşukun yüzü gerçek anlamda 'bir'dirler
Çokluk sergileyen ilinekler cevheri inkâr ederler

**İzzet û rûmetê di dan cumle ji bal Baxoyî ne
Da bizanî tu ku ne şah û ne xundkarî dikin**

İzzet, şeref ve başı; bunların hepsi Allah katındandır
Şunu bilmelisin ki bunları ne şahlar yapıyor ne sultanlar

**Wacib û lazim e daîm li me ketma emelê,
Arif û aqil û dana ji xwo înkâr dikin**

Bize her zaman gerekli ve lazım olan, emeli gizlemektir
'Arif', akıllı ve bilgin olanlar zaten bunu inkâr ederler

**Ne wekî Xanîyê nadan negihiştî avê
Pilikan her didit ya di dil îzhar dikin**

Suya kavuşamayan cahil Xanî gibi davranmıyor onlar
Görünürde verdikleriyle gönüldekini açığa çıkarıyorlar

25. EY GULIN PERWERDE-I GUIZAR-I TERAWET!

Ey gulî perwerde-i gulzar-i terawet!

Wey serwiqedin sebze-i butsan-i terawet
Wechin banadür mînber û mîhrabê îbadet
Zülfin xemî serhelqe-i zunnar-i hidayet
İnsane degildür bu tesewwur bu şerafet
Peh peh, bu ne şekl û ne şemail ne qiyafet!

Gulzar-i İrem'dür cennet-i hüsn-i cemalın
Cennet baxîdür âşiq-i bustan-i wîsalın
Sewdazede qildî bent fikir ile xeyalın
Enfus-i Mesîha gibidür fey-i meqalın
şufte-i te'wîz-i cunûndür xet û xalın
Peh peh, bu ne şekl ~ ne semail ne qiyafet!

Hecrûn elemi can û dle derd û beladür
Xak-i qedemın gözlerime kîhl û celadür
Lütûf eyle 'ezîm başın için bu ne 'inaddır
Sayın başıma sal, bana zill-i humadr
Billahi yüzün ayfîne-i nûr-i Xwudadür
Peh peh, bu ne şekl û ne şemail ne qiyafet!

Ey xemzesi qanler tukçî leblerî xwûnxwar
Dî kibirki merdum-i yexşî gözleri xemrar
Rehim eyle aya padişehim kîm bu dil-i zar
Çah-i zeqeninde nicedür öyle girîftar
Husnin ger dil-i can û dilî eyledüm ise
Peh peh, bu ne şekl ne şemail ne qiyafet!

26.

DA ZEN NEBİRÎN KU EM XEMOŞ İN

**Da zen nebirîn ku en xemoş î
Em beste dehan û dilxwroş î**

Zannedilmesin ki biz öyle suskunuz
Ağzımız kapalı ama gönlü coşkunuz

**Genca me di dil gewher tijî ne
Herçende 'eyan xezef firoş î**

Cevherlerle doludur gönül hazinemiz
Görünürde çömlek satıcıları isek de biz

**Şah î ku bi xef bi libsê dîba
Zahir ji xwe em pelasîpoş î**

Gizliden ipek giyisiler içinde padişahız
Görünürde derviş hırkasını giyenleriz

**Mîcmer sîfet e me cism û can ‘ûd
Dil ateş e, daîma bicoş îñ**

Bedenimiz ateşliktir, öd ağacıdır canımız
Gönlümüz ateştir, biz her zaman çoşarız

**Meyxane bihişt e, hûr e saqî
Kewser mey e, lew ve badenoş îñ**

‘Meyhane’ cennettir, ‘saki’ huriyi temsil eder
Ondandır yine ‘bade’ içeriz, ‘şarap’ tır kevser

**Beyhûde ye laf lew ku Xanî
Dunyakir û axretfiroş îñ**

Xanî! Boşuna ediyorsun bu laflar ve sohbeti
Biz dünyayı satın almışız ve satmışız ahreti

**27.
SERWA ME BI ZERZENG Ê HEZAR İŞWE Ê MEŞ HAT**

**Serwa me bi zerzeng ê hezar ‘işwe ê meş hat
‘Aşiq kirin ehya, li reqîban ku nexveş hat**

Servimiz altın zil ve bin türlü işve ve nazla geldi
Âşıkları ihya etti, bu da rakiplerin hoşuna gitmedi

**Sunbul kemilandin, gul û lale xemilandin
Reyhan şetilandin, li ruxan taze binefş hat**

Sümbüllerini tekmil etti; gül ve lalelerini süsledi
Reyhan fidelerini dikti, yüze taze menekşe geldi

**Ten derve nebû, qet neda bextî guşadek
Rû da me şukur, ke’be’ê tali’ ku duşêş hat**

Dışarıda teni yoktu, şansa açılma fırsatı hiç vermedi
Şükür bu kez bize yüz verdi, talih zarımız düşüş geldi

**Tipê di firengan, bi xulw hatine Romê
Şukrane nîhane ji ‘Ereb hem ji Hebeş hat**

Frenk firkası Rom firkasına karşı geçti saldırıya
Şükür Arap ve Habeşler gizlilikten çıktılar ortaya

**Reştozê xwe nûbare meger goşe dixwazin
Tîra goseê da te hedef girt û bi keş hat**

O taptaze siyah kaşları yay köşesinden beni hedef aldı
Kaşlarının köşesinden oklarla nişan aldı sineme, ıskaladı

**Yan hat û bi nîva dilî ket qet nediwesta
Lewra ku ji ber qewsê me dî zêde bi weş hat**

Sonra o oklar hiç durmadı, kalbimin ortasına isabet etti
Çünkü o yay kaşlardan bana ok saldırısı çok devam etti

**Xanî bes e bê'arî, çira zêdeê salan
Îsale ji xwe tali' û bextê ne bi reş hat**

Xanî yeter bu hayasızlık! Öbür yıllardan fazla ne oldu
Ki sana göre bu yıl şans ve talihin kara bir talih olmadı?

28. DÎSAN DİLÊ ŞEYDA JI NÛ, BÊÎXTIYAR PERWAZÎ KIR

**Dîsan dilê şeyda ji nû, bê îxtiyar perwazî kir
Seydek diye û berdaye dû, meyl û fira şehbazî kir**

Şeyda gönül bir kez daha elinde olmadan uçuverdi
Bir av görüp peşine verdi, baş şahin gibi uçmak istedi

**Meyla wî mehda hîket e, seyda wî 'enqa sîret e
Teyrê wî bala hîmmet e, lewra teleb efrazi kir**

Onun eğilimi salt hikmettir, avı andırıyor 'anka'yı
Kuşu yüce himmetlidir, ondan ister yüksek uçmayı

**'Enqa bi dest kes nakevit, damek divê ew dakevit
Nabit ku xafil rakevit, ê qesdê seyda bazî kir**

Anka kimsenin eline geçmez, düşmesi için tuzak olmalı
Şahini avlamak isteyen kişi, gaflet içerisinde uyumamalı

**Seyyadiya min bû 'ebes, daîm li min teng bû qefes
Rahet nebûm ez yek nefes, min lew bi efxan sazi kir**

Benim avcılığım boşa gitti, her zaman tükendi nefesim
Bir nefeslik rahat etmedim, ondan hep sazla figan ettim

**Saz û semaya suhbetê, govend û çerxa de'wetê
Fikrîme şekl û qametê, bîr têne min bi awazi kir**

Düğün halayı ve çarkıdır; sohbetin 'sema' ve 'saz'ı,
Düşünürüm şekil ve boyunu, anarken basarım avazı

**Şeklê mecazî çendek e, seyda heqîqî werdek e
Teyxûnê qeyda lê veke, behrî me ber endazi kir**

Mecazi aşk kısa sürelidir, hakiki av (iffetli) ördektir
Doganın bağına çöz, işi denizde bile peşine vermektir

**Nêçîr di bê teyxûn bitin, cengê li pêşber xwûn bitin
Şunqar ne dê mecnûn bitin, uskûf ji çavan bazî kir**

Doğansız olamaz avın, önünde kanlı kanat olmadan
Şahin deliye dönemez, gözünden örtüyü kaldırmadan

**Şunqar e çav teyxûn e dil, berdane dû çavêt bi kil
Xanî ewan gêra xecil, lewra mecaz axazi kir**

Göz şahin, kalp doğan; verdik sürmeli gözler ardına
Xanî'yi mahcup ettiler, mecazi bir aşk başladı zira

29.

FATE UMRÎ FÎ HEWAKE YA HEBÎBÎ KULLE HAL

**Fate ‘umrî fi hewake ya hebîbî kulle hal
Ah û nalim hemdemem şod der fîraqet mah û sal
Ger benim kanım dîlersen çoktan olmışdır helal
Mest û serxwoş im ji isqê min nema ‘eql û kemal**

Ey sevgilim! Senin aşkın ile geçti ömrümden bütün anlar
Senin ayrılığınla geçen ay ve yıllarda yoldaşım oldu acılar
Eğer dileğin kanım ise o kan çoktan beridir sana olmuş helal
Aşk elinden sarhoş ve mestim, kalmadı bende akıl ve kemal

**Ente fikrî fi fuadî ente rûhî fi’l-cesed
Leşkerê xemhay-i to milkê dilim wîran kerd
Dade geldim işq elinden isterim senden meded
Van Tetaran kirne talan eql û dîn û milk û mal**

Kalbimdeki düşünce sensin, tenimdeki ruhum sensin
Gam ordularınla gönül saltanatımı virane eyleyensin
Aşk elinden adalet istemeye geldim ki yardım edesin
Bu Tatarlar bırakmadılar bende akıl, mülk, mal ve din

**Tale xemmî, zade hemmî, şa’e sirrî fi’l-mela
Teşne-i camê wîsal im çûn şehîdê Kerbela
Yoksa sen dîvane oldin nîce halın ey dila!
Yan ji nû ve ‘~işweyek da min hebîba çavxezal**

Gamım uzadı, derdim arttı, sırrım toplum içinde yayıldı
Kerbela Şehidi gibi dudaklarım vuslat kadehine susadı
Yoksa divane mi oldun ey gönlüm, seni nasıl bir hâl sardı!
Yoksa o ahu gözlü sevgilim bana yine işveli mi davrandı?

**Bîttu mehcûren hebîbî lesti minnî ‘alîmen
Murdem ez derd-i fîraqet xafil î ez hal-i men
Can û dilden erzi kıldım halimi canane ben
‘Erdêhala min tu xafil qet nepirsî ‘erdihal**

Terk edilmiş durumdayım sevgilim! Halimi bilmiyorsun
Ayrılığının elinden öldüm, hâlimden habersiz duruyorsun
Canı gönülünden hâlimi arz ettim sevgiliye ben
Arzuhalimden habersizsin, arz ettiğim hâli sormuyorsun

**Hel lena mîn nî'meti'l-wesli hebîbî mîn nesîb?
Uftadem ber deret bîçare, sergerdan, xerîb
Derdimin çok olduğundan ona yoktur hiç tebîb
Ey tebîbê min! Dewayê derdê Xanî her wîsal**

Bizim de bir payımız var mıdır kavuşma nimetinden?
Kapının yanında düştüm; çaresiz, şaşkın ve garip ben
Derdim o kadar büyük ki yok onun için tabip hepten
Ey tabibim! Xanî'nin dermanı hep vuslattır bu dertten

**30.
BEYDAYÊ FENA BENİM REHGÜZERİMDİR**

Beydayê fena benim rehğüzerimdir
'Enqayê beqahimmet hemrah-i perimdir

Wehm eylemezim sehm-i bela, qews-i felekden
Etilse çû destimde tewekkul sîperimdir

Ben bax-i cîhan îçre 'eceb nexl-i belayim
Başimde bela, belg û meşeqqet semerimdir

Saqî! Bana îmdad kıl p fatih-i bab ol
Meyxane terîqim de ki ewwel seferimdir

Ben aşiq-i dîdarî ne hacet xem-i dîwar
Cennet dexî bir perde-i qet-i nezerimdir

Perwane-i pirsuxte-i şem'-i qedîmim
Nîran-i cehennem şereri bal û perimdir

Alam û cefasiyle xoşim ben reh-i işqin
Xanî bana bu yolde qedem çeşm-i serimdir

MEM Ò ZÎN

SUNUM

Kürt ulusal destanı "Mem û Zîn", yüzyıllardır Kürt halkı arasında sözlü ve el yazısıyla yaşadı. O zamandan beri çok kez yeniden basıldı. İlk olarak 1919'da İstanbul'da; daha sonra 1947'de Halep'te, 1954'te Erbil'de, 1957'de Şam'da, 1960 Bağdat'ta, 1962'de Moskova'da, 1968'de İstanbul'da, 1988'de Urmiye'de ve 1995'te İsveç'te Uppsala ve Şam'da, 2006'da Duhok yayınlandı. Latince yazılan "Mem û Zîn" ilk olarak 1968 yılında M. Emin Bozarslan tarafından İstanbul'da yayınlandı. Öğretmen Bozarslan, Mem û Zîn'in 300. yıl dönümü vesilesiyle 1995 yılında Latin harfleriyle ve değerli bir yorumla yeniden basmıştır. Bu baskı, orijinal metin ve uygun bir Kürtçe çeviriden oluşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ehmedê Xanî'nin "Mem û Zîn" adlı kitabını 2010 yılında yayımladı. Kitabın bir sayfasında Arapça karakter içermeyen orijinal bir metin, diğer sayfada ise Türkçe ve Kürtçe Latince bir metin var. Bu kitabın 2.500 adet basıldı. Bu kitapların bir kısmı kütüphaneye dağıtılacak ve bir kısmı satılacaktır. İlk defa bir Türkiye Cumhuriyeti bakanlığı Kürtçe bir kitap hazırlayıp yayınlıyor.

Kürt yazar Jan Dost da bu değerli eseri aynı vesileyle ve Suriye'nin başkenti Şam'da, Beyrut ve Dohuk'ta üç kez yayınlanan ayrıntılı bir yorumla Arapçaya çevirdi. Yine 2007'de Jan Dost, Mem û Zîn'i modern Kürtçe ve Kürtçe yazdı ve ona ayrıntılı bir Kürtçe yorum verdi. Ayrıca yazar Selim Temo, 2016 yılında Mem û Zîn'i tekrar Türkçeye çevirerek bu sürece çok değerli katkıda bulundu.

PÊŞKÊŞÎ

Destana Kurd ya neteweyî "Mem û Zîn", bi sedşalan di nav gelê kurd de bi devkî û bi destnivîskî jiyaye. Paşê gelek caran hatiye çapkirin. Cara pêşîn di sala 1919an de li Stembolê; paşê di sala 1947an de li Helebê, 1954 li Hewlêrê, 1957 li Şamê, 1960 li Bexdayê, 1962 li Moskowê, 1968 li Stembolê, 1988 li Êrmiyeyê û di 1995an de li Swêdê li bajarê Uppsalayê û Şamê, û di sala 2006an de jî li Dihokê hatiye çapkirin.

"Mem û Zîn", bi tîpên latînî cara pêşîn di sala 1968an de, ji aliyê M. Emîn Bozarslan ve li Stembolê hat çapkirin. Mamoste Bozarslan, bi munasebeta 300 saliya Mem û Zînê, ew bi tîpên latînî û bi şîrovekirineke hêja di sala 1995an de jî nû ve çap kir. Ev çap jî metnê orijînal û jî wergera kurdiya xwerû pêk hatiye.

Wezaretê Çandî û Turîzmê ya Komara Tirkiyeyê berhema Ehmedê Xanî ya bi navê "Mem û Zîn" di sala 2010an de da weşandin. Di pirtûkê de, rûpelekî de nivîsa orjînal ya ku bi tîpên erebî ne heye û di rûpela din de beramberê wê bi tîpên latînî bi tirkî û kurdî heye. Ji vê pirtûkê 2.500 heb hate çapkirin. Ji van pirtûkan hinek wê li pirtûkxana bên belavkirin û hinek jî wê bên firotin. Ev cara yekemîn e ku wezareteke Komara Tirkiyeyê pirtûkekî bi zimanê kurdî amade dike û dide weşandin.

Her weha nivîskarê kurd Jan Dost jî bi eynî munasebetê ev berhema hêja wergerande ser zimanê erebî û bi şîroveyeke berfireh, ku ew sê caran li paytexta Sûriyê Şam û li Beyrûtê û li Dihokê jî hate çapkirin. Dîsa Jan Dost sala 2007an Mem û Zîn bi kurdiya îro û bi kêş û qafiye nivîsî û tefsîreke berfireh bi kurmancî jê re danî. Wekî din, Selîm Temo di 2016-an de bi wergerandina Mem û Zîn carek din ser tirkî, kedek pir hêja da vê pêvajoyê.

Mem û Zin'in Kısa Hikayesi /Abdullah Yaşin

Mem ve Zin

Bu destansı aşk hikayesi, Cizre hükümdarlarından Emir Abdal (Abdullah) oğlu Emir Zeynuddin zamanında hicri 854, miladi 1450/1451 yılında olay meydana gelmiştir. Mem ve Zin'in gerçek hayat hikayesini üstad Ehmedê Xanî manzum bir şekilde kaleme almıştır. Ölümünden 240 yıl sonra Cizre'ye gelmiş ve eserini 1695 yılında yazmıştır. Xanî, Kötülüğü, İkiyüzlülüğü, Koğuculuğu, Fitne ve Fesatçılığı, Dalkavukluğu Bekir'de toplamıştır. Doğruluğu, iyiliği, masumluluğu, zayıflığı ve çaresizliği de Memo ve Zin'in şahıslarında toplamıştır. Zamanın yaşantısını, sosyal durumunu ve kültürünü büyük bir ustalıklarla işlemiştir. Eser, Türkçe, Farsça, Arapça, Fransızca, Rusça, İngilizce, İsveççe, Danimarkaca dahil 21 dile tercüme edilmiştir. Bu gerçek hikaye coğrafyamızda ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da halk arasında çok tanınmıştır. Eseri okumamış kimseler dahi, bazı bölümlerini ezbere kaside şeklinde söylemektedirler. Ayrıca, Cizre'de Abdaliye Medresesi'nin idari odalarının altındaki bodrumda bulunan kabirleri yerli ve yabancı turistler tarafından devamlı ziyaret edilmektedir. Cizre Bey'i, Abdal oğlu Mir Zeynuddin'in Zin ve Siti adlarında çok güzel iki bacısı vardır. Zin, beyaz tenli, dünyalar güzeli ve Bey'in canciğeri gibiydi, Siti ise esmerimsi ve bir selvi gibiydi. Tacdin, Bey'in Divan Vezirinin oğluydu. Tacdin'in babası olan İskender'in Arif ve Çeko adlarında iki oğlu daha vardı. Tacdin'in kardeşleri Çeko ve Arif, tıpkı şahin gibi hızlı, çevik ve güçlü ayrıca kuşları kapıp kaçırarak kadar kurnazdılar. Hikayenin ana kahramanı Memo ise Mem-i Alan lakabıyla şöhret bulmuş, divan katibinin oğlu olan Tacdin'in can kardeşi ve ahiret dostuydu. O zamanlar, baharın müjdecisi olan Mart ayında eğlence ve bayram günleri tertip edilirdi. Yılın bu ayında Cizre halkı çoluk-çocuk kıra çıkar, süslenen gençler birbirlerini İslama uygun bir şekilde görür-beğenir ve böylece evlenirlerdi. İhtiyarlar ve çocuklar, uzun kış günlerini unutmak ve güneşli bahar günlerine özlem duyarak bu bayram eğlencelerine katılırlardı.

Bir gün, Bey, kır eğlencelerine izin verince, herkes giyinip kuşanıp meydanlara doğru indiler. Memo ile Tacdin ise yöredeki köse geleneğinin de etkisi ile kızlar gibi süslenip kıyafet değiştirerek çarşıya çıktılar. Cizre Beyi Mir Zeyniddin'in erkek kılığına giren kız kardeşleri Zin ve Siti de şenlik alanındadır. Tacdin ve Mem onları görmeden sevdalanmış iki gençtir. Şenlikte onları gören kızlar da aynı sevdaya düşerler. Siti ile Zin bu kadın kıyafetli iki erkeği iyice süzerlerken Mem ve Tacdin kendilerinden geçerek yere yığılırlar. Onlarından bayıldığını gören Zin ve Siti onlar sezmeden kendi yüzüklerini onların parmaklarına geçirir, onların yüzüklerini de kendi parmaklarına takarak oradan ayrılırlar. Bir süre sonra Memo ile Tacdin ayıldıklarında, herkesin evine gittiğini, kendilerinin ise bezgin ve sersem halde olduklarına şaşırıp dururlar. *"Acaba nerede hastalandık biz. Hangi savaşta yaralandık biz"* diye başlarına gelen olayı çözmeye çalışırken, Tacdin, Memo'ya dönerek; *"Kardeşim, elinde bir mücevher var ki; kendisi*

bir çıra, yakutu ateş koru, karanlık gecede yakılan bir meşale gibi parlıyor ve üzerinde de Zin adı kazılmış” der.

Memo'nun parmağındaki yüzüğü görmek için Tacdin elini uzatınca, Memo da onun parmağında bulunan paha biçilmez ve üzerinde maharetle Siti yazılmış bir elmas yüzük görür. İkisi de hemen kendilerine bu yüzük sahipleri olan Siti ile Zin'in ne yapmış olduklarını ve onları ne hale koyduklarını anlarlar. O esnada eğlence boyunca bu iki genç kızın da onlar gibi kıyafet değiştirdiklerini anlarlar. Kızlar saraya döndüğünde bir sihirbaz ve cadı görünümünde olan Heyzebun adlı dadıları Siti ve Zin'i böyle solgun yüzlü ve bitkin bir halde görünce, onların hallerini öğrenmek amacıyla: *“Niçin böyle duruyorsunuz?”* diye sorar. Siti ile Zin başlarına gelen olayı gizlice dadılarına anlatırlar. Onların yüzüklerini de dadılarına gösterirler. Dadı, hemen yüzükleri alıp, zamanın falcısına giderek falcıdan her iki erkeğin adlarını ortaya çıkartmasını ister. Daha sonra bir hekim kılığına girerek, hastaları şifaya kavuşturmak amacıyla Cizre'nin sokaklarına dalar. Koynuna, birkaç kitap, neşter, şişe, kese ve bazı ilaçlar almıştır. Mahalleleri gezerken, Heyzebun'u gören gençler, arkadaşları ve komşuları olan ve hasta düşmüş Tacdin ile Memo'ya şifa vermesi için davet ederler. Yabancı bir şifacı hekim kılığında olan Heyzebun: Odadakilere *“bizi lütfen yalnız bırakınız”* der. Orada bulunan akrabaları ve diğer gençler hemen odayı boşaltırlar. Heyzebun, Tacdin ve Memo'ya her iki kızın da kendileri gibi aşık olduklarını söyleyerek, güzel bir dille durumlarını onlara anlatır ve değişen yüzükleri bir daha geri ister. Tacdin inanmaları amacıyla yüzüğünü geri gönderdiyse de, Memo yüzüğünü vermeyerek: *“Bununla yaşıyorum ben”* der.

Memo ve Tacdin kadar aşık olan ve inleyen her iki kız, dadıları Heyzebun'u sabırsızlıkla bekliyorlardır. Dadı dönüşte Siti ve Zin'e durumlarını anlatınca aşkları daha fazla alevlenir. Aşkları had safhaya ulaşan Memo ile Tacdin ise kalkıp arkadaşlarına giderek, başlarına gelen macera ve halleri onlara anlatırlar. Bunu duyan arkadaşları öncelikle Tacdin için bazı büyük Cizre alimleri ve beylerinden bir meclis oluşturarak, zamanın Cizre Bey'i Mir Zeynuddin'in huzuruna dünür olarak çıkarlar. Böylece Siti'yi Tacdin'e isterler.

Bey: *“Layık gördüğünüz üstündür, vekil kimse gelip otursun”* der.

Tacdin'in vekili olan kardeşi Çeko, Bey'in eteğini öperek, vekilliği kabullenir. Bey, Tacdin'e Siti'yi verir, bunun üzerine hepsi Bey'e teşekkür ederler. Günün önemine binaen davullar, rubablar, çalgılar çalınarak düğün şerbeti içilmeye başlanır. Sonra Bey, altın ve gümüş tabaklar içinde bir gök tabakası kadar geniş ve zengin bir sofraya hazırlatır. Davul, zurna, ud, keman, tanbur, çeng, santur ile neyler çalınır. Memo ve Tacdin kuşanmış olarak Mir Zeynuddin'in elini öperek eğlence meclisine katılırlar. Böylece Tacdin ve Siti için yedi gün yedi gece düğün yapılır. Gerdeğe girdiklerinde, gerçek dost ve arkadaşı olan Memo, Cizre yöresinin bir adeti olmak üzere dış kapıda onları silahıyla bekler. Soyca Botanlı olmayıp, aslen şimdi İran'da bir yerleşim olan Mergeverli Bekir adında fitneci, dedikoducu, fesat, aldatıcı, ikiyüzlü olan bir adam vardır. Bu Bekir hem Bey'in kapıcısı (dergehvan), hem de kahvecisidir. Halk onu Beko olarak da çağırırdı. Bu adamın kötülüklerini bilen Tacdin, Bey'e defalarca bu Beko'nun bu kapıya layık olmadığını ve

kapıcılıktan alınmasını söylemiştir. Ancak Bey: *“Değirmenimiz onunla dönüyor. Köpekler de kapıcıdırlar”* derdi.

Huylarında daima şeytanlık gizli olan Bekir, Bey’i sinirlendirmek için bir gün ona dönerek şöyle der: *“Beyim, Siti’yi çok erken verdiniz. Kayser, Kisra, Fağfur isteseydi böyle çabuk vermezsiniz”* der. Bey şöyle cevap verir: *“Ey bedbaht, Tacdin ve Memo gibi cesur yiğitlermi onlara değiřirmiyim. Savaş olduğunda, bize ikiyüz esir getiriyorlar”* der.

Bununla da Bey’e tesir edemeyen dedikoducu Bekir, artık başka şeyler tasarlayarak ağız değiřtirir.

“Efendim, Tacdin kendi tarafından Zin’i Memo’ya vermiş” der.

Bey: *“Neden bana sormadı acaba. Benden kalmamış mı korkusu?”*

Bekir: *“Bilmiyormusunuz Beyim, orası öyledir. yiğittir, gençtir, beyzadedirler”* der.

Bey: *“Gönlümde gerçekten Zin’i Memo ile şereflendirip vermek vardı. Artık atalarım Hz. Halid’in ruhlarına and içerim ki; Zin’i karı olarak Memo’ya vermiyeceğim. Başından bezmiş olan varsa, işte Zin, istesin bakalım”* diye heybetlenir.

Cizre Kalesi ile Dicle Nehri arasında kalan yerde büyük bir bahçe bulunurdu ki; bu bahçede türlü türlü ağaçlar, evcil ve yabani hayvanlar yaşar ve beslenirdi. Bu bahçeye Beybahçesi olmak üzere (Rezimiran) denilirdi. Ağaçlar, güller, çiçekler çeşit çeşit bitkiler o kadar sıktı ki, insanlar, bahçe içinde birbirlerini göremezlerdi. Bir gün Bey ve Cizre halkının tamamı kıra avlanmaya giderler. Memo, o gün bir yere ayrılmaz. Zin ise hükümdar olan ağabeyi Mir Zeynuddin’in bahçesine gider. Çoktandır Zin’i takip eden Memo, Zin’in bahçeye girdiğini görünce, gizliden kendisi de bahçeye dalar. Kendini kabahatli olarak gören Zin, Memo’yu görünce birden yıkılıverir yere. Memo bu sırada onu görmez gül ve reyhanları seyrederek şöyle der:

*“Ey gül; gerçi sen de nazeninsin,
Sen nerde, Zin’in yüzünün rengi nerde?
Ey gül! Gerçi senin güzel kokun var,
Reyhan senin için kara yüzlü olmuş.
Fakat siz yarimin zülfüne benzemezsiniz.
İkiniz de arsız ve hazversiniz.*

*Ey bülbül! Gerçi sen de aşk adamısın,
Kırmızı gül mumunun pervanesisin.
Benim Zin’im senin kırmızı gülünden daha şendir.
Benim bahtım da senin talihinden daha karadır.
Ey sonucu iyi olan bübül! Asıl bülbül benim.
Boşuna kendini niçin kötü yaparsın.
İlkbaharda gül bahçeleri,*

*Bir değil, yüzbinlerce gül verirler
Benzerleri çok olan yerler
Huri ve melek bile olsalar
Sebeup olmaz onlar hiçbir yerde
Çünkü bulunurlar her yerde
Bir tane olsa, eşsiz ve emsalsiz olsa
O da Zin gibi ve anka gibi perde arkasında olsa
Aşık o zaman neyle teselli bulur?
Sabretmeden, ölmeden, çaresi nedir onun?"*

Durumdan habersiz olan Memo böyle söylenirken, ikiyüz kişinin nedimeliğini yaptığı Zin'i görür ve dayanamayıp yere serilir. Zin'in ayakları önüne yığılır kalır. Yere düşünce, Memo'nun ayakları Zin'e değdiğinden, Zin birden ayılır. Yanında Memo'yu görünce acep hayal midir? Gerçek mi? Rüya mı görüyorum, yoksa hakikat mi? Diye telaşa düşer. Zin, Memo'nun ellerini avucuna alırken, Memo, onun zülüflerinin kokusundan ayılır. Önce el işaretleriyle, sonra dilleri çözülünce konuşmaya başlarlar. Üzerlerinden geçen kazaları yeniden binlerce sünnetle eda ederler.

Bey, avdan döndüğünde, davul-zurnalarla karşılaşır. Adamlarına yakaladıkları ceylanları, kurtları, tilkileri bahçeye salmalarını emreder. Bahçe kapısının kilitli olmadığını gören Bey, şüphelenir ve önce kendisi bahçeye girer. Bakar ki biri abaya sarılıp oturmuş bahçeye. Kendinden habersiz bahçesine gireni öğrenmek için biraz yaklaşır ve Memo'yu görür.

Memo Bey'e dönerek:

"Beyim, biliyorsunuz ben hastayım. Sizin ava gittiğinizi duyunca benim de canım sıkıldı. Sonra kendimi burda buldum" der.

Bey: *"Bari bahçede birşeyler avladın mı"* diye sorar.

Memo: *"Ben bu bahçede bir ceylan buldum. Zülüfleri siyah, kokusu güzel, sen geldiğin için Gizlendi. Sen gelmezden o açıktaydı"* diye cevap verir.

Tacdin, bu sözleri işitince, Memo'nun yanında abasının altında Zin'in gizlendiğini anlar. Bey'e Memo'nun hasta ve saralı olduğunu söyleyip uzaklaştırır. Sonra oradan meclise gidip divan kurarlar. Tacdin Bey'i aldatıp meclise götürdükten sonra, Memo'ya gelip: *"Kardeşim ne haldir"* diye sorar. O da abasının altından Zin'in saç örgülerini gösterir. Tacdin bu durumu görünce hemen eve koşar. Karısı Siti'ye Kur'an-ı Kerim ve altın beşikteki çocuğu alıp çıkmasını söyler. Memo ile Zin'in zor durumda olduklarını karısına anlatır. Tacdin bu sırada kendi evini ateşe verir. Sonrasında feryadını yükseltir. Kabileler, aşiretler ve herkes yangın söndürmeye koşarlarken, Bey ve hizmetçiler de saray ve bahçeyi boşaltarak yangına doğru giderler. Böylece, emsali görülmemiş fedakarlık ve dostluk örneğiyle evini yakan Tacdin sayesinde Memo ile Zin'in kurtuluşu sağlanır.

Zin ve Memo'nun aşkını hazmedemeyen Bekir, hemen Bey'e ulaşarak olup bitenleri detaylıca anlatır. Bey de, bunu Memo'nun ağzından öğrenmek için bir hal çaresi aramasını emreder.

Bekir der ki: *“Beyim kendisiyle satranç oynayın. Satranca davette eğer beni yenersen istediğini alırım diye söylersiniz. Böylece esas amaç belli olur”* der. Gizlice Memo’yu bahçeye çağırır.

Meşrubatlar ve meyveler hazırlanır, yenir, içilir. Bir ara bey Memo’ya: *“Bu gün bizim seninle savaşıımız vardır. Kalk da karşıma geç, şüphesiz seninle savaşıacak olan benim. Ey alnı açık seninle şartımız: Sen ne istersen, bizim için de gönül dileği”* der.

Bu oyunun sonucunun kötü olacağını tahmin eden Bey’in yakışıklı ve yiğit oğlu Gurgin, konuşmaları duyunca hemen Tacdin’e koşup haber verir. Tacdin de Çeko ve Arif’i yanına alarak gelir. Emir Zeynuddin ve Memo satranç oynamaya başlarlar. Memo, çok müthiş bir satranç oyuncusu olduğundan Emir Zeynuddin’i üç el yener. Bunu gören şeytan ruhlu Bekir, Bey’e yerlerini değiştirmelerini söyler. Yerlerini değiştirdiklerinde Memo’nun yönü Zin’in oturduğu pencereyi gördüğünden, Zin’i görüp şaşırın Memo, hayallere dalar ve satrancı unuttur. Memo, fil ve feresi bedava elinden çıkartıp, böylece altı el üst üste yenilir.

Bey, yenilmiş ve sevgilisi karşısında oturup şaşırın olan Memo’ya sevgilisinin kim olduğunu söylemesi durumunda ona mutlaka getireceğini söyler. Beko, önceden tedbirli olduğundan, hemen lafı yapıştırır. Sevgilisinin dudağı benekli ve döğmeli kapkara bir kızı olduğunu söyler. Bunları duyan Memo kızar ve şuurunu kaybederek:

“Asla, Bekir’in söylediği gibi değil, padişah kızı, saraylı olup, temiz soylu ve ismi de Zin dir” der.

Bey, bunu duyunca hemen erlerine Memo’yu öldürmelerini emreder. Fakat orada hazır olan Tacdin, Çeko ve kardeşleri hemen bağırıp, hizmetçileri durdurarak şöyle derler:

“Sizler Memo’yu tutuklayıncaya kadar, sizlerden üçyüz kişi yaralanacaktır.

Ve bizleri de siz parçalamadıkça, Memo’ya bir şey yapamazsınız.

Ancak, elimiz Bey’in önünde bağlıdır.

İşte boğaz, işte el, ayak ve işte zincir” derler.

Bey, bu sefer, Memo’nun ellerini bağlattırıp zindana gönderir. Memo bir sene kadar zindanda kalır. Daha sonra Tacdin ve kardeşleri Bey’e değerli bir ihtiyar gönderip, Memo’yu serbest bırakmasını söyler. Bekir bunada mani olarak, Bey’in altına girer ve şöyle der:

“Efendim bunlardan kurtulmak istersen Memo’ya bir zehir vermelisin veyahut Zin’i yanına zindana göndermelisiniz. Memo hakiki aşıktır onu görünce ölecektir.” der.

Emir Zeynuddin, dini duyguları ağır bastığından onu zehirlemek istemez. Gece olunca hiç gitmediği kardeşi Zin’in odasına gitmeyi planlar. Zin, Bey’i karşısında görünce kendine yakışacak şekilde ağabeyini karşılar ve karşısında edeple oturur. Bu güne kadar Memo hadisesini Zin’in yüzüne vurmayan Bey, artık olayı anlatmaya başlar. Zin, utancından ve üzüntüsünden yüzüstü bayılıp yere yığılır. Ağzından ve burnundan kanlar akar. Bu durumu gören Bey, büyük bir üzüntüye dalar. Geç vakitlere kadar bacısının baş ucunda ağlar. Ev halkı saatlerce geciken Cizre Beyi’nin durumunu öğrenmek amacıyla, merakla kapıya gelirler.

Bakarlar ki; Zin, yerde baygın ve kanlar içinde, Bey'de başucunda ağlamaktadır. Yoksa öldürdünüz mü? Diye sorarlar. İşte tam bu sırada dışarıdan bir ses duyulur: *"Memo öldü"*

Baygın olan Zin, bu sesi işitir işitmez kalkarak, ağabeyi olan Bey'e bir çok keramet nevinden cümleler kullanır. Mem ile Zin'in aşklarının maddi bir aşk olayı olmadığını, bu aşkın manevi bir aşk olduğunu öğrenen Emir Zeynuddin, Bekir'le beraber kurmuş olduğu plandan vazgeçer. Zin'e de artık onu Memo'ya verdiğini, düğünlerini en kısa zamanda yapacağını söyler ve bu güne kadar çektiği acılar için özür dileyerek, Allah'tan affını diler. Zin, ağabeyinin bu gerçek düşüncesini öğrenir öğrenmez, hemen süslenerek Bey'den Memo'yu görme izni ister.

Zin, yanına dadısı ve kız kardeşi Siti ile yüz nedimeyi alarak zindana doğru gider. Kapıda Memo'yu tarif ederek, onunla görüşeceklerini söyler. İçerideki mahpuslar hep birlikte: *"Memo düne kadar aramızdaydı. Yalnız dün akşam pencereden vücudu üzerine bir yeşil, bir sarı ışık topluluğunun geldiğini gördükten sonra, konuşmaz olmuş."* derler. Bunu duyan zin, yanındakilerini bırakarak zindanın içine iner. Ayağıyla Memo'yu dürterek. biraz konuşturur. Memo şöyle der: *"Sen beni görmek için değil, tatlı canımı almak için gelmişsin"*

Zin: *"Hadi kalk, zincirlerini çözüp, Bey'in huzuruna çıkalım, iznimizi verdi"* der.

Memo: *"Ölümlü olan bey, bey değildir. Biz beylerbeyinin huzuruna çıktık"* diyerek son nefesini verir. Ölüm haberi saraya ve şehre yayılınca Tacdin koşup gelir ve Bekir'i karşısında bulur. Bekir'e şöyle seslenir: *"Ey maksatları meneden, Memo ölürde sen hayatta yeryüzünde mi gezeceksin"* der ve kılıcını çekerek leşini yere serer. Halk, Bekir'in öldürülme hadisesini Bey'e ulaştırarak, Tacdin'in üzüntüsünden aklını kaçırabileceğini ve başka kazaların elinden çıkabileceğini söyler. Tacdin zincirlenir. Bu acıklı aşk olayına tümüyle üzülen Cizre halkı, Memo'nun ölümüyle bir yasa bürünmüşlerdir. Hatunlar, örtülüler, fesliler, peçeliler ve herkes matem için karalar giyinirler. Hatta daha öncesi siyah çarşaf yokken, o günden itibaren siyah çarşaf giyme adetinın ortaya çıktığı söylenir. Bu sırada, Memo'nun yıkanması ve kefelenmesi bitmiş, saraydan çıkarılmaktadır. Tacdin yüksekte baktığında Memo'nun tabutunu tüm şehrin eli üzerinde görünce, hincından zincirleri kırıp, koşarak Memo'nun cenazesine doğru gider. Onun cansız bedenini taşıyanları iteleyerek, cenazeyi kendi yüklenir. Bu sırada Zin, üzüntüsünden cenaze ile mezara gitmektedir. Bey, Tacdin'in öfkesinin yatışıp yerine sabrın geldiğine kanaat getirdiği için, bir şey demez. Memo'yu Abdaliye Medresesi'ne götürüp defin hazırlıkları yaptıkları bir sırada, iki oduna bağlı bir ölünün birkaç insan tarafından taşınıp oraya doğru getirildiği görülür. Bunu gören Emir Zeynuddin sinirlenerek:

"Bu mezar müslümanların mezarıdır. O köpeği aramıza almayın" der.

İlahi aşka varan Zin, ağabeyinin yanına giderek:

"Bey'im Memo'nun bulunduğu şehitlikten Bekir'i sakın mahrum etme.

Bizi o köpek korudu. Bizi kıyamete kadar kapı eşiğinde o koruyacaktır." Der.

Bekir lehinde güzel cümleler kullanır. Böylece Bekir'i bir köşeye gömerler.

Zin, eve dönmeyerek devamlı mezar başında ağlar ve şöyle der:

“Ey vücudumun ve canımın mülkümün sahibi,
Ben bahçeyim, sen de bahçıvan
Senin bahçen sahipsizdir
Sen olmazsan onlar neye yarar
Kaşlar, gözler, zülüfler neyedir
Zülfümü tel tel çekeyim
Sonra yarım sen beni belki değişik görürsün
En iyisi hepsi yerinde kalsın
Hakka emanetim teslim edeyim”

Diyerek yapıştığı mezar taşında canını verir. Bey, Zin’in naşını gömülü olan Memo’nun mezarını açtırarak Zin’i sarktığı sırada şöyle seslenir: “*Memo! Al sana yar*” der.

Mezardan ise üç defa üst üste ses gelir: “Merhaba”

NÎŞEYÊN KURT ÊN LI SER MEM Û ZÎN Û EHMEDÊ XANÎ Abdullah Yaşin

Di nivê sedsala 16' a û di sedsala 17'a de guherînên mezin di jiyana civaka kurdan ya siyasî de qewimîne. Ev pêvajoyên ku bi awayekî merheleyî berdewam dikin, di herdû sedsalên din de dawîya Kurdistanê anîne. Lewra piştî van nêrînan Kurdistan di navera împaratoriya Osmanî û împaratoriya Farisan de hatiye parvekirin, ev parvekirin piştî şerê cîhanê yê yekem ji nû ve hatiye parvekirin.

Ev pêvajoyên ku qala wan têne kirin, di heman demê de pêvajoyên şerên xwînê ên di navbera mîrekiyên Kurdan û împaratoriyan de ne. Kurdistan di vê pêvajoyê de dibe şahidê têkçûyîna mîrekiyan, paşê dibe şahidê rizgarbûna heman mîrekiyan û dûra bû şahidê têkçûyîna wan ya li hemberî hêzên dagirker. Mîrekiyên kurdan, di van pêvajoyan de ji hêla aboriyê ve gavên xurt avêtine, di serî de Cizîr û hinek bajarên din bingeha aboriya xwe baş çêkirine. Li van cîhan, hin cûreyên hunerî pêşketine.

Cizîra Botan ku di pêşketina neteweyî de yek ji wan navendên herî mezin e, di heman demê de navenda ekola helbesta nû ye ku bingeha wê ji hêla Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran û Elîyê Herîrî ve hatiye sazîkirin. Nûnerên vê ekolê ji bo zaravayê Botanê bikin zimanê helbesta kurdî a hevpar hewl didan. Melayê Cizîrî ku taybetiyên ekola Hafîzê Şîrazî bi zimanê xwe yê zikmakî anî ziman, gelek pratîkên xweş ên zimanê kurdî ji vê rewanbêjîyê zêde kir û tiştên anîn ziman dixwest ne tenê ji Botanê herwiha seranserê Kurdistanê deng bide.

Melayê Cizîrî xwediyê xweşbîyeke mezin bû, ev taybetîya wî hem li ser erdnîgariyê hem jî li ser zaravayan bû, Elîyê Herîrî bû şahidê vê yekê.

Belam ev ekol bi helbestvanekî wek Ehmedê Xanî xurt bû, pêşket û gihîşte lûtkeyê. Piçek analîza dîrokê ya serdema Ehmedê Xanî nîşanê me dike ku tevgera ilmî ya li Kurdistanê çiqas pêşketiye.

Her çiqas Ehmedê Xanî behsa alimên serdema xwe û yên pêşiya xwe nekiribe, tenê navê hinek şairan û feylesofan gotibe jî, ji Mem û Zînê tê fehm kirin ku kesekî zana ye û zanîna alimên beriya xwe di xwe de dihewîne. Şerefxanê Bitlîsî behsa wî dike, herwiha gerokê navdar ê tirkan Evlîya Çelebî jî ew dîtîye. Ev jî nîşan dike ew kesekî zana û naskirî ye.

Dîsa ji vê berhema wî têt fehmkirin ku zanîna û tecrubeya xwe bi hêza peyvan re kirîye yek, zanibûye dê çawa peyvan bikar bîne, em dibînin di çend zimanan de û di zaravayên kurdî de ev zanebûna xwe bi awayekî baş derxistiye holê û sûd jê wergirtiye. Dema em bala xwe didine vî kesayetî, kesekî wiha di navenda ilmê de cih digire, tenê ji serdem û cihekî ku wêje pêşketiye dikare derkeve.

Li gor encama lêkolîneke kûr ya ku me kirî Ehmedê Xanî di sala 1651'an de li Bazîdê hatiye dinê, di sala 1707/ 1709' an de li Bazîdê çûye ber dilovaniya Xwedê. Demeke dirêj li Cizîra Botan jiyaye. Bûyerên ku li Cizîra Botanê qewimîne, hewa û taybetiyên xwezaya Cizîrê bandor li ser Xanî çêkirîye. Ehmedê Xanî, bingeha destana xwe ya helbestkî Mem û Zînê ji çîrokên ku li Cizîrê derbas bûne çêkirîye. Armanca Ehmedê Xanî ya nivîsandina destana xwe ya helbestkî Mem û Zînê, anjî çîroka eşqê ya ku di kokên demê de tim tê dîbarekirin bi awayekî hunerî nivîsandin nîne. Dibe ku berhemeke xwedî armanc be.

Şair bi vê yekê derdora neteweya kurdan, taybetî û nirxên wan xwestiye derxe li ser rûyê erdê. Xwestiye bide nîşandan ku kurd jî yek ji wan neteweyên herî kevnar ên cîhanê ne û mafê wan heye ji hegemonyaya farisan û tirkan rizgar bibin.

XANÎ DÎ VÊ DOZA XWE DE SEKNEKE BERÇAV NÎŞAN DAYE

Li pişt bijartina destaneke xwerû ya kurdan û kirina şêwazeke nû de, daxwaza îfadekirina bi zelalî ya hest û ramanên Xanî heye. Beriya wî, Feqiyê Teran destana “Şêxê Senan”, hinek şairên rojhilatî yên navdar jî hikayetên wek “Leyla û Mecnûn”, “Ferhad û Şîrîn”, “Şîrîn û Husrev” yên ku di nava gelek neteweyên rojhilatê de hevpar in bijartine û kirine şêwazeke nû lêbelê Ehmedê Xanî bingeha destana xwe ya nivîsîye ji destaneke folklorîk a kurdan hilibijartiye.

Wekî gelek caran aniye ziman şair bi vê yekê doza neteweya xwe, rûyê wê ê rasteqîn û paqij li gel hevrikiya xwe kiriye armanc. Xwestiye ispat bike ku rastiya hizrî, edebî a neteweyekê û asta wêjeya neteweya xwe derxe asta wêjeyên gelên rojhilatê yên din.

Xanî, ji bo şêwedayîna destanê ya nû, girêdayî gotegotên “Memê Alan” û “Mem û Zîne” tenê nemaye, hetta ji çîrokên din jî hêman tevlî vê destanê kiriye. Li gor Bîrlîs di bingeha çîroka “Leyla û mecnûn” ê de çîrokên kurdan ên folklorîk hene. Xanî, keresteyên folklorîk ên ku di çîrokên serdema xwe û yên beriya serdema xwe de heyî û di Mem û Zîne de tuneji ji nû ve xemilandine û kirine nava çîroka xwe. Mînak, şêx di xewna xwe de Beko li bihuştê di hundirê koşka Mem û Zîne de dibîne, ev sahne dişibe sahneyeke çîroka “Leyla û Mecnûn”. Lewra Zeyd di xewna xwe de Leyla û Mecnûn di bihuştê de dibîne, Nizamî bi zimanê Zeyd van gotinan dibêje:

Efsane-i an duhem mudara

Der alem ezû şud aşikara,

Xanî bi sûd wergirtina hêza xwe ya edebî ya bilind û hizra xwe mîstîk a kûr bi lêzêdekirinan vê sehneyê ji nû ve şîrove dike. Di piraniya hizrên Xanî de û di şêwedayîna çîrokê de, ji çîrokên din hêman girtin nayê wê wateyê ku reseniya çîrokê tune ye. Çimkî ev cûre taybetî di hemû destanên rojhilatê de hevpar in.

Sedema Xanî ya hilibijartina destaneke rojhilatî, vekirina cihekîye ji bo destanên kurdan û wêjeya kurdî di nava milletên rojhilatî de ye. Ev berhema ku Xanî bi piranî di çarçoveya kevneşopîyên Rohelatê de nivîsîye, ji kevneşopîyêke klasîk gelek wêdatir e, teqlît nîn e, Xanî hewl daye da ku bê zanîn destaneke kurdan ya navdar jî heye di nava destanên rojhilatê de. Xanî, şairekî tesewûfiye û tîkiliya kurdan ya bi rojhilatê re heyî daye berçavan, xwestiye mohreke nû li wêjeya rojhilatê bixe, ev jî mohra kurdan e. Mem û Zîna Ehmedê Xanî ji bilî asta xwe ya bilind a wêjeyî, nîşana tecrube û hizrên nivîskar ên di derbarê mijarên hizrî û felsefîk e jî.

Ev berhema ku encama şîrove û xwandinên nivîskar in, bi xêza dîroka felsefeya mirovahiyê bi awayên cûda şîrove dike, di heman demê de neteweya ku di nav de ye û jiyana serdema xwe jî kifş dike. Nivîskar gava van yekan dike ji usluba xwe dûr naçe, carna ji helbestê dûr bikeve jî hemû rewşên ku rastî wan tê bi wezin û qafîye û hunerên xweşbêjiyê sûd werdigire, wana wek tabloyên hunerî pêşkeş dike. Hessesiya şairane û xezelên hunerî jî di vê berhema ansîklopedîk de cihê xwe digirin. Ji ber vê yekê ye ku em nikarin Xanîyê şair ji Xanîyê ramanwer, ji Xanîyê Feylesof û ji Xanîyê mutasavvîf cûda bikin. Belam xebatên lêkolînerî ên roja me li me ferz dikin ku em di hinek xalan de Xanî sînordar bikin, ew xal ev in:

Şairê ku hemû taybetiyên xezelê û hunerên destanên rojhilatê di berhema xwe de pratîk kiriye, ev yek bi hêza hunera xwe ya xweşiyên xezelê çêkiriye. Herçiqas taybetiya ekola klasîk nivîskar ber bi şîira klasîk ajotibe jî, ew ekola ku Nizamî, Fizûlî, Camî û Rûmî nûnerên wê ne ji layê teşe û naveroka xwe ve têne zanîn, helbesta kurdî ya klasîk ku nûnerên wê Cizîrî, Herîrî û Feqîyê teyran in heman mijar bi awayekî hevpar nexşandibin jî ev nayê wê wateyê ku ew bêqabiliyet in. Di nêz de neteweya xwe, bi genelperî jî mîrasa rojhilata navîn ya folklorîk û mîtolojîk, bi pirtûkên pîroz ên wek Quran û Tewratê re kiriye sentez û tecrubeyên xwe jî kiriye nav. Hem serpêhatiya xwe hem jî serpêhatiyên yên li serdema xwe, kiriye nava qalibên helbestê û ew daye nîşandan. Di Mem û Zînê de em rastî gelek belaxatên nûwaze tîn, ev yek ispata mîrasa hunerî ya ereb û farisan e. Belam wî jî gelek tişt ji vê hunerê zêde kiriye. Hetta ev zêdekirinên wî tevli hunera ku Melayê Cizîrî dabû destpêkirin bibe, mijarên muhteşem ku lêkolîn heya niha li ser nahetine kirin yê derkeve meydanê. Em di vir de qala hunera jiyana kurdan û estetîka di zimanê kurdî de heyî dikin. Hêz û xemla ziman ya di Xanî de heyî û peyvên sê zimanê rojhilatê farisî, tirkî û erebî ku di helbestê de dihatin bikaranîn, ji zaravayên kurdî yê dizane terîm û peyvên xurt saz dike û dema van hemû tiştan jî dike bi qûral û qayîdeyên gramera kurdî tevdiqere. Ev yek bûye destpêkeke têr û tijî ji bo zimanê kurdî ê yekgirtî çêbibe. Heger mîrekiyên kurdan têkneçûna û Kurdistan di nava van dewletên dagirker de nehata parçekirin, ev zimanê kurdî ê yekgirtî ne tenê di nava mîrekiya Botanê herwiha dê li ser hemû axa Kurdistanê belav bibûya. Ev ceribîna Ehmedê Xanî di pêşerojê de yê bibe bingeha wêjeya kurdî ya hevpar li Kurdistanê. Ev xizmetên ku Ehmedê Xanî ji bo zimanê kurdî kiriye heya roja niha ji hêla tu kesekî ve natiye kirin, ev yek wî derdixe lûtkeyê de. Lewra Ehmedê Xanî şiarên rojhilatê û yên kurd ên beriya xwe hêja dîtine û qîmet daye wan, pêşiya edebiyata kurdî rêyên nû vekirine.

Rexnegirên helbestê ji bo edebiyata neteweya xwe, pêşeroj û pêşxistina vê edebiyatê di xwe de dihevine, em dikarin vê agahiyê wekî destpêka 'rexneya edebî' bibînin. Li gel vê yekê rêbaza edebî ya Xanî dikare wekî rêbazeke bi pêdiviyên pêşketina edebî ya neteweya xwe re lihevhatî bête qebûlkirinê. Ev yek jî ji kesayeta Ehmedê Xanî a ansîklopedîk û bi hêz dirûvekî zêde dike û hizra neteweyeke pêşketî re têkildar e.

Ehmedê Xanî jiyana neteweya xwe di destana ku nivîsiye de vegotiyê, di destpêka çîrokê de behsa rewşa neteweya xwe ya rasteqîn û ya siyasî kiriye. Dema vê yekê dike ne wek şairekî ku dilê wî bi rewşa gelê wî biêşe, wek serokekî neteweyî kiriye. Ji çend sedeman yek jî ev e, rêzikên ku Ehmedê Xanî nivîsîne yekem rêzîkin ku behsa pîrsgirêka neteweyî ya kurdan dikin. Bi rastî jî nêrînên wî yên di vê mijarê de, di dîroka tekoşîna rizgariya neteweya kurdan de tim zindî maye û tim xwe parastiyê. Ne tenê nêrînên wî yên ku bûne destpêka fikra xwemalî a kurdan, herwiha divê em peyvên wî yên bûne qalibên gotinan jî mînak bigirin. Di serî de Hecî Qadirê Koyî (1815-1897) û yên pey wî hatine û ketine bin barê pîrsgirêka neteweyî peyvên bilêvkirine jî ji wî mînak girtine.

Gotinên Ehmedê Xanî ên di rêzikên destana helbestkî a nivîsandî de heyî li ser Kurdan gelek bandor kiriye, em dikarin bibêjin rêzikên tu şairî ewqas li ser neteweya xwe bandor çênekiriye. Xanî ne tenê ji ber helbestên xwe ên hunerî hatiye hez kirin, herwisa ji sedsalekî zêdetir e berxwedana neteweya xwe bi awayekî tevahî qal kiriye. Şairekî wek wî tune ye di vê mijarê de. Navê Xanî û gotinên wî di vê mijarê de hebûna xwe diparêzin.

Xanî rasterast dest davêje pîrsgirêka neteweyî û ne rasterast jî dest davêje jiyana kurdan û hêza şarezabûna wan û vê yekê wek tabloyekê li pey xwe dihele.

Ilmên neteweya kurdan ya cûreyî, muzîk û mîrasa wê çandê, dîroka kevnar gelek argumant daye pêşiya Xanî ji bo li ser neteweya xwe xebatan bike. Ev qanî portreya neteweya kurdan ya ku sedsalan bihorîye, bi awayekî bihêz piştrast dike. Tiştên ku Xanî kiriye, ne dîrê civak û berxwedana di nava civakê de ye.

Barovajî vê yekê rola komeleyê ya çalak, di avakirina nirxên şarezayî û civakî de, bi pênuşa helbestvanekî û lêkolîna aqilmendekî nîşan daye û bi domahîya dîrokê re têgihîştina xwe ya dîrokî a tekildarî bi dadwerîya civakî û lêzimî û pere û rêvebir û çînan re û nêrîna xwe ya civakî bi helbesta xwe ya mayînde bi berhema xwe ya şarezayî kûr û hûr îfade kirîye. Ji bilî vê yekê jî Xanî kevneşopî û edetên çanda neteweyan sazdikeye, dema van yekan dike şahî, şîn, cejn û nêçîrvanî û hwd bi awayekî dîrokî teswîrên helbestkî wek hosteyekî tevlihev dike û xwe aîde wan dibîne.

Xanî, diyar dike ku armanca wî ya sereke ya di nivîsandina destanê de ravekirina hest û ramanên xwe ye, Mem û Zîn ji bo vê armancê wekî amûrekî bi kar anîye.

Bi vî rengî hest û ramanên xwe yê li gel dîroka ramana gerdûnî û Îslamî ji sedsalên cuda wekî paşmayî wergirtîye û bi xwendineke berfireh li mijarên felsefî û nîqaşên ramanî de ku xwedî agahiyên kûr bû zelal kirîye. Zanîna wî ya kûr û nêzikbûna wî ya li hemberî bûyeran dide nîşankirin ku Xanî perwerdeyê mezîniyê û baş dîtîye. Çi perwerdehiya wî ya ji pirtûkan fêr bûye, çi perwerdehiya wî ya li Cizîrê û medreseyan din hîn bûye bandor li fikra wî kiriye, zanîna wî bi van yekan re têkildar e. Pergala perwerdehiyê ya ku di serdema wî de dihate şopandinê, rêbaza baweriyê ya Aşarî û fikra tariqatan ku li wê demê serdest bûn, Xanî ji van dûr bûye, hizra felsefîk û nêrîna mîstîk wek sentezekê ji me re hêlaye. Xanî, nedaye pey terîqatan, wî daye pey tiştên ku bawerîya xwe bi rastiya wan anîye, ew hilbijartine. Em rabin ji bo Xanî di nava endamên felsefeya bijarker yê serdema me de cihekê diyar bikin, ev yek dê bi xwe re hukmeke razber, yê ji baldarîya pêkerên dem û cih dûr bîne.

Felsefevanê bijarker ên serdema me pirsên di derbarê jiyana û felsefeyê de baş nabersivînin, mijarên di navbera wan de têkilî tunene bi awayekî berfireh şîrove dikin.

Xanî her çiqas ji hêla teknîkî ve wek wan be jî, ji hêla naverokê ve ji wan dûr e. Tercihên ku wî bi awayekî bijarker kirine, ji nêrînên bêwate û bêbingeh dûr in. Li gor nêrînên Ehmedê Xanî ên ku em di Mem û Zînê de rasthatine, alimekî naskirîye, Xanîyê ku xwe wek kesekî zana û entellektuel dide nîşan nêrînên xwe nake derdoreke hepskirî. Bi hiş û aqilê xwe hemû nêrînên xwe ên wicdanî eşkere kirine. Ehmedê Xanî, mînekeke baş e ji wan mirovên serkeftî, şîrove û nêrînên ji pirtûkan derxistiye kiriye nava jiyana xwe, quweta wî ji vir tê. Xanî mijarên kesên din ên beriya xwe, encanên ku ji pirtûkan derxistiye û pirsgirêka netewî ya serdema xwe re ketiye heft û heştê û hemû zanîn wek çekekî bikaraniye.

Wek neynikeke zindî dem û cihê serdema xwe û pirsgirêkên jiyana daye berçavan, wek alimekî zemanê xwe di mijaran de nêrînên xwe bi giştî vegotine. Em vê rewşa Şair di beşa pirtûkê ya ewil de, hêj ku neketiye kûrahiya mijarên tesawûfî de dibînin.

Ew bûye mînakeke baş, pratîk û teorî gihandiye hev û ji wan sentezeke zindî çêkiriye. Li gor Xanî rêya bi bandor ev e, teorî di kesayeta xwe de pratîk kirin e.

Wekî ku me di cihê behsa jiyana wî dikir de jî got, tiştên di derbarê jiyana wî de heyî ji agahiyên rasyonel û objektîf dûr in, gotegot in. Ev yek dibe sedem ku em zêdetir bala xebatên xwe bidine aliyê wî yê hizrî de. Nûjentiya wî ya ku li vir xûya dibe, tenê bi fikir û nêrînên wî re sînorkirî nîne. Herwiha em di teswîrên edebî û şewazên îfadekirinê de jî rêbaza wî a nûjen dibînin. Mijarên felsefeyê ên ku Xanî qalê dike, di felsefeya Yewnan û Îslamê de jî mijarên bingehîn in. Xanî, di van mijaran de bi awayekî şairane û hûrgilî pênuşa xwe gerandiye. Helbestvan di mijara hebûnê de, di serê çîrokê heya dawîya çîrokê sekneke îdealîst nîşan daye, tirseke mîstîk û ecêbmayî derdixê holê û xwe ber bi îdealîzmê ve dikişîne.

Xanî'yê ku nêrînên wî ên baş di derbarê diyalektîka jiyana de hene, di meseleyên cebrîyetî û şeytanîyê de jî ji şairekî tesawûfî zêdetir wek feylesofekî fikirîner difikire.

Bi genelperî arezûya naskirina gerdûnê ya mirovan û ji bo gihîştina vê rêyê eş kişandin, nêrîneke îdealîst a tesawûfî ye. Ola ku sofî jê re dibêjin zahir, hewl dide ku bêcaretiya şîroveyê destnîşan bike û mutasaviffan qanîh bike.

Wiha ku di nav sînoren mijara nêrîna îdealîst de “batin” (rûyê bûyerê ê nepen) ji bo rêyeke din peyda bike, hewla tesawûfê ya ku dişibe micahidekî lêgerînê dike û carna jî ji bo gerdûna pêzawer eşkere dike. Îfadeya vê nêrînê ‘şatahat’ (gotinên ku mirov bê hemdê xwe dibêje) têt şîrovekirin. Carna jî dişibe îdealîzma ku ji olê dûr ketî dibe. Xaniyê ku di nêrîna xwe de her tiştî bi eşkereyî vedibêje, tabloya nêrîna mîstîk nîşanê me dide. Nizamî di derbarê Birtlis de vana dibêje: “Nizamiyê ku yek ji wan çavkaniyên wek mîstîka gencîneyê a sirran tete pejirandin, em dikarin bi dilekî germ wî mutasavvif qebûl nekin. Lewra em di destanên wî de rastî têgehên mîstîk nayên. Ji têgehên qesta me ne ‘zat, sifat, nav û lewh’ in ku teorîsyenên tesawûfî bikaranîne. Lewra evna heya astekê têgehên baweriyê ên aîdê kelamcîyan in. Herwiha em di destanên Nizamî de carekî jî rastî têgeha tesawûfê nayên, dîsa em rastî peyvên wek ‘sofî, tarîqat û hal’ ku hemû derwêşan dikin kelecane nabin. Divê şairên tesawûfê peyvên wek ‘pîr’ ku di bawerîya wan de yê wan derxîne qonaxeke din binivîsin. Belam di destanên Nizamî de têgehên wilo tunene. Ji ber vê taybetiyê berhemên Nizamî wek berhemên mîstîk bilêv nake. Lêbelê rewşa Xanî ji rewşa ku vî nivîskarê Sovyetê ê mezin sînordar kiriye cûdatir e. Jixwe hewce nake em behsa mutesavvîfîna Xanî û Mem û Zîna edebî ya ku bi tesawûfê re têkildare bikin.

Lewra Xanî bi rêya teswîrên wêjeyî hemû qonaxên mîstîk û rewşên wan li rex peyvên ‘sofî, terîqat’ û hwd ên bi tesawûfê re têkildar in bikaraniye. Di vê çarçoveyê de em dibînin wî gelek girîngî daye peyvên nola ‘şêx û pîr’ ku nivîsandina wan di mijarên tesawûfî de bivênevê ne. Xaniyê ku di navbera çîroka xwe û tesawûfê de têkilîyeke xurt avakirîye, lehengê xwe Mem wek şêxekî terîqatê ê mîstîk dîtiye û şehîdbûna wî wek şehîdbûna têkoşerekî leheng yê ji bo doza xwe şehîd bûye qal kiriye. Teswîrên di derbarê leheng û şexsiyetên di çîrokên Xanî de, sazîkirina şexsiyetên bihêz û bi awayekî berdewam gerandina van şexsiyetan nîşaneyê hunera teswîrên muhteşem ên edebî ne. Di şayesandinên xwe de cih dide hêmanên derveyî, ji bo temamkirina sazîkirina şexsiyetan hereket û kirinê bi hevdu re çêdike û îfadeyên teswîrî ên derûnî ji bo destaneke kevn lehengên baş yanî Mem û Zîn û lehengên xirab Beko bi awayekî tekûz ji hev diqetîne. Xanî, taybetmendiyên berevajî yên van her du cûre lehengan hilkişîna asoyên jîn û xwezayê, ber bi rêgeza tevgera jiyana diyalektîkî ve diçe, dema ku wî dît nikare bihûstekî ava bike, wî jî bihûsteke ezmanî ava kir.

Wî dixwest li ser rûyê erdê, li ser bingeha vê berevajiyê saz bike, lê dîsa jî li hemberî jiyane ne ketibû nava bêzarî û têkçûyînê. Portreya şehadeta leheng wêneyeke qehremanî û biryardariyê ye ku ew rasterast ji jiyane û dîmenên mîstîk vedibêje. Mem û Zîn li rex nîrxê xwe yê wêjeyî ê mezin, ji ber ku perçeyekê wêjeya tesawûfê ye divê ji hêla lêkolînerên ku li ser wêjeya rojhilatê lêkolînan dikin jî were zanîn, wekî Orbêlî jî kiriye divêtin hurmeta qelema Xanî were dayîn û qedrê wî were zanîn.

Kurdan, Xanî ji bîr nekiribin jî, divê gelên rojhilatê ên din jî vî kesayetê mezin ku gelek tişt li wêjeya rojhilatê zêde kiriye lê vêgavê hatibe jibîrkirin ji nû ve bibîr bînin. Ji berê ve gotinek û baweriyek wiha li herêma Botanê heye ku begên Botanê eslê xwe ereb in û ji binemala Xalid bîn Welîdî ne ku Ehmedê Xanê jî di berhema xwe de begê Botanê ji binemala Xalid bîn Welîdî nîşan kiriye û piştî çend ristikan, bo bab û bapîrêd wî yî gewre, begê Botanê, piştî çend nîşan digihêjîne binemala Xalid bîn Welîdî. Di "Şerefname"yê de begên Botanê ji binemala Xalidî ye, hatiye nivîsîn. Lê dîroknûsê kurdan M. Emîn Zekî, ev nêrîn û bawerî pûç kiriye û di çavkaniyên ereban de tê destnîşankirin ku 40 kesên ji binemala Xalidî bûne, li Şamê ji ber nexweşîya webayê mirin e û ji zar û neviyên Xalidî kesek nemaye.

Li gor nêrîna M. Emîn Zekî, begên Botanê eslê xwe ji Hildiyan bûne ku di serdema dewleta Urartûyan de desthilatdar bûne û ji wan re Xaldiyan jî dihate gotin. Ev nav, di nav gel û zimanê gel de piştî demekê veguherî, bû Xalidî û wiha di nav gel de belav bû.

(M. Emin Zeki, "İslam Döneminde Kürt Devletleri ve Beylikleri" wergera erebi: M. Ali Avni," Tarih'ud-Duveli ve 'I-İmarat'il-Kurdiyye fi'l-Ahd'il-İslami", s.364, Kahire, 1945)

Balkêş e ku di "Şerefname"yê de tê nivîsîn, begên Botanê ji bimela Xalidî ne û pêşî êzdî bûne û paşê bûne misliman. Di vir de jî diyar e ku begên Botanê ne ji binemala Xalidî ne. Ber ku zar û neviyên Xalidî êzdî nîn bûn, ji berê ve misliman bûn. Ev jî me piştrast dike ku begên Botanê ne ji binemala Xalid bîn Welidî ne. ("Şerefname" s.135, jêrenot (88) ji aliyê M. Emin Bozarslan ve hatî wergerandin Tirkî, Stenbol, 1971).

Dema ku berhemên wî bîn lêkolînkirin, tê fêmkirin ku Xanî di fiqhê de Şaffî, di iqtidarê de Sunnî-Eşerî û di sûfîzmê de jî Neqşîbendî tercîh kiriye. Nehatiye tesbîtkirin ku Xanî şêx û murîdekî wî hebûye û ne tesaduf e ku bûye şêx. Di qeydên fermî de yek ji bav û kalên wî wek Şêx Abdurrahman Xan (Xanî) hatiye nasîn, lê ji bilî vî kesî (di belgeyên paşerojê yên berê de), bavê wî Îlyas, kurên wî Hanî û Kasim bi paşnavên wekî "mele" hatine binavkirin. An jî "mula/mella" û "efendî". Di derbarê şêxbûna wî de ti agahiyek pêbawer tune ye. Xuya ye ku nasnavên "şêx" an "perde/evliya" yên ku ji Xanî re hatine danîn ji aliyê hezkiriyên wî ve hatine gotin û piştê di nav gel de belav bûne. Lê belê peyvên mistîkî yên tund û mazmunên ku wî di Mem û Zînê de bi kar anîne, wî ji aliyê teorîk ve bala wî dikişîne ser vî warî.

Rastiya ku Ehmedê Xanî helbestvan, alim, bîrmend û filozof bû, çawa ku ji naveroka berhemên wî jî bi hêsanî tê fêmkirin, rastiya herî bingehîn e ku bi derbên stûr tê destnîşankirin. Di vê navberê de, pêdivî bi rastkirina têgihiştineke şaş a ku ji eje hin lêkolîner-nivîskarên ku bi salan e li ser Ehmedê Xanî xebitîne, were rastkirin. Hin lêkolîner-nivîskar li eje "Ehmedê Xanî" îfadeya "Ehmedê Xanê" bi kar tînin, ev pênas bi rastiyên herêmî yên civakî û zimanê kurdî re nagunce û ramanwer Xanî bi xwe jî di gelek beşên berhemên xwe de îfadeya "Xanî" ji bo xwe bi kar tîne. Li ser vê eje: Navê gundên navendî yên eşîrên eje herêma Colemêrg-Behdînan, ku beşeke girîng a Zagrosa navendî ye, bi (ê) diqede, û navê eşîrê bi (î) diqede. Ji bo eşîrên herî kevn hema eje desthilatdariyeke neguherbar e. Wek Rekanî, Herkê-Herkî, Ertuşê-Ertuşî, Oremarê-Oremarî, Xanê-Xanî...

Xanî di Mem û Zîn de, bi giraniyek ku di helbestvanên rojhilatî yên beriya wî de nedîtibû, felsefeya civakî bi hostatî bi dest dixwe; Bi tehlîlkirina civaka Kurd di gelek aliyan de, sedemên dûrketina civakê ji riya xwe ya xwezayî dipirse û ji bo ji nû ve avakirina kevîrên bingehîn pêşniyar û ramanan pêşkêş dike. Wî jî li gorî van ramanan rol ji lehengên destanê re diyar kir. Mem û Zîn destaneke neteweyî ye.

Ev tespît cara yekem di sala 1858'an de ji aliyê Prof. Dr. Peter Lerch yekem lêkolîna xwe ya berfireh li ser Xanî û Mem û Zînê kiriye. Îro Wîkîpediya ku yek ji girîngtirîn ansîklopediyên cîhanê ye, ji bo Rojhilata Navîn tenê 3 destanên netewî hildibijêre; Ev jî Şahnameya Firdevsî, Taxrîbat Benî Hîlal, destana gelêrî ya Ereb û Mem û Zîn a Ehmedê Xanî ne. Di van xebatan de yekitiya pêkhatina giyanî û pêvajoyên gelerîbûnê bi dîrokeke hevpar a çandî ya ku gelên Îranî, Ereb û Kurd xwe pê re nas dikin, têne meşandin. Taybetmendiyê ku Mem û Zînê ji her du yên pêşîn cuda dike ev e ku perspektîfa berhemê li ser astengiyên hundir û derve yên li pêşiya pêşketina civaka kurdî berfirehtir û realîsttir e û analîz, biryar û ramanên vê xalê ji serdeman gelek pêşketîtir in. ku tê de berhem hatiye nivîsandin.

Di kevneşopiya masnewiya rojhilat de, ramanên nivîskar ên li ser Xwedê, Pêxember, afirandin û mîrê serdemê tenê di beşên pêşîn ên berheman de cih digirin. Di beşa dastanê de zimanê vegotinê diguhere, bûyer bi zelalî têne vegotin.

Xanî hem bawerî û hem jî nêrînên xwe yê felsefî yê civakî di hemû beşên xebatê de rijandiye; Ew vê yekê bi zimanê xwe di destpêk, navîn an dawiya her beşê nû de û her weha bi rolên civakî yê ku destan li ser lehengên xwe ferz dike, tîne ziman. Ev yekem di methnewiyên rojhilatî yê klasîk de ye. Dema ku bûyerên destanan di masnewiyên Rojhilatî de li qadeke xeyalî çêdibin, cihê Mem û Zînê erdnîgariyek li ser rûyê erdê ye; Bi navçe, kuçe, çem û çemên xwe Cizîra Botan e.

Berhema Xanî Mem û Zîn ne tenê peyameke siyasî ye. Di heman demê de ew klasîkek hunerî ye, di nav de dîrok, etnografi, felsefe, helbest, destan, efsane, zanist, astronomî hwd. heye. Sira dinyaya kurda ya nenas ketiye Mem û Zînê. Hemû urf û adetên civaka kurd a kevnar, mebestên baweriyê, hemû nakokiyên civakê û esasê zagonên civakî di xetên evînê de xwe nîşan didin. Giyan, cewher, peyv, cîhana hundirîn, cîhana derve, fikir, zikr, zihniyet û reftarên gelê Kurd li vir hatine xêzkin.

MEM û ZÎN VE EHMEDE XANÎ ÜZERİNE KISA NOTLAR:

16. yüzyılın ikinci Yansı ve 17. yüzyılın tümü Kürt toplumunun siyasal hayatında büyük değişmelerin meydana geldiği süreçler olmuştur. Aşamalı olarak devam eden bu değişmeler sonraki iki asırda Kürdistan'ın sonunu getirmiştir. Zira bu seyir çizgisinde Kürdistan'ın Fars ve Osmanlı imparatorlukları arasındaki paylaşımı gerçekleşmiş, bu paylaşımı Birinci Dünya Savaşından sonra oluşan yeni paylaşım izlemiştir. Anılan süreçler aynı zamanda Kürt emirlikleri ile adı geçen imparatorluklar arasında kanlı savaşların meydana geldiği süreçlerdir, Kürdistan bu süreçlerde aynı emirliğin aralıklarla önce düşüşüne, ardından kurtarılmasına, sonra çatışan işgalci güçler tarafından bir daha düşüşüne tanık olmuştur. Kürt Emirlikleri bu süreçlerde tam da bir ekonomik gelişmeye doğru yol almış, başta Cizîr olmak üzere sermaye birikimi oluşturmaya başlamış ve bazı sanatlar ilerlemiştir. Ulusal kalkınmanın en büyük merkezlerinden biri olan Cizîra Botan, aynı zamanda temelleri Melaye Cizîrî, Feqiye Teyran ve Eli Heriri tarafından başlatılan yeni şiir ekolünün de merkeziydi. Müşterek bir Kürt şiir dilini oluşturmak isteyen bu ekolün temsilcileri bunun Botan lehçesi olması için çaba sarf etmeye başlamışlardır.

Hafize Şirazi ekolünün özelliklerini kendi anadili olan Kürtçe ile dile getiren Melaye Ciziri, bu ekolün belagatine Kürtçeden birçok güzel uygulamayla katkıda bulunmuş ve gerçekten dile getirdiklerinin Botan'ı aşarak bütün Kürdistan'da yankılanmasını istemiştir.

Doğrusu Ciziri'nin asrı onun dillendirdiklerinin hem coğrafi hem de lehçe olarak Eli Heriri tarafından Botan'ı zaten aşığına tanık olmuştur. Fakat bu ekol ancak Ehmede Xanî gibi bir şairin yetişmesiyle asıl zirvesine çıkmış, güç bulmuş ve mükemmelleşmiştir.

Xani döneminin azıcık tarihsel analizi bile bize o dönemde, Kürdistan'daki ilmi hareketin ne kadar gelişmiş olduğunu gösteren yeterli kanıtlar sunmaktadır. Xani kendi döneminin ya da kendisinden önceki dönemin alimlerinden bahsetmemesine, sadece bazı şair ve filozofların isimlerini bize hatırlatmakla yetinmesine rağmen Mem û Zin'den onun aslında kendi zamanına kadarki alimlerin ilmi birikimlerinin özünü taşıyan bir bilgin olduğu anlaşılmaktadır. Bu eserde onu Şeref- Han Bedlisi'nin kendilerinden bahsettiği ve Türk seyyah Evliya Çelebi'nin de karşılaştığı bilgin ve dâhiler ayarında biri olduğunu görüyoruz. Yine bu eserde kendisini bilgi ve tecrübesini sözün sihirli gücüyle bütünleştiren, kelimeleri nasıl kullanacağını bilen, birkaç

dilde ve Kürtçenin muhtelif lehçelerinde uzman olan ve eserlerinde bunlardan yararlanmasını iyi bilen biri olarak görüyoruz.

Bu ilmi şahsiyete baktığımızda, ilmin zirvesinde yer alan böyle birinin ancak tarihin şahit olduğu ilmi bir ortamın ve dönemindeki büyük edebi gelişmelerin semeresi olabileceği sonucunu çıkarabiliriz. Ciziri Botan'da geçen olaylarda, buranın havasından ve doğa özelliklerinden etkilenen Xanî, şiirsel destanı Mem û Zin'in temelini de Cizîra Botan'da yaygın olan hikayelerden esinlenerek oluşturmuştur. Mem û Zin'i yazmak sadece bir şiirsel destanı yazma işi ya da kökü eski zamanların derinliklerine inen ve hep tekrarlana gelen bir aşk hikayesi ile birlikte sergilenen salt bir şairlik hüneri değildir. Bilinmelidir ki bu hedefi olan bir eserdir.

Şair bununla Kürt ulusunun çehresini, özelliklerini ve değerlerini ortaya çıkarmayı hedeflemiş; Dünya'ya Kürtlerin tarihi derinlikleri olan milletlerden biri olduğu göstermeyi amaçlamış ve böylece başka devletlerin hegemonyasından kurtulma haklarının olduğunu gerekçelendirmiştir. Xanî bu davasında oldukça açık bir duruş sergilemiştir. Xanî'nin katıksız bir Kürt destanını seçmesinin ve onu yeni bir kalıba dökmesinin arkasında kendi duygu ve düşüncelerini açıkça ifade etme arzusu yatmaktadır. Kendisinden önce Feqiye Teyran "Şexe Sen'an", önde gelen bazı Doğu şairleri de "Leyla ile Mecnun", "Şirin ile Ferhad" ve "Şirin ile Husrev" gibi birçok Doğu halkı arasında müşterek olan hikayeleri seçip bunları yeni kalıplara dökerken, Xanî yazdığı destanın temelini katıksız bir folklorik Kürt destanından almıştır. Defalarca dile getirdiği gibi şair bununla kendi ulusunun davasını, gerçek temiz yüzünü ve bununla çelişen yaşam biçimini ortaya koymayı hedeflemiş; bir ulusun sahip olduğu düşünsel ve edebi orijinaliteyi ispat etmeyi amaçlamış ve edebiyatını öteki Doğu edebiyatlarının seviyesine çıkarmayı arzulamıştır.

Xanî destanına yeni bir şekil vermede "Meme Alan "ya da "Mem û Zin" ile ilgili çeşitli rivayetlerle sınırlı kalmamış; bilakis bu destana başka hikayelerden de unsurlar katmıştır, Bazı uzmanlar bu hikâyenin temelinde "Leyla ve Mecnun" ile ilgili folklorik Kürt rivayetlerinin köklü bir damgasının bulunduğunu düşünmektedir. Xanî, kendisinden önceki dönemlere ve kendi dönemine ait birçok hikâyede bulunup da folklorik Mem û Zin'de bulunmayan bazı unsurların yeniden şekillendirip hikayesine katmıştır. Örneğin Şeyh'in rüyada cennette Mem ve Zin'e ait köşklerinin bir katında Bekir'i de gömesi sahnesi "Leyla ve Mecnun'da görülen bir sahneye benzemektedir. Zira Ziyad rüyasında Leyla ile Mecnun'unun cennette olduklarını görmektedir. Ancak Xanî kendi üstün edebi gücünden ve mistik derin düşüncesinden yararlanarak yaptığı eklemelerle bu esinlendiği sahneyi yeniden yorumlamaktadır. Xanî'nin düşüncelerinin genelinde ve hikâyeye şekil vermede folklor ve diğer bazı hikayelere bağlı kalması kendi hikayesinde orijinalliğin olmadığı anlamına gelmez. Zira bu tür irtibatlar bütün Doğu destanlarında görülen müşterek benzerliklerdir.

Xanî'nin genel çerçevede Doğu orijinli bir destanı tercih etmesinin nedeni, meşhur Doğu destanları arasında Kürt destanı ve edebiyatı için de bir yer oluşturma ve Doğu halkları arasında kendi ulusuna da bir yer açma çabalarıdır. Xanî'nin genel Doğu geleneği çerçevesinde meydana getirdiği bu eser, bu çerçevede şiirsel destanlar meydana getiren diğer büyük şairleri taklit eden klasik bir gelenekten çok daha öteye Kürtlerin de o büyük şairlerin yazdıkları destanlar kadar ünlü bir destanlarının olduğunu ispatlamaya yönelik bir çabadır. Xanî bir tasavvuf şairi olarak Kürtlerin Doğu ile irtibatlarını ortaya koyarken Kürtçe yazdığı bu destanla Doğu edebiyatına yeni bir damga vurmaya istemiştir ki o da Kürt damgasıdır. Xanî'nin Mem û Zin'i, yüksek edebi yapısının yanında yazarının deneyimlerini ve birçok düşünsel meselelerle ilgili yargılarını özetleyen felsefi ve düşünsel bir eserdir.

İnsanlık felsefesinin seyir çizgisi boyunca yazarın okuyup yorumladığı farklı görüşler kanalıyla vardığı sonuçları ortaya koyan bu eser, aynı zamanda yazarın mensup olduğu halkın ve içinde bulunduğu dönemin yaşam tarzının bir suretini de yansıtmaktadır.

Yazar bütün bunları yaparken edebi üslubundan uzaklaşmamakta, bazen şiirden uzak olsa bile karşılaştığı her durumu yansıtırken şiirin vezin, kafiye ve retorik sanatlarından yararlanarak olayları edebi tasvir ve sanatsal tablolar çerçevesinde sunmaktadır. Şairane hassasiyet ve incelikli gazel türü de yazarın bu ansiklopedik eserinde yerlerini almaktadır.

Bundan dolayıdır ki Şair Xanî'yi hiçbir zaman düşünür Xanî'den, filozof Xanî'den ve mutasavvıf Xanî'den ayırmamız mümkün değildir. Ancak günümüzde yapılan bilimsel araştırmaların doğası bizi Xanî'yi de bazı noktalarla sınırlandırmaya zorlamaktadır ki o noktalara kabaca şöyle bakabiliriz:

Doğu gazelinin bütün özelliklerini ve Doğu destanının bütün sanatsal inceliklerini uygulayan şair, bunu sahip olduğu güçlü şiir ve incelikli gazel gücüyle yapmıştır. Her ne kadar klasik şiirin doğası şairi geleneksel tarza zorlamışsa da yani temsilcilerinin Nizami, Fuzuli, Camî, Rumî ve benzerlerinin olduğu klasik Doğu 'şiirinin şekil ve içerik açısından genel temsilcilerinin Ciziri, Heriri ve Feqiye Teyra'nın olduğu Kürt şiirini de aynı açılardan özel olarak işlemişse de bu onun yaratıcılıktan uzakta kaldığı anlamına gelmemektedir. Böylece özelde kendi ulusunca genelde de Doğu uluslardan miras kalan folklorik ve mitolojik mevzuları Tevrat ve Kur'an gibi kutsal kitapların mevzularını ustaca sentezleyen Xanî bunlara kendi tecrübelerini ve Doğu şiiri açısından sahip olduğu birikimleri de ilave etmiştir. Durum böyle olunca gerek bizzat kendi yaşadıklarını gerekse yaşadığı asırda yaşananları büyük bir ustalıkla, olduğu gibi yansıtan bir ayna misali şiir kalıplarına dökmüştür.

Mem û Zîn 'de öyle mükemmel sözlü anlatım uygulamalarını görüyoruz ki, bunlar hem teorik bilgi hem de uygulamalı edebi sanatlar olarak geçmişten kendisine miras kalan şiir geleneğine, Arap ve Fars örneklerine bağlı olduğunu ispatlamaktadır. Ancak kendisi de keskin görüşlerinden kaynaklanan yeni uygulamaları bu tarihsel miras sanatına katmıştır. Hatta Melaye Ciziri'nin başlattıklarına onun bu uygulamaları katılırsa bunlar sanat yaratıcılarının elleri değmemiş bu bakir alanlarda tam bir yaratıcı çalışma örnekleri sayılmaktadır. Bununla doğal Kürt yaşamının ve Kürt dilindeki sanatsal yaratıcılığın nitelikleri kast edilmektedir. Xanî'de görülen dilin gücü, süsü ve üç Doğu dili olan Farsça, Türkçe ve Arapçanın şiirlerde kullanılan kelimelerinden canlı bir sentez oluşturması, hakkında bilgi sahibi olduğu birçok Kürtçe lehçesinin kelime ve terimlerini kullanması, bu kelime ve terimlerden sağlam cümleler oluşturması ve bütün bunları yaparken Kürtçenin gramer kurallarına uygun hareket etmesi, aslında birleşik bir Kürt edebiyat dilinin güçlü ve doyurucu bir başlangıcı olmuştur. Kürt emirliklerinin yıkılması ve Kürt topraklarının birkaç devlet arasında taksim edilmesi gibi olumsuz siyasal şartlar olmasaydı bu birleşik edebiyat dili Botan Emirliğinin sınırlarını aşarak bütün Kürt coğrafyasında müşterek bir dil haline gelecekti.

Doğrusu Xanî'nin bu denemesi ilerde de tüm Kürt coğrafyasında geçerli olacak bir ortak edebiyat dili için yararlanılabilecek güçlü ve canlı bir denemedir. Ayrıca Xanî sunduğu parlak edebi tablolar ve Kürt edebiyatına yaptığı katkılar bakımından kendisinden önce ve sonra hiçbirinin ulaşamadığı zirveye ulaşmıştır. Zira kendisi şiir ile ilgili görüşleri ve kendisinden önce yaşamış olan Doğu ve Kürt şairlerine değerlerini verme çerçevesinde Kürt edebiyatının önünde yeni ufuklar açmıştır. Bu da Xanî'nin güçlü ansiklopedik şahsiyetine başka bir boyut kazandırmakta ve ulusunun düşünsel gelişme alanlarından yeni birinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Ehmedê Xanî yazdığı destanda ulusunun yaşam tarzlarını defalarca yansıtmış, bu bağlamda ilk önce hikâyenin başlangıcını oluşturan kısımlarda ulusunun içinde bulunduğu gerçek durumun ve siyasal konunun derinliklerine dalmıştır. Kendisi bunu yaparken Kürtler tarafından, sadece baskı ve işgalin acısını yüreğinin derinliklerinde hisseden bir şair olarak değil; ulusal bir önder olarak kabul edilmiştir. Bunun birkaç nedeninden bir tanesi, Xanî'nin bu konudaki satırlarının Kürt Ulusal sorunu hakkında yazılmış ilk satırlar oluşudur. Nitekim onun bu konudaki görüşleri Kürt ulusal mücadelesinin tarihsel seyri boyunca geçerliliğini, canlılığını ve değerini hep korumuştur. Onun sadece Kürt milli düşüncesinin başlangıcı sayılan fikirleri değil, bu fikir ve anlayışların döküldüğü kelime kalıpları ve ifade biçimleri de örnek alınmıştır. Nitekim başta Hacı Qadir Koyî (1815–1897) olmak üzere kendisinden sonra gelen ve ulusal sorunun yükünü taşıyan şahsiyetler kullandıkları kelimeler açısından bile onun yolunu takip etmişlerdir. Şiirsel destanın girişinde Xanî'nin kaleme aldığı satırlardan her birinin Kürt ulusal sorunu bağlamında Kürtler üzerinde etkili olduğu kadar diğer hiçbir ulusun şairlerine ait benzer satırların o ulus üzerinde etkili olmadığını söylersek mübalağa etmiş olmayız. Xanî kadar ulusu tarafından sadece şiirsel etkisiyle değil, aynı zamanda bir buçuk asırdan fazla süren çeşitli mücadeleler dizisi kapsamında ulusal dâvasını bir bütün olarak ele alma açısından da kabul gören bir şair yoktur. Xanî'nin adı ve sözleri bu alandaki yerini korumaya devam etmektedir.

Xanî ulusal soruna doğrudan doğruya el attığı gibi, dolaylı olarak da ulusunun yaşamını ve uygarlık gücünü mükemmel bir tablo halinde sunan şairane tasvirler de geride bırakmıştır. Yerinde açıklanan sahnelerde görüldüğü gibi Kürt milletinin çeşitli ilimlerle, müzikle ve yoğun bir kültürel mirasla olan tarihsel ilişkileri Xanî'nin eline milli sorunu sunmada yeterli gerekçeler vermiştir. Bu sunum, Kürt milletinin asırlar boyunca geçtikleri aşamaların portresini güçlü bir tarihsel belge olarak yansıtmaktadır. Xanî'nin yapıdığı şey toplumdan ve toplum içindeki mücadeleden uzak soyut bir medeniyet sunumu değildir. Bilakis toplumların sosyal ve medenî değerleri yaratmadaki etkin rollerini bir şair kalemiyle ve bir düşünür analiziyle yansıtmış ve tarih boyunca sınıflar, yöneticiler, para, akrabalık ve sosyal adaletle ilgili tarihsel anlayışını ve toplumsal bakışını bilgelik eseri kalıcı şiirleriyle derinlemesine ifade etmiştir. Bunun yanında bu sosyal ve uygar mirası şekillendiren ulusal gelenek ve göreneklere gösteren tablolar geride bırakan Xanî, bunu yaparken örneğin düğün, matem, bayram, av ve benzeri tabloları sunmada şiirsel tasvirlerle tarihsel etnografyayı ustaca birleştirip buna bağlı kalabilmiştir.

Destanını yazmadaki amacının aslında içindeki duygu ve düşünceleri açıklamak olduğunu, 'Mem Zin'i bu amaç için bir araç ve bahane yaptığını ifade eden Xanî, böylece İslami ve evrensel düşünce tarihi boyunca değişik asırlardan miras olarak devraldığı ve geniş okuma yelpazesine hakkında derinlemesine bilgi sahibi olduğu felsefi ve düşünsel tartışmalarla ilgili duygu ve fikirlerine açıklık getirmiştir. Derin bilgisinden ve olayları ele alış biçiminden Xanî'nin uzun süre devam eden köklü bir eğitim öğretim gördüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onun fikirleri, eskilerin kitaplarında okuduğu ve gerek Cizre gerekse başka yerlerdeki medreselerde katıldığı ders halkalarında pekiştirdiği ilmi muhakemelerin yorum ve neticeleridir. Kendi döneminde eğitimde takip edilen düşünce sistemi, Eş'arî inanç yöntemi ve tasavvufdaki tarikatlar anlayışı dairesinin dışına çıkabilen Xanî, bize felsefe ve mistik düşünce alanında kendine özgü bir sentez bırakmıştır. Böylece derinlemesine düşünme, tartışma ve vicdan muhasebesi neticesinde şu veya bu ekolden doğru olduğuna inandığını tercih etmiştir.

Xanî için çağımız seçici felsefesinin mensupları bağlamında bir yer belirlemeye kalkışmak beraberinde zaman ve mekân faktörlerini dikkate almaktan uzak soyut bir yargıyı getirecektir. Çağımız seçici felsefecileri felsefe ve hayatla ilgili sorulara doğru ve net cevaplar vermekten uzaklaşarak aralarında ahenk bulunmayan karma meseleleri derlemiş ve çok seçenekli yöntemlere yapışmışlardır. Her ne kadar Xanî’de seçici davranmakla şeklen bu yönteme yakın bir noktada ise de içerik olarak bundan tamamen uzaktır. Nitekim onun seçici davranarak yaptığı tercihler, bunların kuru ve donuk bir düşünceden ve tartışmaya dayanmayan bir yöntemden uzak olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla 'Mem û Zin'de rastladığımız engin düşüncelere göre örnek bir alim, aydın ve geniş bilgili bir entelektüel olarak kendini gösteren Xanî bu düşünce ve bilgi birikimini dar bir alana hapsedmeyip zekâ ve uyanıklıkla taşan zihin ve vicdanındaki bütün duygu ve düşünceleri açıklamıştır. Üstün bir fikir adamı örneği sergileyen Xanî'nin bu üstünlüğü onun kitaplarda okuduğu görüş ve muhakemeleri büyük bir ustalıkla kitapların içerisinden çıkarıp gerçek hayata taşınmasında gizlidir.

Görüşleri eski bilginlerin ilgilendikleri ve tartıştıkları meselelerle, ortaya koyduğu sonuçlar ve bunlarla ilgili yargıları da kitapların içerisindekilerle sınırlı olmayan Xanî, kendi döneminin ve ulusunun sorunlarıyla mücadele edip bunları bertaraf etmek için her türlü bilgiyi silah olarak kullanmıştır. Böylece kendi asrının belirli zaman ve mekanlarına ilişkin yaşamın birçok yönünü canlı bir ayna gibi yansıtmış ve kendi döneminin zaman ve mekân şartlarına göre örnek bir düşünce adamı olarak problemlerle ilgili duygu ve düşüncelerini açıklamıştır. Şairin bu durumunu kitabının ilk kısımlarında, henüz felsefe ve tasavvufun derinliklerine girmeden önce, açıkça görüyoruz. Böylece kendisi bugün teoriyle pratiği birleştirme olarak adlandırdığımız canlı sentezlemenin üstün bir örneği olmuştur. Xanî'ye göre tek etkili yolun teoriyi kendi şahsında pratikleştirme yolu olduğunu biliyoruz. Ehmedê Xanî'nin hayatından bahsederken de söylediğimiz gibi onun hayatı ve durumu hakkında bildiklerimizin birçoğu maalesef bazı söylentilerden, henüz tamamıyla netleşmeyen ip uçlarından başka bir şey değildir. İşte, bizleri sadece onun düşünsel çizgide gösterdiği aktiviteleri görmeye zorlayan faktör budur ve onun bu yönünün daha çok incelendiğini gözlemliyoruz.

Onun burada gösterdiği yenilik sadece düşünce ve fikir alanıyla sınırlı değildir.

Aynı zamanda edebi tasvir ve ifade tarzlarında da onun yeniliği bir metot haline getirdiğini görüyoruz. Xanî'nin ele aldığı felsefi konular Yunan ve İslam felsefelerinde temel sayılan meselelerdir. Kendisi bu meselelere şairane ve titiz bir şekilde eğilmiş ve bunların hakkını vermiştir. Yaşamın diyalektiğiyle ilgili görüşleri harika olan Xanî'nin toplumsal meselelerle ilgili düşünce ve yargılarında gerçeği arayan bir filozof, bir düşünürün değerlendirmelerini de görürüz.

Duygularında ve anlatımlarında bütün dokunuşları açık bir şekilde gördüğümüz Xanî, bize mistik düşünce dünyasının da net bir tablosunu sunmaktadır. Zaten Xanî'nin bir mutasavvıf olduğunu ve 'Mem Zîn'in de düşünsel ve edebi açıdan tasavvufla ilişkili olduğunu görmemiz için fazla bir çaba göstermeye gereksinim duymuyoruz. Çünkü Edebi tasvirler yoluyla bütün mistik makam ve halleri anlatan Xanî'de 'sufî', 'tarikât' ve benzeri terimlerin yanında tasavvufta kullanılan hemen hemen tüm diğer terimleri de görmekteyiz.

Bu bağlamda onun tasavvufta kullanılması zorunlu olan 'şeyh' ve 'pîr' terimlerine özel bir önem verdiğini de görüyoruz. Nitekim hikâyesi ile tasavvuf arasında bu açıdan sağlam bir bağ kuran Xanî, kahramanı Mem'i de mistik bir tarikat Şeyhi olarak ele almakta ve onun şehit olmasında dâvası uğruna şehit olan mücadelecî bir kahraman insanın şehadetini görmektedir.

Xanî'nin hikâyesinin şahsiyetleri ve kahramanlarıyla ilgili tasvirleri aslında onun güçlü bir şahsiyet inşasında ve bu şahsiyete hareket verip onu aşamalı olarak geliştirmede ne denli güçlü olduğunu gösteren harika edebi tasvirlerdir. Betimlemelerinde dış unsurlara yer veren, şahsiyet inşasının tamamlanması için hareket ve eylemi birlikte devreye koyan ve söz konusu ettiği şahsiyetleri tasvir etmede psikolojik derinliği olan ifadeler kullanan Xanî, eski bir destan için tabir caizse 'iyi kahramanlar' olan Mem ve Zin ile 'kötü kahraman' olan Bekir'i birbirinden ayıran belirgin özellikleri güçlü bir şekilde resmetmiştir.

Bu iki kahraman türünün karşıt özelliklerinden hayatın ve doğanın yüksek ufuklarına çıkan ve diyalektik hayatın hareket prensibine doğru yol alan Xanî, bu karşıtlıktan hareketle yeryüzünde kurmak istediği cenneti burada kurabileceğine ilişkin ümidi kalmayınca göksel bir cennet yaratmış, fakat yine de hayat karşısında bıkkınlığa ve yenilgiye düşmemiştir. Nitekim kahramanı Mem'in şehitlik portresi doğrudan hayattan ve mistik sahnelerden alıntıladığı bir kahramanlık ve kararlılık portresidir. Büyük edebi değerinin yanında tasavvuf edebiyatının bir parçası oluşuyla da önem taşıyan 'Mem û Zin' destanı genel Doğu edebiyatlarını araştıranlar nezdinde hakkettiği yeri almalı ve Xanî'nin ortaya koyduğu büyük ustalığa da onu iyi araştıran ve tanıyan araştırmacıların yer verdiği gibi yer verilmelidir. Kürtler de kendilerinden olan bu büyük ve değerli insanını hatırlamalı, yaşatmalı ve gelecek kuşaklara aktarmada üstlerine düşen sorumluluğu yerine getirmelidirler.

Kürt halkının eğitimsizliği en büyük endişesidir yaşamı boyunca. Bu yüzden dini inançları kadar, çok değerli olduğuna inandığı ana dili Kürtçenin, Kürt kültürünün muhafaza edilmesine çok önem vermiştir... Eserlerini Kürtçe yazmasının temelinde de bu vardı. Halkını bilinçlendirmek için eserlerini Kürtçe yazdığı net ve açıktır. Bunun nedenini de yine kendisi eserlerinde açıklamıştır... Döneminin en saygın şahsiyetlerinden biri olan Ehmedê Xanî, tüm yaşamı boyunca aynı çizgide yaşamış ender şahsiyetlerdendi. İnandığı değerlere sonuna kadar bağlı kalan Xanî, bu uğurda tüm zahmetlere katlanmıştır. Kürt tarihi ve edebiyatı çalışmalarının yoğunlaştığı, Kürt hak ve hürriyetlerinin sıkça tartışıldığı, çoğulculuk ve çok kültürlülük fenomenlerinin önem kazandığı bu dönemde, Kürt kolektif hafızasına katkı sağlamak, çoğulculuk ve çok kültürlülüğün bir değer olarak benimsenmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmak gayesiyle, Ehmedê Xanî gibi önemli bir edebiyat, düşünür ve toplumsal bilgenin hayatını çocuklarımıza, gençlerimize anlatmak istedik. İşte tam da bu duygu ve düşüncelerle, bu kitabı hazırlamayı bir görev olarak gördük.

Umudumuz Ehmedê Xaniyi anlama ve öğrenmeye bir ilham ve basamak olabilir.

Botan beylerinin aslen Arap oldukları ve Halid bin Velid'in soyundan gelmiş oldukları yolunda, Botan bölgesinde eskiden beri bir inanış bulunduğu için, Ehmedê Xani de eserinde Botan beyi'ni Arap soyundan göstermiş ve sonrada O'nun ulu atalarının ve babası ile dedesinin zincirleme olarak Halid'e ulaştıklarını belirtmiştir. "**Şerefname**"de de Botan beylerinin Halid'in soyundan gelmiş oldukları yazılmıştır, ("**Şerefname**"s.135, dipnot (88) **Türkçeye çeviren: M. Emin Bozarlan, İstanbul,1971**).

Ne var ki Kürd tarihçisi M. Emin Zeki, bu görüşü çürütmüş ve Arap kaynaklarına göre, Halid'in soyundan olan 40 kişinin Şam'da veba salgınından öldüklerini, çocuklarından ve torunlarından hiç kimsenin kalmadığını bildirmiştir. M. Emin Zeki'nin görüşüne göre, Botan beyleri, aslen Hıldı idiler, ki Urartu devleti döneminde egemen idiler ve onlara "Haldiler" de denilirdi; o ad daha sonra zamanla halk dilinde değişikliğe uğrayıp "Halidi" biçimini almış ve öylece yayılmıştır. (**M. Emin Zeki, "İslam Döneminde Kürt Devletleri ve Beylikleri" Arapça**

çevirisi: M. Ali Avni," Tarih'ud-Duveli ve 'I-İmarat'il-Kurdiyye fi'l-Ahd'il-İslami", s.364, Kahire, 1945) ·

İlginçtir ki "Şerefname"de, Botan beylerinin Halid'in soyundan geldikleri ve önceleri Yezidi dinine bağlı oldukları, daha sonra Müslüman oldukları yazılmıştır. Bu söz de Botan beylerinin Halid'in soyundan gelmediklerini göstermektedir. Çünkü Halid'in çocukları ve torunları Yezidi değildiler, baştan beri Müslümandılar. Bu da onların Halid bin Velid'in soyundan gelmemiş olduklarını kanıtlamaktadır"Eserleri incelendiği zaman Xani'nin fıkhıta Şafi'i, itikatta Sünni-Eş'ari olduğu, tasavvufta da Nakşibendiliği tercih ettiği anlaşılmaktadır. Xani'nin herhangi bir şeyhi veya müridi olduğu tesbit edilmediği gibi, mürit edinip şeyhlik yaptığına dair bilgiye de tesadüf edilmemiştir. Resmi kayıtlarda atalarından biri Şeyh Abdurrahman Hani (Xani) şeklinde tanıtılmış, ancak bu zat hariç (daha önce verilen veraset belgelerinde) arşiv kayıtlarında babası İlyas, oğulları Hani ve Kasım "mele"veya "mula/mulla" ve "efendi" gibi lakaplarla anılmış onların şeyhlik yaptığıyla ilgili güvenilir bilgi bulunmamıştır. Anlaşılan Xani'ye nisbet edilen" baba""şeyh"" Hazret" veya "veil/evliya" lakapları sevenleri tarafından dile getirilerek sonradan halk arasında yaygınlık kazanmıştır.

Ancak Mem û Zin'de kullandığı yoğun tasavvufi terim ve mazmunlar onun teorik anlamda bu alana hâkim bir arif olduğunu kanıtlamaktadır. Şeyh, Molla ve halk arasında Baba kisvelerinden önce, eserlerinin içeriğinden de rahatlıkla anlaşılacağı gibi Ehmedê Xani'nin bir şair, alim, düşünce insanı ve filozof olduğu gerçeği altını kalın çizgilerle belirlenecek en temel doğrudur.

Bu arada yıllardır Ehmedê Xani ile ilgili çalışmalar yapan bazı araştırmacı-yazarlar tarafından kullanılan bir yanlış anlatımı da düzeltmek gerekmektedir.

Kimi araştırmacı-yazarlar "Ehmedê Xani" yerine, "Ehmedê Xanê" ifadesini kullanıyorlar. Bu tanımlama yöresel sosyal ve Kürtçe dili gerçekleri ile bağdaşmadığı gibi, düşünür Xani'nin kendisi de eserlerinin birçok yerinde kendisi için "Xani" ifadesini kullanıyor. Yöresel sosyal gerçeğe istinaden: merkezi Zagrosların önemli bir bölümü olan Hakkâri-Behdînan bölgesinde yerleşik aşiretlerin merkezi köylerinin adı (ê), aşiretin adı da (î) ile biter. Bu tanımlama en eski aşiretler için adeta değişmez bir kuraldır. Zebârê-Zebârî, Barzanê-Barzanî, Rêkanê- Rekanî, Herkê-Herkî, Ertuşê-Ertuşî, Oremarê-Oremarî, Xanê-Xanî gibi ...

Xani, Mem û Zin' de kendisinden önceki Doğu şairlerinde rastlanmayan bir yoğunlukta toplum felsefesini son derece ustaca işlemektedir; Kürt toplumunu birçok yönleriyle analiz ederek, toplumun doğal seyrinden çıkarılma nedenlerini sorgulamakta ve onun temel taşlarının yeniden yerli yerine oturtulması yönünde öneri ve fikirler sunmaktadır. Destanın kahramanlarına da bu fikirler ışığında roller yüklemiştir. Mem û Zin ulusal bir destandır. Bu tespiti ilk kez 1858 yılında Prof. Dr. Peter Lerch, Xani ve Mem û Zin hakkında yazılan ilk geniş araştırmasında yapmıştır.

Bugün dünyanın en önemli ansiklopedilerinden Wikipedia Ortodoğu için sadece 3 ulusal destan seçmektedir; bunlar Firdevs'nin Şahname'si, bir Arap halk destanı olan Taghribat Beni Hilal ve Ehmede Xani'nin Mem û Zin'idir. Bu eserlerde İran, Arap ve Kürt halklarının kendilerini özdeşleştirdikleri bir ortak kültür tarihi üzerinden ruhi şekillenme birliği ve halklaşma süreçleri işlenmektedir.

Mem û Zin'i ilk ikisinden ayıran bir özellik, eserde Kürt toplumunun gelişiminin önünde ki iç ve dış engellere bakış açısı daha geniş ve gerçekçi olup, bu noktadaki analiz, tespit ve fikirler eserin yazıldığı çağdan çok daha ileridir. Doğu mesnevi geleneğinde müellifin Tanrı, Peygamber, yaratılış ve dönemin hükümdarı hakkındaki fikirleri eserlerin sadece ilk bölümlerinde yer alır. Destan bölümünde anlatım dili değişir,

olaylar duru olarak anlatılır. Xanî hem inanç ve hem de toplumsal felsefik görüşlerini eserin tüm bölümlerine serpiştirmiştir; bunu her yeni bölümün başında, ortasında veya sonunda kendi dilinden yaptığı gibi, destanın kahramanlarına yüklediği toplumsal rolleri çerçevesinde onların üzerinden de dile getirmektedir. Bu da klasik Doğu mesnevilerinde bir ilktir. Doğu mesnevilerinde destan olayları hayali bir alanda gelişirken Mem û Zîn'ın mekânı yeryüzündeki bir coğrafyadır; semtleri, sokakları, nehirleri ve seyrangahlarıyla Cizira Botan'dır. Xanî'nin eseri Mem û Zîn, sadece siyasi bir mesaj değildir. O aynı zamanda, bir sanat klasiğidir, içinde tarih, etnografya, felsefe, şiir, destan, menkıbe, bilim, gök bilimi vs. vardır. Bilinmeyen Kürt dünyasının esrarı sinmiştir Mem û Zîn 'e.

Antik Kürt toplumunun tüm gelenek ve görenekleri, inanç motifleri, toplumun tüm çelişkileri, toplumsal yasaların özü yansıtmıştır aşk dizelerine. Kürt insanının ruhu, canı, özü, sözü, iç dünyası, dış dünyası, fikriyatı, zikriyatı, zihniyeti ve davranışı nakşedilmiştir buraya.

ÇEND NİRXANDİNÊN
Lİ SER EHMEDÊ XANÎ Û MEM Û ZÎN

EHMEDÊ XANÎ VE MEM Û ZÎN ÜZERİNE
DEĞERLENDİRMELERDEN BİR DEMET

LÎ SER EHMEDÊ XANÎ

Pêşgotin

Sala 2007 an, sêedsaliya Ehmedê Xanî mohra xwe li salê xist. Xanî li tevahiya salê belabû, nivîskar, lêkolîner xistin nav tevgerê, bû dabaşa konferans û semîneran, di rojeva rojname, televizyon, radyo û weşan û çapeniya kurdî de wek xaleke navendî cihê xwe girt. Ne bi tenê ev, belê dageriya sala piştî xwe jî û di “Festîvala Ehmedê Xanî “ de li Amedê gulana 2008 an derkete asta ji bo îro hew jê jortir. Di salvegera sêqirnî de Ehmedê Xanî, Mem û Zîna wî, berhemên wî, bûn materyalên analîz û lêkolînan, axaftin û teblîxatan, meqale û hevpeyvînan.

Kesên şareza, gotinên xwe gotin, pisporan şîroveyan xwe pêşkêş kirin, weşanxaneyên kurdî, di pirtûkên yekcildî de Xanî çapkirin. Kitêbxaneya kurdî bi vê Salvegerê, ber û encamên wê, neteweyîtir, dewlemendtir û xaniyanetir bû. Ji xwe 15-20 salên dawî bi aliyekî xwe jî bûne salên salvegeran, pîrozbahî, şev, mitîng, konferans, kongre, festîval û çalakiyan, televizyonên çendzaravayî, radyoyên coxrafya fireh û weşan û çapemeniya hercoreyî. Ji van salan re hinek ronansa kurdî, hinek rabûna Kurdan û sedsala Kurdan dibêjin. Ev çendî rast e yan na ew dabaşeke din e, belê şik û guman tune ku têkiliya vê bi xwurtbûna tevgerarizgarîxwazî re, hişyarî û organîzebûyîna kurdan û medya satelîtî re direkt heye. Salvegerên me zêde dibin. Salên me, meh bi meh bi watetir dibin. Her sala dubihure bi awayekî didexise sala piştî xwe. Her sala tê li salên berî xwe meznahiyekê zêde dike, tiştêkî bi ked û bi kêr dixê ser, jê re dibe saxlemî û qewîniyek, dibe gerantî û demanek, zewr û xelekeke nû li ser riya berdewamiyê. Em Kurd êdî ne bi awayê berê, belê bi reng û bi coreyekî din dijîn. Bi çavekî din dibînin û guhên me jî ji yên bav û kalên me ferq dikin. Hişyartir, miçtir û liserxwetir in.

Li welatê me û di nav Kurdan de îro, zeman û çerxa felekê bi celebekî din digere. Doh û îro ev ger ne mîna hev e. Ger li aliyê me ye, li xêra me ye û em ji doh zêdetir serdestê wê ne. Îro bi leztir e û tu ji kîjan alî de lê bînerî mohra Kurdan hildigre, şeqlêke kurdreng lê dixwiye, dibiriqe, lê tê kolan, lê tê nivîsandin. Mîna ku Kurdan jiyan bi qubale girtibe û heyfa hezarên salan hilînin, mîna gêrikên moristanan bi şev û rojan dixebitin û çendî ji dest wan tê, hêz û taqeta wan dighiyê, zemên û salan bar dikin mîna ku wuha bêjin ji zemên re: soz û ahd li me be ku em dê her bêhnîk û kêlîka te tije, mişt û li dev derbas bikin. Roja tiştêkî biked nekeviyê, bi xwe re ji bo me û li dijê dijmin tiştêkî neyîne tune, nemaye. Kesê û kesa, hinekî bi baldarî dijî, çavên wî, wê, ne şelbitîne û nan ne bi guhê xwe belê bi cihê rast dixwe, reş û sipî ji hev derdixe, zane doh êvarê çi xwariye, bi vê rastiyê dihesê, dibîne. Di nav vê rastiyê de em radibin û rûdinin, zarokên welatê me mezin dibin, cîlên nû û siberojê mezin dibin, roj li me derdikeve û diçe ava. Berê, rojên me salvegerên wan bibîr dianîn, em bi hatina wan dihesiyan gelekî kê mîna. Kêmbûn li aliyekî. Bibîranînen ewên hebûn jî bêreng, bêdeng û heta tu bêje bes, bi rebenî bûn. Çarçeweya wan teng, coxrafya wan lokal, herêmî, deverdeverî û belekbeleki bûn. Ne welatgîr û ji awura neteweyî bikêmanî û biqusûr bûn, korik û bêşewq bûn, zêdetir sembolîk bûn. Bibîranînen û pîrozbayîyên îro li giş perçên welat û li her cîh û devera Kurd hene, li welat û li derveyî welat tene bihîstin, di lêdana bi milyonan dilên Kurd de geş û gurr dibin. Rojên di jiyana me Kurdan de şopên dîrokî çêdikin, giranî û wezneke wan heye ne çendek, belê bûne bi dehan û pîrozkirina wan, beşdariya di wan de, berfirehî û seranserîya vê beşdariyê jî ne bi tenê li Kurdistan, belê di nav gelên cîran û dûr de jî deng didin. ..

Her şahî û her salveger nîşana guhertinên mezin, destkewtên dîrokî, zindîbûn û balixbûna neteweyî û jiyaneke bi hiş û hişmendane ye.

Tiştên heta îro kêmbûn, lewaz, netemam û nîvrêbûn, îro temam dibin. Kurd balixtir in, hişyartir û serwextir in ji her car. Êdî kes nikare piştî Kurdan deyne. Kurd li xwe, li hev, li rojêdîrokiyên xwe, li kesayetiya û mezinên xwe, serok û rêberên xwe; çî rewşenbîrî û fikrî û çî jî siyasî û leşkerî, xwedî derdikeve û ev çendî pêwîst û jiyaniya ye dibîne, his dike û bi roj, meh û sala derbas dibe re serwextir dibe. Sêsedsalîya Xanî, çalakiya û bîranînên li der û dora wê, li welat û li derveyî welat, wek faktorekî yekîtiya Xanî dixwest, tifaqa Xanî hesretmayê wê bû, rola xwe lîst û piştî sêsed salan jî be, kesek çendî dikare girîng be, piştî mirina xwe jî çendî kaniya jiyane, serbilindayê, xerc û çimentoyê neteweyî be, careke din di kesayetiya Xanî û vê salvegerê de hate peyitandin.

Kes û netewe

Vê jî em li rastiyeke din nêzîk kirin. Rastiya ku hinekî jî kes in, yê neteweyekî dikin netewe. Gava pirs tê ser kes û rola kesan, cîh û wezna wan ji bo neteweyekî, pircaran bivê nevê, hinek pirs dinuqutin dilê mirov: Gelo bi qasî ax, dîrok, folklor, ziman û ekonomiya hevbeş ku çend stûnên bingehîn in di çêbûn û avabûna neteweyekî de, nisbeteke kesayetiya mezin; kesayetiya mîna Xanî, Mîqdat, Hecî Qadirê Koyî, Celadet, Cegerxwîn, Emîn Batû, Mezlûm, Necmedîn Buyukkaya, Egît, Zekiye, Sema, Wedat û Mûsa jî ne pêwîst in, ne faktorekî pêncem bin gelo? Ji bo ku netewe neteweyekî temam û hemdem be, gelo hinekî jî ne kesayetiya ne, yê ku neteweyekî dikin netewe? Gelo bê rewşenbîr û zanayên têkoşer, kapasîteyên mîna Xanî, neteweyek çendî dikare netewe be, çendî navê neteweyê heq dike?

Kesayetiya mîna Xanî bi hesaniya çêbûnê.. Ji çend sed salan carekê tên. Kesên wuha êdî ne herkes in. Ew jî wek herkesî di aliyê fizîkî de seriyek, du çav, du guh û dilek bin jî, di wan de damarên jiyana siberojê bilaş û gewd dibin. Çarenûsa welat û milyonan bi wan ve tê girêdan, jiyana, rûmet û serbilindayî di wan de dijene. Kesên wuha, dipekin derveyî zeman. Zeman hew kare bi wan, ji wan re serî datîne, ji wan re kar dike, ji bo wan diherike. Ne zeman li wan, belê ew li zemên siwar in. Zemanê mûtîh û sernerm, destên xwe ji wan re datîne ser hev û dema pêjna wan tê, xwe dide teniştê, rê dide wan, “kerem bike” dibêje, “êdî tu fenafîlahî yî, mertebe û rutba te ya kilasîkan e, tu azad î, êdî tu di nav sînorên welat û gelê xwe de hilnayî, tu malê cîhanê yî, wîzeyaya te heta heta ye, baweriya bi te temam e, tu hevtayê pêxemberan û ji qencên xwedê yî. Fermana ji bo te ji jor de ji me re hatiye ev e, belê ne kêmbûnê ne zêde ev e. “

Kesayetiya wuha xwe bi xwe parêzerî û berdevkiya xwe dikin. Ew ji bo gel û welatê xwe û bi dereca xizmet û kirinên xwe ji bo timamê cîhanê nejbîr dibin, abadîn û hetahetayî dibin. Zeman bi wan biqîmet û hêja dibe, navê xwe duguhere, dibe dîrok, ango zemanê bihiş, ronak, diyar, sayî û qeydkirî. Ku wuha bû, êdî tim çav, guh û bal li ser wan in. Şair wan dikin helbest, peykertiraş wan nemir dikin, lêkoîner wan dikin pirtûk û arşîvan. Her kes ji aliyê xwe dibe pale, xizmetkar û berdevk ji wan re. Jiyana wan dibe filîm, navê wan xelkê radike, dadixe kolan û meydanan, tîne ba hev, dike yek. Mirov ji wan re temene dibin, îbadetê dikin, diçin sucdê. Gel ji bo wan dikeve şer, posterên wan meydanên navdar dixemilînin, di bîr û hafîze xelkê de, xwendevan û kategoriyên gel de, qar dibin. Navên wan li cîhên bilind diçirsin, dibin nivîs û reklam. Di bang û qêrînên sedhezaran de dibin “bijî !”, dibin silogan, dibin gotinên ji awura wate û naverokê barkirî, biteqil û mîna risas.

Helbet her kes gotina “bijî” heq nake. Ev gotin ne ewçendî erzan e. Belê yê ku heq kir jî divê jê re!” bijî !” bê gotin. Xesîstî û quretî ne pêwîst e, parsûstûrî bikêr naye. Tu dixwazî ev kes siyasî be, nivîskar yan şervan be, sportmen yan jî hunermend be.

Bijî mafê herkesî ye ku di karê xwe de bi ser dikeve û li gora misyona xwe rola xwe dilîze. Ji xwe ku heq kir jî kes nikare jê bistîne, rê li gotina wê bigre, ew dibe hêzeke madî. Êdî ew ne bi tenê gotin û helwestek e, hêz û enerjîyek e, motor û handayînek e jî. Di gotina “ bijî “ de teqdîrîkirin heye, nirxandin û hêlengandin heye. Miletê cihê wê hat û nizanibe bêje “bijî !”, wê mîna sturê keran biqele. Kesê nizane bêje bijî ne li dinyayê ye, baş û xerab ji hev dernaxe, lipaşmayî, bêhest, bêpîvan û bêmezên e. Ji ber ku teqdîrîkirin hişmendî ye, cesaret e, bi fikirîkirina li ser siberojê ve girêdayî ye, meseleyeke wîjdanî û mirwetê ye jî. Gelê kurd di van salên dawî de gelek mirovên mezin û bikêrhatî derxistin, li hêja û gewreyên xwe, li xwedîşop, ciwamêr û ciwanikên xwe xwedî derket, xwe ji wan re kire mertal, kir çembera ji agir li dora wan û bi bedêlên giran ew bi tenê ne hiştin.

Destkewt û encameke din:

Ev peryoda salên li jor hate binavkirin bi taybetî salên nav 1995 û 2008 an ji awura lêkolîneriya li ser Ehmedê Xanî jî salên afrêner û angaje ne. Lêkolîneriya Kurd di gelek şax û waran de, çî bi hejmar be û çî jî ji awura kûrayî û berfirehiya dabaşan be ne mikun e bala her kesê vê eniya xebatê dişopîne, nekişandibe. Di konferans, panel, semîner û bernameyên televizyon û radyoyan de, li zanîngeh, înstîtût û akademyan de axaftin, teblîxat, pêşniyaz û dersên hatin pêşxêkirin bûne pirtûk û di refên pirtûkxaneyên me de bûne dewlemendiyeke nû û ketine ser yê berî xwe. Bi gotinên Celadet Bedirxan “ tovê berî bi 300 salan hatibû çandin” şîn tê, bi ser erdê dikeve, êdî ne bêparastin û ne bêxwedî ye, geş dibe, gurr dibe. Ew rojên me dîroka xwe, jiyana kesayetî û serokên xwe, berxwedanvan û serhildêrên xwe ji pênûsên biyanî, mîna yê Garzoni û Moltke, A. Le Coq, Oskar Man, Hugo Makas û Roger Lescot, Nikîtin, Rambot, Roswelt, Lazaryev, Hesretyan, M, Fanny, Robert Olson û hwd. nas dikir, bi temamî nebe jî bi rêjeyê xwiya li pey me dimînin. Cihê lêkolînerên me bi her sala dubihure re xwiyatir, hejmara berhemên îmezeyên wan hildigrin jî zêdetir dibe. Ev jî baweriya netewe bi xwe û zanayên xwe xurt dike, dibe dilxweşî, serbilindayî jê re.

Ji vê awurê divê mirov Lêkolîna hejmar 12 bigre dest. Ev hejmar li ser Ehmedê Xanî ye û ji du xebatên binirx û bikêr hatiye pê: Ya yekê hevpeyvîneke dirêj bi Jan Dost re ye û ya duhem jî biyografîyê berfireh e ku ji aliyê Murad Ciwan ve hatiye amadekirin. Destên herduwan jî xweş û terr be, temenê wan dirêj, tendurustiya wan baş û jiyana wan berhemdar û afirêner be.

Kovara Lêkolînê / Înstîtuya Kurdî

HEVPEYVÎNA BÎ JAN DOST RE

1- Rewşa gelê kurd û rewşa navneteweyî di serdema E. Xanî de û bandêra wan li ser Mem û Zîna Ehmedê Xanî?

Piştî şerê Çaldêranê di tebaxa 1514 an de. Artêşa Sefewiyan şikesteke mezin xwar û tevaya wilayeta Diyarbekir (di gel bajarên mîna Mêrdîn. Urfa. Reqqa û Mûsil) kete destê Osmaniyan. Ji wê çaxê de piraniya Kurdan ketin bin siya fermanrewayiya Osmaniyan piştî ku sultan Selîm şertê wan ku girêdayî mîrek û serokên êlên xwe bimînin, pejirand.

Berî wî şerî Kurd di navbera herdu imperatoriyan dijmin de (Sefewî û Osmanî) dabeş bûbûn. Di şerê Çaldêranê de hakimê Hesenkêfê melik Xelîl ku zavayê şah Ismaîl bû (6) li hêla sefewiyan şer dikir. Li aliyê Osmaniyan Mîr Lale Qasim, mîr Şerefê mîrê Bedlîsê û waliyê Diyarbekrê Xan Mihemedê ku di şer de hate kuştin, hebûn (7).

Kurdistan wekî cografîyayeke taybet, bûbû navbirra wan herdu imperatoriyan dijhev û ew cografîya bûbû lanetek li ser gelê kurd yê ku girêdanên wî jî parçe bûbûn û her beşek bûbû destikê kêra imperatoriyeke. Kurdistan jî meydana şer bû, sal nedîçû ku li eniyên şer yên rojhilatê dewleta Osmaniyan şerek li dar neketibûya. Lê ziyankar tenê gelê Kurd bû.

Peymana Qesra Şêrîn:

Bi wî awayî gelek sal dibuhurîn û welatê Kurdan wêran dibû. Mîrîtî qels û lawaz dibûn heta ku herdu imperatoriyan peymaneke aştiyê sala 1639 an imze kirin ku di dîrokê de bi navê peyman Qesra Şêrîn hate naskirin. Li gor wê peymanê Rewan (Yêrîvan) li sefewiyan vegeriya û tevaya Iraqê bû para Osmaniyan.

Tiştê ku bala mirov dikişîne ew e ku ji wê peymanê û vir de li gor jêderên dîrokî êdî agirê şer li eniya rojhilat sar bû û heta di jiyana Xanî tevî de jî şûrek li wê eniyê nehate kişandin û gulleyek nehate teqandin! Lê em dibînin ku Ehmedê Xanî di Mem û Zînê de behsa (herdu terefan) û şerê wan dike wekî ku wî bi xwe şer dîtîbin û di jiyana wî de qewimî bin. Bêguman Xanî yê ku derdê wî derdekî netewî bû çîrok û stran û serpêhatiyên demên şer dibihîstin û encamên şer li ber çavan bûn û şopên ku wan şeran li pê xwe hiştibûn gelekî kûr bûn ku bi salan ew şop nedîçûn. Bê guman Xanî dê Şerefname xwendibe û dê destanên şeran û tarîxa qirêj ya sultan û şah li welatê xwe ji devê dengbêj û kalemêran bihîstibe loma jî wî her di pêşgotina Mem û Zîna xwe de behsa wî şerî kiriye mîna ku hîn li dar e (vegere malikên 221 heta 225).

Berî wê peymanê jî herdu imperatoriyan her yekî ji alî xwe de xwestin mîrnuşîniyan qels bikin û serxwebûna wanî mayî jî tîk bibin û wan bixin bin çengên xwe. Şah Ebbasê yekem kurd di şerên xwe yên hundir û derve de bikarnîn. Ew li himber Mafî û Nankilîyan ajotin şerekî giran û ew di kela Rewandîzê de qir kirin. Yê ku serokatiya vê helmata şahaniyê dikir jî yekî kurd bû bi navê Ehmed kurê Heloxanê Erdelanî. Şah Ebbasê ku Biradostî di Kela Dimdimê de sala 1608 an qir kirin, êlên Kurdan mîna navbirr koçberî sînorê xwe û Ozbekan kir û ew li ser sînorê Xurasana rojhilat bi cih kirin da ku ew êl bibin mertal ji bo sînorên dewleta wî ya berfireh. Bêguman Xanî ne bêagah bû ji van bûyer û serpêhatiyên. Her wisa ne dûrî cihên bûyeran bû jî. Bi xwe di nav de bû û di her rêyekê re û li ber her zinarekî û di her gelî û newalekê de şopa

şerekî hebû. Her ber û dar bûbûn şahidên cengên giran ku li ser devê dengbêjan bûbûn destan û di civatan de dihatin gotin.

Xanî ev bûyer mîna dîmenin ku taze li ber çavên wî qewimîbin wisa anîne ziman:

Bifikir ji `Ereb hetave Gurcan Kurmanciye bûye şubhê burcan
Ev Rom û `Ecem bi wan hesar in Kurmanc-i hemî li çar kenar in
Herdu terefan qebîlê Kurmanc Bo tîrê qeza kirîne amanc
Goya ku li ser hedan kilîd in Her tayife seddek in sedîd in
Ev qulzemê Rom û behrê Tacîk Hindî ku bikin xurûc û tehrîk
Kurmanc-i dibin bi xûn mulettex Wan jêk vedikin misalê berzex (malikên: 220-225)

Rewşa Osmaniyan li eniyên rojava:

Di jiyana Xanî de (1651-1707) pênc sultanên Osmaniyan hatin ser textê hukumdariyê. Mihemedê çarem (1648-1687) û Silêmanê duyem (1687-1691) û Ehmedê duyem (1691-1695) û Mustefayê duyem (1695- 1703) û Ehmedê sêyem ku Xanî di dema wî de wefat kir.

Qonaxa hukumdariya van sultanên bûbû destpêka lawazî û sistbûna imperatoriya osmanî. Êdî stêrka Ali Osman ji ezman dadigeriya û diçû ava. Erê li rojhilat agirê şer sar bû û bû dema ku êdî xwedan hiş di encamên şeran de bifikirin, lê li rojava agirê cengên giran ji nû ve hîlbûn û imperatorî êdî pîr dibû. Li hundir jî serkêşiyên gelek mîr û paşayan û serhildanên Yenîçeriyên êdî dewlet zûtir pîr dikir. Sala 1651an ku sala tê de Xanî ji dayik bûbû, Italiyan giravên Tenedos û Lemnos yên li devê Dardanêl dagîr kirin û leşkerên Osmaniyan şikestî ji dorpêça Viyanayê veşeriyên. Li pê wê, peymana pîroz di navbera Papa û çend dewletên ewropî de li dar ket û êdî têkiliyên Firansa û Osmaniyan jî ber bi xirabbûnê ve çûn. Sala 1686an osmanî ji bajarên Poda û Best yên Meceristanê reviyên. Sala 1694an Osmaniyan li pêşber nemsawiyên li Solenkamen şikeseteke mezin xwarin û revî revî bi şûn de hatin. Li her hêlê êdî osmanî bi şûn de dihatin û imperatoriya wan êdî dikurîsî. Di wan deman de Ehmedê Xanî Mem û Zîna xwe dinivîsî û doza hişyariyê li gelê xwe û mîran dikir. Bêguman hayê wî ji van bûyeran hebû. Wî dizanîbû ku êdî osmanî jar dibin, dizanîbû ku bilandina Osmaniyan û mijûliya wan bi eniyên rojava re fersendeke dibe ku careke din ji Kurdan re neyê.

Meziniya Ehmedê Xanî ev e ku ew şêxekî zemanê xwe bû jî, lê hîç derdê gelê xwe ji bîr nekir. Berê xelkê neda cihada (Gêwir) li rojava. Li ser menberan negote wan herin tev li eskerê mensûr yên (Sultên) bibin û bihişt û horiyên wê li pêşiya we ne. Wî dixwest bihiştê li erdê ji bo gelê xwe pêk bîne. Hîç Xanî negot ev dewleta em tê de û di bin sîbera sultanên wê de dijîn dewleteke islamî ye û xiristyan şerê wê dikin, divê em niha dengê xwe nekin û her û her piştê bidin vê dewletê. Ew zulmê dike xem nake, lê dijminê me xiristyan in! Na wî ev hizr nekirin para mejiyê xwe û berovajî van hizrên bi hezaran şêx û melayên Kurdistanê yên wê demê û vê demê, ew rabû û got ku em milletekî bextreş in. Eger stêrika bextê me jî biçirisiya û camêrek ji nav me rabûya dê niha dewleteke kurdî mezin ava bikira. Ma hîç fersendên wisa dubare dibin gelo! Na. De îca namûse li hâkim û emîran ku dest bidin hev û dewleta me ava bikin. Lê namûs nehate hâkim û mîran û xewnên Xanî wisa têk çûn û hesretên wî di gel wî binax bûn.

2- Xanî çendî serdestê dem û qonaxa xwe ye, çendî pirs û pirsgirêkên gelê kurd naskirine û hewla wî ji bo çareserkirina van pirsgirêkan çend e, çawa ye?

Guman nîn e ku bîr û baweriyên Xanî ne çêlik û zayîdeyên bûyerên Kurdistanê û cîhanê tenê bûn lê bi ya min ku gelek çavkaniyên teorî hene Xanî pîr sûd û havil ji wan girtine. Xanî di

nerîna min de nûnerê şêweyekî taybet ji ramanê bû, nûnerê fikreke netewî bû ku êdî serî di nav rewşenbîrên wan deman de hildabû.

Xanî diyardeyek e, divê em wî di çarçova mêjûya edebî û çandî ya rojhilatê de bixwînin. Û divê em li bingehên ku wî bîr û baweriyên xwe derbarî milletperwerî û azadî û Xwedê û hebûnê de li ser ava kirine, bigerin. Divê em çavpêketineke bi lez li nexşeya çandî ya wê serdema ku bû şahidê zayîna vê berhema bêhempa bixin. Li rojhilata di dema Xanî de sê zimanê serdest hebûn. Yek jê zimanê Erebi bû. Zimanê pîroz, zimanê Quranê û dînê islamê ku bi milyonan misilmanên ji her milletî mecbûrî fêrbûna wî bûn. Ew zimanê ku şaristaniya islamî-Erebi û bi sedhezaran kitêb pê hatibûn nivîsîn û roleke giring di pêşxitina civakên islamî de lîstibû. Zimanê din yê Farisî bû ku li ser destê hin kesên xîretmend û bi piştigiriya mîr û sultanên Eceman di dirêjiya sedsalan de hate sîqal kirin û bû zimanê wêjeyê ji Stenbolê heta Hindistanê. Zimanê sêyem yê Xwedê (Osmanî) bû ku ew jî zimanê dagîrkerên welatê Ehmedê Xanî bû.

Di nav van zimanan de zimanê kurdî jî êdî nasnameya xwe saz dikir û şerê hebûnê û xweparêziyê nû li dar xistibû, lê bi çekin hindik û siwarin hindiktir. Ew li ser destên nifşekî pêşeng ji şairên mezin ku hestên xwe bi zimanê dayikê derbirrî bûn. Bi zimanê xwe yê sêwî û bêxwedî û lipêmayî wan derî li ber nifşên li pê xwe vedikirin û êdî ew ziman ji ezmûna xweisbatkirinê bi serkeftin derketibû meydanê û diwanên heja yên kesên mîna Melayê Cizîrî û Feqiyê Teyran û xezeliyên Eliyê Herîrî hatibûn nas kirin û êdî xelkê ew ji ber dikirin û li civatan dihatin xwendin. Vê yekê baweriya bi ziman li ba rewşenbîrên wê demê xurt kir û ew lê hay bûn ku zimanê kurdî jî zimanê nivîsnadinê ye û hestên mirovan û xweşiya evînê û şewata wê dikarin bi wî zimanî jî werin derbirrîn. Xanî di pêşiya Mem û Zînê de destnîşanî wan hersê şairên navborî kiriye û xemgîniya xwe da xuya kirin ku mîrê nezan guh dabûya wî dê navê van mezinan bilind bikira û ew vejandina.

Xanî ew her çar zimanê ku me li qelem dan qenc dizanîbûn. Di her çar zimanan de jî serdest bû û ew li ber wî bûbûn hespên xweşkêş. Wî gelek sûd ji wan wergirt. Di rêya Erebi re li felesefe û mantiqa islamî ya ku li ser bingehêkî Grîkî ava bûbû, haydar bû. Kete bin tesîra sofîyên mezin. Nakokiyên ku di hundirê dînê islamê de, tîr û beşên mezhebên islamî nas kirin û zimanê Quranê di destê wî de bûbû hevîrek ku çî bixwesta dikaribû jê saz bikira. Di Mem û Zînê de ew zanîna wî ya pirr, kifş û berçav e. Wî di berhema xwe de gelek peyvên Erebi bi kar anîne ku tenê di Quranê de hene, her weha peyvên bi kar anîne (Mîna peyvê Yûh ji bo rojê) ku êdî Ereban bi xwe ew di nivîsên xwe de bi kar nedianîn. Di rêya Farisî re jî çavên wî li gencîneyên çanda îranî vebûn. Destanên mezin xwendin û çîrokên herêmê nas kirin. Wêjeya fêrkariyê ya ku li ser destê Seediye Şîrazî gihiştibû kemalê nas kir.

Û nas kir çawa zimanekî mîna Farisî ku bi hatina islamê re êdî sekerat kir, bi hevkarîya (mîr û şairan) ji mirinê filitî û dîsa li ser lingan rawestiya.

Wî malika Firdewsî di Şahnameyê de ku dibêje:

Besî renc-i burdem der î n salî sî Ecem zinde kerdem bedîn Parisî!

Xwend û çavnasî milletperweriyê bû û wî jî got:

Ev name eger xirab e ger qenc Kêşaye di gel wê mi du sed renc!

Bê guman Xanî zimanê Xwedê jî paşguh nekiribû. Di rêya vî zimanê dagîrkeran re çavnasî wêje û tarîxa Osmaniyan bû. Wî bi zanebûn û biryar ev hemû ziman û xweşiya wan û şan û

şerefa nivîsandin bi wan li pey xwe hişt û avête pişt guhê xwe û dest avête nivîsîna bi zimanê xwe yê sêwî û (Sifrê xwe yê xef) ango destana Mem û Zînê nivîsî (eşkera kir).

Wî xwest xitaba gelê xwe bi zimanê gelê xwe bike. Wî dizanîbû ku her pêxemberek hatiye û bi zimanê qewmê xwe doza xwe kiriye. (Her pêxemberek ku me ew hinartî, bi zimanê gelê xwe pêxemberî kir, da ku ji wan re zelal bike). Mîrê mêjûnas Şerefxanê Bedlîsî yekemîn kitêb di tarîxa Kurdan de û li ser Kurdan bi zimanê Farisî nivîsî. Ew zimanê ku mîna me got, di çimê belavbûn û geşbûna xwe de bû û serdestiya wêjeya rojhilatê heta Hindistanê dikir. Lê Xanî ev yek nepejirand û bi eşkeretî di pêşiya destana xwe de got ku wî piştî xwe da zêr (Farisî) û berê xwe da sifr (kurdî) û tê de xebitî û xwest wî sifrê xwe yê xef û veşartî û rengçûyî spî bike û daxîne bazarê! Wa bawer dikim ku ew wisa bersiva Şerefxan dide û dibêje ku xweziya te jî ew berhema hêja bi vî zimanê me yê sêwî nivîsîbûya. Her weha ew dibêje ku bi Farisî (ji ber ku wek zêr e) her kes dikare berhemên qenc pê biafirîne, lê yê ne ku zêde jêhatî û zîrek be nikare ji sifr (zimanê kurdî) berhemeke hêja biafirîne.

Di baweriya min de ku Xanî dê Şerefname xwendibe û ketibe bin tîn û tesîra wî. Ev jî dihêle ku em bibêjin pêşengê milletperweriyê Şerefxan e, ne Xanî ye. Şerefxan jî ber ku mîrekî xwedan xîret bû, projeyeke wî ya mezin hebû ku federasyonekê di nava Kurdan de saz bike (wî xwest yekîti û ittifaqê bixe nav Kurdan û doza avakirina eniyeke hevbeş kir di navbera mîrnûşîniyên Kurdan de û dixwest ku ferdersyoneke mezin ava bibe û navenda wê jî cizîra Botan be, lê vê projeya wî bala mîrekên Kurdan nekişand).

Şerefxan bi xwe jî di pêşgotina Şerefnameyê de bîr û baweriyên xwe yên netewî anîne ziman û hoyê nivîsîna berhema xwe dane ber çavan. Ku em pêşgotina Mem û Zînê û ya Şerefnameyê bidin ber hev dê bibînin ku mebesta herdu nivîskaran yek e. Herduyan jî li ber çavê xwe vejandina pêtên di bin ariyê de danîbûn û dixwestin mîratê Kurdan yê wêjeyî û dîrokî yê li ber mirinê û windabûnê vejînin û ji pencên jibîrkirinê rizgar bikin. Lê di gel ku di dawiyê de mebestên herduyan yek in, cudahiyeke bingehîn di navbera wan de heye. Şerefxan dixwest mêjûya binemalên mezinên Kurdan yên ku hatine ser texê fermanrewatiyê binivîse (da ku nav û deng û şanê malbatên Kurdan yên xwedan roleke mezin di jiyana Kurdistanê de li pişt perdeyan nemîne). Lê Xanî:

Kêşaye cefa ji bo yî `amê. Yanî wî dijwarî û zorî ji bo tevaya milletê xwe dîtiye.

Wî negot: kêşa ye cefa ji bo yî mîran. Her weha ew dibêje: min ev berhem danî, ne ku şareza me û wêjevanekî zana me, lê ji milletperweriya xwe û eşîrperestiya xwe min dest avêtiye qelemê!

Yanî ne ji qabilî û xebîrî Belkî bi te`essub û `eşîrî

Şeweyê ku van herdu pêşengan (Şerefxan û Xanî) pêşgotinên xwe pê nivîsîne dide zanîn ku Xanî ketiye bin bandora Şerefxan (ku ew nimûneyek ji ronakbîrên wê demê ye) û her wisa dide zanîn jî ku hin mijar hebûn bala rewşenbîrên wê demê dikişandin û êdî xemxuriya wan bû ku zanibin çima ev bindestî û çima ev paşketina wêjeyê û sêwîtiya ziman!

Erê bêguman di civatên wan rewşenbîran de niqaşên wisa li dar diketin û gelek guftûgo çêdibûn. Lê ji ber ku li ba me tiştê nehatiye nivîsandin em nizanin heta kîjan radeyê dê ev iddiaya me rast be. Tenê em dikarin ji nav xêzikên berhemên xwe yên berê rastiyên dîrokî derînin. Dîsa di pêşgotina Şerefnameyê de hedîsek li ser zimanê pêxember heye, dibêje ku pêxember nifir li Kurdan kiriye da ku ew hîç nebin yek. Çiku herifina cîhanê di yekîtiya wan de ye! Tiştê balkêş

ew e ku Şerefxan vê hedîsê mîna rastiyeke bawer dike û dibêje: û ji wê rojê de Kurdan nikarîbû dewleteke xwe ya mezin saz bikin!

Ev yek dide xuyakirin ku yekîtiya Kurdan ji berê de mijareke germ bû ku him li ba neyarên Kurdan û him jî li ba Kurdan dihate guftûgo kirin.

Şerefxan di pêşgotina xwe de dibêje: kurd bi ya hev nakin û li pey hev naçin, ittifaq û alîkarî di nav wan de nîne. Xanî jî vê gotinê bi malikeke weha dibêje:

Lew pêkve hemîşe bê tifaq in Dayim bi temerrud û şîqaq in

Şerefxan nelihevkirina Kurdan vedigerîne nebûna serekekî serfiraz û xurt û dibêje: ji ber ku niha li nav Kurdan bi giştî serekek nîne ku hemî li pê wî biçin û fermanên wî bi cih binin, piraniya wan bûne xûnrêjên hev û guh li qanûn û zagonan nakin û ji bo pûçtîrîn sebeb serî hildidin. Di devereke din de jî bûyereke balkêş tîne ziman ku divê em gelekî li ber rawestin. Ew dibêje ku piştî şerê Çaldêranê sultan Selîm ji Idrîsê Bedlîsî xwest ku Kurd yekî ji nav xwe hilibijêrin da ku hemî êl û hoz di bin ala wî de bin. Idrîsê Bedlîsî ji sultan re dibêje: her yek ji Kurdan dibêje ez û ne kesekî din. Kes bi ya kesekî din nake. Xanî jî di vê xalê de gotinên Şerefxan dubare dike û hîn wêdetir diçe û hêvî dike ku serekekî mezin rabe û dewleteke aram hukum bike û guhdêriya wêje û zanîne bike û şerekî li himber neyaran li dar bixe.

Ev herdu pêşeng eynî bingeha psîkolojîk ya kesayetiya kurd tînin ziman û herdu jî eynî sifet û sinçan didin gelê kurd. Şerefxan dibêje: piraniya komên wan bi cesaret in û camêr in û comerd in di gel xîreteke mezin û serfiraziyeke bêsinor ..... êdî xwe dihavêjin tehlukeyê û xwe li xeterê diqelibînin, da ku destê niyazê û lavan dirêjî nemerd û nerindan nekin û alîkarî û qenciya wan nexwazin. Xanî eynî van gotinan lê bi şêweyekî vehandî û menzûm dibêje:

Camêrî û himmet û sexawet Mêrînî û xîret û celadet

Ew xetm e ji bo qebîlê Ekrad Wan daye bi şîrê himmetê dad

Hindî ku ji şeca`etê xeyûr in Ew çendî ji minnetê nefûr in

Ev xîret û ev `uluwwe himmet Bû mani`ê hemlê barê minnet

Lewra ku hemîşe bêtifaq in Dayim bi temerrud û şîqaq in

Li vir mirov nikare bibêje ku ev diziya bîr û baweriyên ew, lê ji ber ku herduyan wêneyê yek milletî kişandine lewra jî herdu wêne gelekî dişibihin hev.

Li rex Şerefnameya ku ez bawer dikim dê Xanî xwendibe, wî hin jêderên din jî dîtine ku ji bîra wî ya netewî re bûne bingehe û li ser ava kiriye.

Helbestên melayê Cizîrî û Feqiyê Teyran ax û zewiyek bûn ku tovên kurdayetiyê tê de şîn hatin û qebilîn. Ne ji ber mijarên di helbestên wan de lê ji ber zimanê ku ew helbest pê hatine nivîsîn. Em dizanin ku ziman ew e ramana ku bîr û hişmendiya milletekî di xwe de diguncîne û sîqal dike. Ew zimanê ku li ber windabûnê bû kete destên van kesên ku xwedîtiyek qenc û dilovane lê kirin û jê re bûne bav û dayik. Mixabin ku bavîtiya wan têrê nekir ku mîratê nivîsandî hemî biparêzin. Şerên ku li qada welatê wan diqewimîn ji bavîtiya wan xurttir bû. Ê gelek berhem ketin koncala jibîrbûn û windabûnê. (Şerefxan behsa mîrekî Kurdan dike ku navê wî Yaqûb

beg bû û dibêje ew li ser rêya sofîyan bû û rewnabêjekî jêhatî bû ku dîwanek derbarê tesewwifê bi kurdî li pey xwe hiştibû).

Ev Ehmedê Xanî destnîşankirin belgeyeke dîrokî ye ku gelek dîwan û kitêb ji holê rabûne yan bi hoyên şer û cengên Sefewî û Osmaniyan û nakokiyên Kurdan bi xwe jî, û yan jî bi hoyê nezaniya mîrên Kurdan û guhnedana wan ji wêjevan û zanayên Kurd re.

Li vir dixwazim xaleke giring bînim ziman û bibêjim ku netewayetî û kurdperwerî pêşî li Bedlîs û Bazîdê hate meydanê lê li herêmên mîna Amîdiyê û Cizîra Botan ne heta wê astê xurt û diyar bû! ez bawer im ku Bazîd û Bedlîs her di nava hêtûna şeran û nakokiyên de bû. xelkên wan herdu hêrêman ketibûn ber pêlên imperatoriyan û nakokiyên wan. Di siya Sefewîyan de dinivîyan û li ser dengê daholên Osmaniyan ji xew radibûn. Van guherînên li pey hev û berdewam bêguman roleke erênî di pêşxitina hestên netewî li ba rewşenbîrên Kurdan lîst. Êdî ew qenc bi kesayetiya xwe ya serbixwe hest dibûn. Li hêla din yanî li herêmên ku hinekî dûrî şer û agirê cengê bûn, wêjeyeke ciwan hate meydanê lê netewayetî dengê zeîf bû di nav dengê wêjevanan de. Melayê Cizîrî wisa bi nav Kurdistanê derbasî qesîdeyên xwe dike. Ew nebûye mijara wî mîna ku yara wî û keziyên yara wî û derdên evîne li ba wî bûne mijara sereke. Ez vê dibêjim ne ku ji qedrê melayê Cizîrî kêr dikim. Ew bejna herî bilind e di şeweyê hunerî de di kurdiya klasîk de û tenê nivîsîna wî ya bi kurdî besî wî ye ku wî bike pêşengek ji pêşengên ku bingeha wêjeya kurdî danîn. Erê nivîsandin bi zimanê dayikê bese da ku hişmendiyê ji nû ve ava bike û bixwehestbûnê xurt bike. Ma dema ku wî digot: dev ji Şîrazî berdî û werin qesîdeyên min bixwînin, ne digot: werin kurdî bixwînin! Yê mîna Melayê Cizîrî bi dîwana xwe ya ciwan û yê mîna Feqiyê Teyran bi berhemên xwe yê nêzikî berhemên gelêrî mîna Şêxê Sen`an û Bersîsê `abid rê li ber derketina Xanî vekirin. Xanî pala xwe da van pêşengan û behsa wan jî di pêşgotina xwe de kir, wî berhemên wan û nîrxê berhemên wan baş dizanîbû. Projeyeke mezin di bala wî de bû û dizanîbû ku ev proje bêyî (mora) mîr nakeve pratîkê, lê:

Çibkim ku qewî kesad e bazar

Nîn in ji qumaş-i ra xerîdar

Û:

Teb`ê Xanî sedefa gewherê `irfan e welê

Metnixwanek nebitin sahibê me`na çi bikit? (dîwana Xanî)

Û:

Dilê Xanî eger çi gencexan e

Şukur qet kes nego Xanî bi çendan! (Dîwana Xanî) Û:

Genca me di dil guher tijî ne

Herçende `eyan xezeffiroş in!

(Dîwana Xanî)

3- Xanî kapasîteyek e, xurtiyek fikrî û rewşenbîrî ye. Ev ne bi tenê Kurd dibêjin, belê ji aliye kurdnas û rojhilatnasên welatên cîran û Ewropayî jî heta bi cîhekî xurt hatiye qebûlkin.

Gelek kes wî bi Firdewsî, hinek jî bi Şekspîr û Hwd. re muqeyese dikin. Çima Xanî bi tenê, gelo di zemanê Xanî de kesekî din derneketiye ji nav Kurdan, yan hene em nas nakin? Xanî xwedan karîzmeyeke wêjeyî ye! Kêr nivîskar vê yekê dikarin bi dest bixin. Rast e. Kurdnasan gelekî nîrxên wî û giraniya wî nas kiribûn. Yûsêf Abgarovîç Orbellî dibêje ku Xanî di asta Firdewsî û Rostavellî de ye, ji xwe dibêje ku sê helbestvanên mezin yê Rojhilatê hene yek ji

wan Xanî ye! Di nav Kurdan de û di zemanê Xanî de helbet rewşenbîr û nivîskar hebûn, yek ji wan hevalê Xanî bi xwe Ismailê Bayezîdî ye, lê ew ne bi giraniya Xanî ne.

Xanî felsefeyek û rêyek ji kurdayetiyê re dît. Wî bingeha fikreke netewî ji bo milletekî danî, loma jî cihekî wî yê taybet heye û bala her kesî heta mamosteyên biyanî jî kişand. Lê di nerîna min de ku hîn divê em bi xwe bala xelkê bikişînin ser giraniya Ehmedê Xanî, divê em festîvalên taybet ji bo danasîna Xanî li dar bixin û divê ewropî vê kesayetiyê mezin nas bikin.

4- Bi qasî roj û sala jidayikbûna Xanî roj û sala wefata wî jî hê ne bûye xwediyê teqezîyeke temam. Xaleke din ku ne bînîqaş e, temenê Xanî yê dema Mem û Zîn nîvisiye, di van derbaran de dîtînen te?

Sala ji dayikbûna Xanî diyar e, çiku wî bi xwe di dawîya Mem û Zînê de gotiye ku sala hezar û şêst û yekê koçî ji dayik bûye ango 1650 yan 1651 zayînî. Sala wefata wî ne diyar e. Lê hin dibêjin ku ew di sala 1707 an de çûye rehmêtê! Ew xwe dispêrin iddiayeke rehmetyê Elaeddîn Seccadî ku dibêje li ser kêla gora Xanî wisa hatibû nivîsandin: Tare Xanî ila rebbihî. Yanî Xanî ber bi xwedayê xwe ve firîya. Ev hevoka Erebi bi hesabê herfan digre beranberî 1119 koçî ango 1707 zayînî. Lê em nikarin vê iddiayê weke rastiyeke qebûl bikin her weha em nikarin wê red jî bikin. Ji ber ku rastiyeke din di nav destê me de nîn e.

5- Xwendina Xanî çîye, li ku, li ba kê xwendiyê, gelo derketiyê ji Kurdîstanê, wek nimûne çûye Stenbol, Bexdad, Şam yan jî Misrê?

Derketina wî ya ji Kurdistanê her çendî me delîl û belge di dest de nîn in, lê em dikarin texmîn bikin ku ew ê bi kêmanî ji Bayezîdê derketibe. Şêweyê xwendina berê wisa bû, diviyabû xwendekar li pey ilim û zanîna biçe. Ji welatê xwe dûr bikeve û here li ba seydayekî bi nav û deng icazeya xwe ya ilmî werbigre. Lê çûna wî ya Bexdayê, Stenbolê Şamê! Ez bi xwe nikarim tu bersiveke zanistî bidim. Gelek ji lêkolîneran dibêjin ku çûye Misrê û Qudsê û Stenbolê û nizanim ku jî. Lê mixabin bêyî ku tu belgeyan li ber destê me raxînin. Mamoste Hejar û Elaeddîn Seccadî û gelekên din van iddiayan wisa bê delîl dibêjin. Lê vê dawiyê pirtûkeke birêz Ebdulla Varlî derket ku gelek agahî têde hene û li gor gotina Varlî ew xwe dispêre belgeyên Osmaniyan yê kevin. Li wir mirov dikare rastî detayên jiyana Xanî bibe.

6- Bi piranî di zemanê Xanî de şair berhemên xwe ji bo Sultan û şahên herêmê dinivîsînin û gelek caran jî berhemên xwe hinekî jî di bin bandêr û zexta deshelatdaran de amade dikin. Di vî alî de Xanî wek cihêyî û xweseriyekê berçav dibe, şiroveya te?

Xanî ne helbestvanê Baregahê bû. Dengê wî ji dengê gelê wî bû. Ew dilşewitîyê belengaz û rebenê kurmancan bû, îca wê çawa di eynî demê de li ber destê mîr û paşan, şah û sultanawaza xwe bigota? Bilindiya Xanî ji vir tê ku ew alîgirê doza gelê xwe bû û pêşberiya zulma li dijî Kurdan dikir. Erê wî berê xwe da mîrê dema xwe (Mîrza beg), lê tenê dixwest wî hişyar bike, ne ku destê xwe li ber wî vedigirt.

Wî dixwest mîr rabe ser piyan û li ber Osmaniyan serî hilde! Xanî bi fikrên xwe şoreşgerek jî bû. Digote Kurdan vê qedera xwe qebûl nekin û perdeya bindestiyê biçgirînin. Rê jî wisa naskiribû ku zanîn û şûr e.

7- Kesek yan jî hin kesên ku Xanî ew ji bo xwe kiribin nimûne çî Kurd, çî jî ji xelkên din hene, hebin kî ne?

Wek nimûneya edebî Xanî her kesê beriya xwe ji bo xwe mîna kaniyekê nas dikir û av jê dianî. Kesekî binavkirî nîn e. Her weha ew tevneke mîna ya Firdewsiyê Faris dirêse û hemû zanayên beriya wî tesîr lê kirine.

8.-Damara Xanî di nav rewşenbîr û şairên kurd de. Ji zemanê Xanî ber bi roja me de. Hinek vê heta Evdilah Pêşew tînin tu çi dibêji?

Ehmedê Xanî bi Mem û Zîna xwe bû ekoleke wêjeyî û netewî ku gelek şair û nivîskarên li pê wî hatin, peyrewiya wî kirin û bi teşiya wî bîr û bawerî û hestên xwe ristin. Gelekan mîna wî di pêşgotinên destanên xwe de gilî û gazin ji Felekê kirin û bi ser zimanê kurdî yê bêxwedî de giriyan. Lê bi rastî tu kesî nikarîbû xwe bigihîne asta wî ya hunerî û ramanî. Ji van kesên ku em dibêjin dê tesîreke rasterast ya Mem û Zîna û Ehmedê Xanî li wan hebe ev in:

Mele Ismaîlê Bayezîdî:

Hemî lêkolîner dibêjin ku Mele Ismaîl şagirdê Xanî bû. Ew jî li Bazîdê hatiye dinê û di serdema Xanî de jiyaye. Dr. Blec Şêrgo dibêje: ew ji xelkên Bazîdê ye û sala 1654 an ji dayik bûye. Li pê rêya Ehmedê Xanî çûye. Ferhengeke biçûk bi zimanê Erebi, Farisî û kurdî nivîsiye navê wê Gulzar e. Helbestin wî yên ciwan û xurt bi zarê kurmancî hene! Sala 1709 an wefat kiriye û gora wî li Bazîdê tê naskirin.

Aliksander Jaba dibêje: ew ji şairên Kurdistanê ye, ji Bazîdê û ji şagirdên Ehmedê Xanî ye. Sala 1654 an ji dayik bûye û sala 1121(Koçî = 1709 zayîmî) miriye. Ji bo zarokên Kurdan ferhengeke duzimanî Farisî û Erebi bi navê Gulzar li pê xwe hiştiye! Her weha helbestên wî û xezeliyatên wî gelek in. Ew gelekî navdar bû. Li Bazîdê miriye.

Ku em gotina Jaba û ya Blec Şêrgo bidin ber hev dibînin ku herduyan jî gotiye Ehmedê Xanî mamosteyê Mele Ismaîl bûye. Lê ku em li sala jidayikbûna wan dinêrin dibînin ku Ehmedê Xanî bi sê çar salan tenê ji Mele Ismaîl mezintir e . Wê demê em dikarin bibêjin ku ew du hevalên hev bûn û fikr û bîr û baweriyên wan yek bûn. Projeyê ku Xanî ji bo kurdîkirina berhemên fêrbûna zimanê Erebi û diyanetê dest pê kiribû, Mele Ismaîl jî li gel wî dixebitî. Mixabin ku berhemên Mele Ismaîl heta niha ne diyar in ku em zanibin ka heta kîjan radeyê tesîra Xanî lê bûye.

Mele Mehmûdê Bayezîdî:

Li Bazîdê sala 1797 an ji dayik bûye. Xwendina xwe li wir qedandiye. Zanayekî dema xwe bû ku di şêst saliya xwe de çûye Erzerûmê û li wir bi konsolosê Rûsya Aliksander Jaba re hevaltiyeke mezin û berhemdar dike. Ew herdu li gencîneyên wêjeya kurdî yên wînda digerin û bi dehan helbest û çîrokan ji windabûnê rizgar dikin. Yekemîn car Mele Mehmûd li gor daxwaza Jaba Şerefnameyê werdigerîne kurmancî. Her weha wî tarîxa kurdî ya piştî şerefnameyê nivîsiye lê ev kitêb hêjî wînda ye. Berhema wî ya herî navdar(Adat û risûmatnameê Ekradiye) kitêbeke gelekî hêja ye ku behsa civaka kurdî ya koçer dike.

Kitêba wî ya di rêzimana kurdî de jî bi navê (Tuhfetul xi llan fi zimanê Kurdan) heye. Ku hêj nediyar e. Alîkariya Jaba dike û ferhenga Kurdî Firensî amade dikin. Di baweriyên min de xebata Mele Mehmûd pêkanîna daxwazên Xanî bûn ku zimanê kurdî were parastin û her pê were nivîsandin. Mele Mehmûd bi wan kar û xebatên xwe li ser şopa Xanî çûye û ew jî bûye pêşengek ji pêşengê pexşana kurdî.

Selîmê Hêzanî:

Destana wî ya bi navê Yûsif û Zuleyxa ku sala 1168 ê koçî (1755 zayînî) nivîsiye dide zanîn ku ew gav bi gav li pê Xanî ye. Hema kopiyeke ji Mem û Zînê ye. Heta ku gelek malik yên Mem û Zînê bi xwe ne. Ji van malikên li jêr qenc diyar dibe ku Selîmê Hêzanî gav bi gav di şopa Ehmedê Xanî de ye:

Herdem bi temerrud û şîqaq in Bê ol in bi hev ra bê tifaq in

Kurdên bi zemînê xwe seza bûn Sahib huner û we pehlewan bûn

Lêkin ejî mame çar û naçar Nîn in ji qumaş-i ra xerîdar

Sernameê name namê Ellah Wahid tuwî bê şerîk û yektah!

Û bi vî awayî destana Yûsif û Zuleyxa diçe. Lê wa diyare ku ew şairekî gelekî qels e û nikare ji hişê xwe hîç cumleyekê bibêje.

Hacî Qadirê Koyî:

Ji Koysenceqa li Kurdistana başûr e. Sala 1817 an ji dayik bûye. Di zaroktiya xwe de li mektebên camiyên Koysenceqê xwendiyê û pişt re çûye Serdeşt û Mehabad û Şîno. Sala 1863 an icaze wergirtiye û vegeyriyaye Koysenceqê. Pişt re berê xwe daye Stenbolê û li wir xwe gihandiye malbata Bedirxaniyan û bûye mamosteyê zarokên wan.. Berî ku ew biçe Stenbolê tu meylên wî yên netewî nebûne, lê li wir çav bi Mem û Zîna Ehmedê Xanî ya ku li ba Bedirxaniyan bû, dikeve û tesîreke mezin lê dibe. Ew jî mîna Xanî dibe xemxurê gelê xwe û zimanê kurdî. Bi giraniya Xanî dihese û li ser pişt Mem û Zînê ya ku di mala Bedirxaniyan de bû dinivîse:

Eman qedrî bizanin em kitêbe Le dunya êstekî hemtay nemawe

Le Kurdan xerî Hacî û şêxê Xanî Esasî nezmî kurdî danenawe!

Şêx Ebdurrehmanê Axtepî:

Şêx Ebdurrehman kurê şêx Hesênê Nûranî ye. Ji şêxên mezin yên terîqeta neqşenbendî bû. Sala 1850 li Axtepe ya qezaya Serçinara Diyarbekrê ji dayik bûye. Kitêba wî ya navdar Rewdenne`îm e ku tê de behsa çîroka Mîracê dike. Sala 1910 an her li Axtepe wefat kiriye.

Ku mirov pêşgotina Mem û Zînê û bîr û baweriyên di Rewdenne`îmê de dide berhev dibîne ku Axtepî pir bi Xanî tesîr bûye. Rewşa siyasî ya Kurdistanê di dema Axtepî de mîna rewşa siyasî ya di dema Xanî de bû. Mîrîtiya Botanê têk çûbû û di navbera Osmaniyan û qacariyan de êdî nakokiyên serî hilda bûn. Loma jî fikrên Xanî bi wê zûtiyê tesîr li Axtepî kirin.

Axtepî di Rewdenne`îmê de dibêje:

Ji van qesdê min nîne `erzê huner Welê da li dunya bimînit eser

Ku turk û Ecem qet nebên carekê: Nehin kurdî şair di misra`ekê!

Bizanin ku şair ji Kurdan hene Ji `uşşaqê turk û Ecem zêde ne
 Welê bêxwedan in nehin me reîs Ku meqbûl-i bin nik wî şî`rê selîs
 Me jî ger hebûya xwedanek çunîn Guhernas û qîmetşunas û emîn
 Ji Kurdan gelek şairê sihredar Bi nexme dihatin wekî mûsîqar
 Welê çon me dîotin ku em bêkes in Ji bêçaregî kes bi me nahesin
 Me anî qet` kir kelam metîn Me xame hilanî ji nezmê şêrîn!
 Binêrin li şî`ran heçî zaniye Çi terkîbekî sirfê Kurmanciye
 Ji kurmanciya xwe me anî nîzam Me`ella û şêrîn û efşe kelam
 Wekî din jî dîsa Axtepî mîna Xanî behsa bazara kesad û bêxwedîtiya şî`rê li ba Kurmancan
 dike û gotinên Xanî dubare dike:
 Xerîdar-i nîn in ji bo cewheran Ketin ber piyan cewherê defteran
 Qewî teng e meydana me şairan Kesad hate bazara me sahiran!

Şêx Mihemmed Can (Xakî)

Xakî birayê şêx Abdurrehmanê Axtepî ye. Li Axtepê sala 1858 an ji dayik bûye û li ber destê
 bavê xwe şêx Hesên xwendiyê. Çûye Şamê û li wir bûye xelîfeyê Mewlana Xalidê Neqşebendî.
 Wî destana Mecnûn û Leyla (Leyl û Mecnûn) sala 1884an nivîsiye. Di beşa sebebê telîfa kitêbê
 de xuyaye ku tesîra Xanî qenc lê bûye. Ew jî wek Xanî dibêje ku eger mîrekî me Kurdan hebûya
 dê Turk û Ereb û Ecem di bin fermana me de bûna.

Ew jî gilî û gazinan ji demê dike û dibêje ku milletperweriya wî hiştiye ku dest bihavêje qelemê
 û bi kurdî binivîse. Ew wisa dinivîse:

Peyda bikira ger me emîrek Sahibhuner û xwedan-i şîrek

Ev turk û Ereb, tetar û Faris Carek bibûna li ber me naqis

Her şa`îrekî zebanê Kurdan Qet nayê ji halê wan xeberdan

Emma ku xwedan ji bo me nîne Nêv Rom û Ereb ne ademî ne

.....

Hasil ketime te`essuba wan Xîret me kişandî bi qelb û can

Ne ku heye tu qabilliyet Belkî me heye hinek ji xîret.

Wa diyar e ku Xakî heta bi kêşe û qafiye gelekî nêzikî Ehmedê Xanî ye û li ser rêya wî heta
 dawiyê meşiyaye.

Şêx Mihemmed Eskerî:

Kurê şêx Ebdurrehmanê Axtepî ye. Sala 1898 an ji dayik bûye û li ber destê bavê xwe û pişt re birayê xwe şêx Kerbela di medreseya bavê xwe de li Axtepe xwendiyê. Sala 1952 li gundê Çolê (Çewlê) wefat bûye. Dîwaneke wî ya helbestan û destanek bi navê (‘Iqdê Durfam) li pê xwe hiştiye.

Ew hilm û kelbeoxa netewî, agirê milletperweriyê di berhemên wî de gelekî diyar û ber biçav in. Di destana ‘Iqdê Durfam de dibêje:

Di vî wextî de şem`a `ilmê kurdî Qe natîse, nema tê zeyt-i , min dî

Evê qîza bi zêr û Zînet û qenc Ber û sîne qed û qamet wekî genc

Dizanim iltifatê nadinê kes

Ji ber ehlê huner kê m in muderres

Gelek şêrîn e ev ezmanê kurda Derîxa me ji dest yekcarî berda

Hêjayî gotinê ye ku şêx Eskerî, yek ji wan kesên ku mijûlî rastkirin û civandina destnivîsên Mem û Zînê bû. Wî gelekî xebat ji bo bidestxistina destnivîseke rast ji Mem û Zînê kiriye. Di pêşiya destnivîseke Mem û Zînê de dibêje:

Bilcumle kitab û şî`rê Kurdan Bê qedr-i dibûn li cumle erdan

Ew ketne ziyade ber piyan tev Reşbext-i we mane şubhetê şev

Me d`xweste kitabeke Mem û Zîn Derdestî bikim ezê cegerxwîn

Pirr se`yî mi kir ji bo yeke rast Peyda nekirî me bê kem û kast

Axir du sê nusxe min civandin Lê her li me wan ceger helandin

Ev nusxeê Zîn û Mem tamamî Teşîh-i me kir heçî me zanî

Bê guman yê ku ketine bin tesîra Mem û Zînê û bîr û baweriyên Ehmedê Xanî ji van kesên ku me navên wan Ehmedê Xanî anîne bêtir in. Di yekem hijmara rojnameya Kurdistan de hin beş ji Mem û Zînê hatin weşandin. Di Hawarê de jî wisa. Cegerxwîn û Hejar û Hêmin û xeyrî wan ketin bin tesîra xurt ya Xanî û heta vê dema me jî ew tesîr berdewam e û dê her berdewam be.

9- Bandêra Xanî li ser Seîdê Kurdî?

Seîdê Kurdî kesayetiyê ku mixabin tevgera me ya siyasî wî ji bîr dike. Dîsa mixabin ku tenê islamî wî dikin rêberê xwe. Ew nimûneyê gelekî pêwîste ji bo islameke welatparêz û bi kêrî Kurdan were. Ji bo pirsê te erê bandêra Xanî li ser hebû. Ew bi seetan diçû li ber kêla serê wî

rûdinişt û ji ruhê Xanî ilham werdigirt. Lê di nivîsên Seîdê Kurdî de ez rastî fikreke dîrekt nehatime ku bibêjim ew sedî sed ji Xanî hatiye standin. Lê hema jiyana seîdê Kurdî ku insaneke ji bo belengazan têkoşerî dikir ne dûrî jiyana Ehmedê Xanî ye.

10- Lîberalîzîm û individualîzîm di dîtinên Xanî de?

Xanî mirovekî dilê wî gelekî fereh e. Ji tevaya mirovayetiye re fikiriye û dilê wî li ser serencameke qenc e ji bo temamê xelkê. Ne tenê ji bo Kurdan lê ji bo hemû alemê. Ew ji ber tesewwufa xwe daxwazê ji Xwedê dike ku kesekî nebe nav agirê dogehê. Dixwaze ku Xwedê mirovan hemûyan (helbet dijminan jî) ji agir biparêze. Li aliyekî din ew gelekî bi tolerans e, di mesela evînê de. Evîndariyê mîna qederekê dibîne û qet nake eyb. Berovajî wê evîndaran diparêze û heta sînorekî jî têkiliya di navbera du evîndaran de real û durust dibîne.

11- Dîtinên Sokratî. Dema ji xwe re dibêje Xaniyê nezan?

Gelek ji zanayên berê xwe bi nezaniya xwe didane nasîn. Her imzeya wan ev bû: flankesê bêqedr û nezan! Li ba filosofên Grîkan ev yek hebû ku digotin: her çiqas mirov zana dibe, ewqasî nezantir dibe. Mebesta wan ji vê yekê ku dawîya zanîne nîn e û ancax kesên zana tê digihin ku ew dûrî pêgirtina rastiyê ne. Xanî jî ji ber ku zanayekî gelekî mezin bû, êdî tê derdixist ku rastî dûrî wî diçe û dike nake tê nagihîje û nagihê bersiva pirsên mezin mîna çima ev dunya heye, çima insan belengaz in û çima ku hezar çima bi dû de tên.

12- Berhemên Xanî, hinek pirsên informatîv û agahdariyan in?

Xanî li pey xwe ji bo me Nubuhara Biçûkan hişt, her wisa Eqida Imanê, dîwaneke helbestan û Mem û Zîn. Dibe ku hin berhemên wî yên din jî hebin û heta niha wînda bin, lê rojekê bê dê ew jî diyar bibin. Di dawiyê de em dê firehtir li ser bibêjin.

13- Nivîsandinên bi mebest, bi plan û fikirlêkirî, ne ji bo bêhnderxistinê, belê bi mebestên perwerdekarî, siyasî yan jî neteweyî?

Xanî bi Mem û Zîna xwe him plankiribû ku kitêbekê ji bo Kurdan li pey xwe bihêle û rêyeke xelasiyê bo wan deyne, him jî ew kitêb yan jî ew nivîs ji bo bêhnderxistinê nivîsibû. Ew bi xwe dibêje ku wî xwestiye bi rêya çîroka Mem û Zînê derdê dilê xwe bibêje:

Zînê û Memê bikim behane Şerha xemê dil bikim fesane

Xanî li ber xwe projeyê mezin danîbû. Ew jî kurdîkirina islamê, lê mixabin kesekî ku bi destê wî bigirta ji mîrîtiya kurdî nebû, loma jî projeya wî nivkuştî ma û neçû serî.

14- Ji cîlê zeman û serdema xwe zêdetir ji bo nifşên wêbêyê nivîsandiye, dibêjin hin kes. Dîtinên te?

Muxatebên Xanî tevaya milletê Kurd bû. Mîr û wezîr, zengîn û feqîr, şêx û mela û feqî û gundî û rênçber û rewşenbîr.

Lê di serî de wî berê xwe dabû otorîteya kurdî û ew bi gunehê bindestiya Kurdan tawanbar dikirin. Wî ji bo kesên dema xwe jî ji bo yên ku wê bîr jî nivîsî bû. Loma jî nivîsên wî her zindî û vêketî ne, maye kesê ku destê xwe bavêje wan û gewheran ji navê derîne. Yek caran bala xwe didimê ku xitaba Xanî ji mirovayetiye tevî re ye. Yanî di aliyên xwe yên felsefîk de

netewe li ba wî nîn e, mirovayetî bi ferehbûna xwe ve mijara fikr û xebata wî ye. Mînak di pêşgotina Mem û Zînê de ji Xwedê dixwaze ku insanen hemûyan ji agir rizgar bike ji ber ku gunehê wan ne bi destê wan e!

15- Dema Xanî dema aqil û mêjiye. Zemanê Descartes û gelek zanayên din e. Rola aqil û giraniya aqil çend e, Xanî çendî agehdar e ji hemdemên xwe, li Rojava dema behsa vekirina deriyê zihnê dike, dema behsa girîngiya xwendinê û xwedankitêbbûnê dike, têkiliya nav xwendinê û aqil, rola xwendinê ji bo aqil?

Ev yek li ba Xanî xwe dispêre bingehke îslamî, yanî vekirina derê zihnê ne tenê daxwaza filosofên rojava bû. Di quranê de doza fikirandina di hebûnê de heye, doza vekirina deriyê zihnê û têramîna di gerdûnê de di mexlûqatên Xwedê de di fikra îslamî de heye. Ez ne di wê baweriyê de me ku haya Xanî ji filosofên rojavayî yê dema xwe hebû. Bingeha Xanî û fikrên wî yê felsefîk bingehke rojhilatî ye. Îmamê Xezalî. Ibnu Sîna. Ibnu Ruşd û Ibnu Erebî û mutesewwifên din jêder û çavkaniyên wî bûn. Helbet haya wî ji felsefeya yûnanî ya kevin jî hebû. Çi ku felsefeya îslamî bi xwe li ser hîmên ya yûnanî avabûbû.

16- Aliyê perwerdekarî û aqil li ba Xanî, aliyê pedagojîk û metod?

Xanî du namîlke(kitêbok) ji bo xwendevan û telebe û feqiyên medreseyan danîn. Min berê jî got ku mebesta Xanî kurdîkirina Îslamê bû. Wî Eqîda Îmanê ji bo xwendekaran danî, her weha Nûbuhara Biçûkan ji bo fêrbûna zimanê Erebî(bi taybetî ferhenga quranê) nivîsî. Di van berheman de Xanî şîretên exlaqî jî li xwendevanan dike. Yanî ne tenê zanîn lê exlaq jî hedefa wî ye.

17- Dersên li medreseyên Kurdistanê dihatin xwendin û hebûn û nebûna berhemên Xanî di nav wan de?

Herdu kitêbên Xanî (Eqîda Îmanê û Nubuhara Biçûkan) di nava rêza kitêbên perwerdeyê de bûn. Heta niha jî li hin medreseyan têne xwendin.

Her weha şerh jî li ser Eqîda Îmanê hatin nivîsîn(mînak Mele Ehmedê Qoxî rêberê sanî li ser şerha kitêba Eqîda Îmanê ya Xanî nivîsiye û ew berhemeke hêjaye) her weha çend caran Nûbuhar hatiye çapkirin û li her çar parçeyên Kurdistanê jî belav bûye û hatiye naskirin.

18- Agehdarê rewşa gel e, dibe ku li paytextan jî geriyabe û dîtibe ku kesê bêdewlet çendî bi kapasîte dibe bila bibe, nîrxekî wî tune ye û ev bûbe sebeb û tehnek ji bo wî, da ku dest bavêje qelemê?

Xanî eşkere kiriye ku hedefa wî ji Mem û Zînê danasîna milletê kurd e û beyankirina têkiliya wî ya bi wêje û zanînê re ye. Her weha xwestiye bibêje ku milletê kurd ne di dema hovîtiyê de ye, ew milletekî di nav de çîrokên payebilind yê evînê diqewimin, temamen mîna Farisan û Ereban û xelkên din e. Wî bi Mem û Zîne piştgiriya Kurdan kiriye û bêguman hin tahne vegeandine, çiku ez bawer dikim, ji wê demê de milletên derûdora Kurdan, Kurd bi nezanî û hovîti û bêkîtêbî tawanbar dikirin.

19- Mirov dibîne ku hêrseke wî heye li himberê desthelatdarên serdest. Xanî hez ji wan nake û nexwestiye têkeve ber siya wan û di riya wan re mîna hin kesên din riya modeyî û nebaş, ne bi şexsiyet bineqîne. Ev tiradisyoneke rewşenbîrî ye, ev tercîh û neqandinek gelekî bi şûr û hişmendane ye, ji bo vê tu çi dibêjî?

Xanî mînaka rewşenbîrê têkoşer e. Rewşenbîrê guhertinxwaz e. Rewşenbîrê ku her li hêla gel radiweste û dijîtiya desthilatdariyê û zulmê dike.

Di vir de tiştê balkêş ew e ku Xanî di gel ku desthiladariya biyaniyan bo xwe kiribû hedef û doza liberrabûna wê dikir, desthilatdariya hundur ji rexneyên xwe bêpar nekiribû. Yanî wî ne tenê Osmanî û Ecem di bindestiya Kurdan de tawanbar dikirin, di heman demê de mîrên Kurdan jî rexne dikirin û digot: ku gunehê we jî heye. Ew dikare ji bo rewşenbîrên vê dema me bibe mînakekî berbiçav. Yanî rewşenbîrê Kurd yê ku li himber neyaran têkoşînê dike, divê çavê xwe ji şaşiyên desthiladriya kurdî re jî negire.

Fîlosofê îtalî Antonio Gramsci her mirovî bi rengekî ji rengan rewşenbîr dibîne, lê dibêje ku ne her kes dikare wezîfeya xwe ya civakî bibîne û roleke girîng di guhertinan de bilîze. Avayî li ser vê baweriya xwe têrma (Organik intellectuals) derxiste meydana wêje û felsefeyê. Li gor wê têrmê hin rewşenbîrên mezin hene wezîfeyeke wan ya mezin di civakê de heye. Ew cûre rewşenbîr bi tu awayî ne dûrî doza gel û tevgerên civakî û siyasî ne. Di bircên bilind de dûrî civakê rûnanin û piştî xwe nadin êş û jan û hêviyên xelkê. Di vê mijarê de Gramsci nêzîkî mutesewwufên mezin yên mîna Geylanî û Hellaj dibe. Wan jî digot ku: derdê me rihetiya mirovan e, yan bi gotina Erebi ya Geylanî: hemmuna rahetul xelq!

Eger em Xanî bi vê rastkêşê bipîvin em dibînin ew yek ji girîngtirîn rewşenbîrên rojhilatê yên wezîfedar e. Wî bi xwe gotiye ku ew ji bo xelkê derdan dikêşe:

Safî şemirand vexwarî durdî Manendî durrê lîsanê kurdî

Înaye nizam û intizamê Kêşaye cefa ji bo yî `amê

Yanî wî zimanên serdest yên Erebi Farişî û osmanî li pê xwe hiştin û bi wan nenivîsî û dest avête qelemê û bi kurdî nivîsî, wî ev zehmetî û cefaya nivîsandina bi kurdî ji bo xelkê kiriye!

Di vê çarçovê de Xanî ne tenê li ser eniya derve şer dikir û xizmeta gelê xwe bi ronîkirina bîr û hişê wan dikir. Ne tenê bala wan dikişand ser xeterên derve. Wî hundur jî ji bîr nekir û bi eynî cesareta ku pê pirsên mezin derbarî mijarên felsefîk ji Xwedê dikirin û bi eynî cesareta ku pê doza serhildaneke mezin li himber Rom û Eceman dikir. Bi wê cesaretê rexne li hakimên Kurdan jî dikirin. Rexneyên tund û tûj li mîrê dema xwe jî dikir. Wî qet ne digot: de bila be, şerê me yê esasî li himberî neyarekî mezin e, bila em çavên xwe ji şaşiyên mîr û serekên xwe re bigrin, wî ne digot niha em di halekî de ne ku ne layiq e em rexneyan li mîrên xwe bikin. Lê berovajî vê nerîne heta jê hat wî mijara bindestiyê û perîşaniya Kurdan weke yek mijarê didît. Cudayî nexiste navbera dijminê derve û yê hundur. Ji xwe mîrên Kurdan mîna hevkarên desthilatdarên derve didît û digot: Namûs e li Hakim û emîran!!

Bi vî awayî Xanî xwest rola xwe ya mezin di guhertinên bingehîn de bilîze. Li eniya ziman, wêje û kurdîkirina diyanetê, li eniya hundur û rexnegiriya civakê û mîran, û di eynî demê de li eniya derve xebateke bê rawestan dikir. Xanî heta ku karibû otorîteya rewşenbîr ji bo xizmeta gelê xwe bi kar aniyê û negotiye: ma wê rexneyên min şairê reben çî guherînan çê bikin!

Li vir ez minasib dibînim ku Xanî û Cizîrî hinekî bidim ber hev. Melayê Cizîrî jî yek ji rewşenbîrên demên me yên pêşîn bû. Ew jî yek ji pêşengên afirandina wêjeyê kurdîziman bû. Lê di aliyê xwe yê wezîfedariya rewşenbîrî de gelekî li pişt Xanî bû û belkî jî roleke wî ya nebaş di avakirina zihniyeta piştgiriya desthilatdariyê de hebû.

Di du helbestên xwe de pesnê mîre Cizîra Botan kiriye û jê xwestiye ku dijber û muxalifên xwe bikuje! Ew dibêje:

Ê ne wek go bê ser û pa bit di benda xizmetê Ma di çewgana te her pergende û meqhûri bî!

Cizîrî li vir eşkere dibêje: divê her kesek li ber mîr mîna gogê be û mîr çawa bixwaze wê gogê bavêje dê bavêje, yê ne wisa be bikeve ber qehr û xezeba mîr.

Di helbesta din de dibêje:

Ê ji emrê tey mukerrem serkeşî kit şubhê şem` Ber serê tîxê te û meqtûlê mûkarê te bî

Ê ne dewletxwahê hezret bit ji nêva can û dil Şubhetê ehlê şeqawet qehr û azarê te bî

Her kesê ne j`can du`ago û senaxwanê te bit Girtiyê qeyda te û amancê nûbarê te bî!!

Dibêje yê ku li ber mîr rabe divê mîna mûmekê li ber şûrê wî bihele û were kuştin! Yê ku ne dilxwazê mîr be divê qehr û zordariya mîr bibîne, yê ku ne pesinkarê mîr be û jêre nebe zirneçî û daholvan divê di hebs û zindanan de be û bibe hedefa tîran û were kuştin! Di vê helbestê de Cizîrî alîgiriya xwe ya ji mîr re dîsa dubare dike û dibêje.

Li vir mebesta min ne ew e rexneyan li Cezerî bikim bi qasî ku vê diyardeyê bînim ziman.

Diyardeya ronakbîrê li ber siya siyasetmedar veketî û sînoren têkiliyê bi desthilatdariya hundur ve. Diyardeya rewşenbîrên ku di sîya hakimê kurd de dimeşin û jêre dibin borîzan û şûrê wî radikîna da ku muxalifan ji ber wî ve bikujin yan dengê wan tunne bikin. Li rex wê jî diyardeya rewşenbîrê netirs ku dizanin ew jî bi pênûsa xwe, bi peyva xwe û bi tesîra xwe ya li civakê hêzeke mezin in û divê otorîteya gotinê ku ne kêmî ya çekan e bi kar bînin.

20- Helbet kesekî rewşa xelkê, bihevrenebûna xelkê û tifaq û bêserokaytiya xelkê ji xwe re kiriye derd, çima ne bi zimanê xelkê belê bi zimanekî bilind û ne yê xelkê nivîsandîye. Gelo ji ber wê ye ku xîtabî mîrek û mezinan dikir û yan jî gelo ji ber ku bi tenê ji bo siberojê û cîlên wêbêye dinîvisand?

Li ser zimanê Xanî mirov dikare bibêje ku Xanî bi qesdî û zanebûn bi wî zimanî nivîsiye. Ew zimanê astbilind zimanê dîwanên mîran û meclisên şair û aliman bû. Muxatebê Xanî yê sereke, zana û mîrên Kurdan bûn loma jî bi zimanekî bilind ango zimanê wan bi xwe bi wan re axivîye. Lê dîsa jî di nav de zimanê gel jî bîr nekiriye. Di gelek cihan de ziman nêzîkî ruhê gel e, zimanekî gelêrî ye. Mirovê bixwaze dikare li Mem û Zînê vegere û bi dehan mînakan derîne. Mesele dema ku Beko dixwaze Memo germ bike û raza dilê wî derîne, wisa ji Mîr re dibêje:

Go min diye ya Memê hebandî Kîjek (Qîzek) Ereba ye lêvdeqandî!

Ev sedî sed bi zimanê xelkên ji rêzê ye, ne zimanekî edebî ye. Ê weha gelek mînak hene.

Li aliyê din wî dixwest esasekî ji bo zimanê edebî deyne. Wî bi xwe gotiye ku min zaravayên kurdî têkel kirin:

Buhtî û Mihemmedî û Silîvî Hin la`l û hinek ji zêr û zîvî

Tersî' i kirin wekî biçûkan Înane bi qeyserî û sûkan

Ev hewldana yekem e, li gor zanîna min ku wêjevanekî kurd bi zanebûn zaravayên kurdî li nav hev xistine da ku zimanekî wêjeyî ji bo tevaya Kurdan deyne.

Her weha wî di rêya pirkirina peyvên Erebi û Farisî xwestiye bibêje ku ew çendî di van zimanan de şareza ye.

Xanî bi wan herdu malikên ku di dawiya Mem û Zînê de hatine, ku me li jor tesbît kirine, zimanê ku pê berhema xwe nivîsiye berçav dike. Ew dibêje ku wî zimanê Erebi û Farisî têkelî hev kirine (Bi hezî û bazî) ango wekî listik û nîşandina hunermendiyê û hakimiyeta li ser wan zimanan. Bi rastî jî zimanê Erebi û yê Farisî ku di Mem û Zînê de hatiye bi hostatiyeke mezin derbasî berhemê bûne. Wî ne tenê peyvên Erebi û Farisî yê naskirî xistine berhema xwe. Lê heta jê hatiye peyv û gotinên wan herdu zimanan yê ku tenê di ferhengan de hene û nayên bi karanîn jî bi karanîne. Mînakên me yê ji zimanê Erebi ev in:

Yûh: yûh gotineke Erebi ku Erebi bi xwe wê nema bi kar tînin. Ji bo navê rojê hatiye bi karanîn

Kubbar: peyveke Erebi ji bo tiştê mezin di Quranê tenê de hatiye bi karanîn.

Deyyar: ji bo niştetih tê bi karanîn. Ew jî peyveke quranî ye.

Serser: bi tîpa Sad ê, bayê sar û zuwa ku peyveke quranî ye.

Nisfiyye: pîşekariya paqijkirin û şayikkirina gewher û mirwariyan. Bi qasî ku ez di berhemên Erebi de geriyam e, min tenê di kitêbeke klasîk de dîtîye.

Û weha gelek peyvên din.

Balkêş e ku Xanî peyvên Xwedê hindik bi karanîn e. Du nîvmalik tenê û çend peyv bi Xwedê ne. Ev bi serê xwe mijara lêkolînekê ye.

Malika duyem ku Xanî tê de dibêje:

Buhtî û Mihemmedî û silvî

Destnîşanî sê devokên kurdiya kurmancî dike. Buhtî devoka ku Cizîrî pê nivîsiye û bêguman Xanî kilîta vê devokê bi dest xistibû ji ber ku him li Cizîrê mabû him jî berhemên berî xwe yê bi wê devokê xwendibûn. Devoka Mihemmedî jî ku Emînê Osman dibêje ew devoka Xanî bi xwe ye û li derdora Hekariyê ku eslê Xanî jî wê herêmê bû belav bû. Devoka Silvî jî devoka ku ji çemê Dicle heta bi sînorê Bazîdê belav e. Cudatîyên di navbera van devokan de zimanzan dikarin bipên û lêkolîneke berfireh derbarî zimanê Mem û Zînê de binivîsin.

Ya pêwist ji bo me ew e ku Xanî gava yekem ji bo zimanekî standard avêtiye. Wî bi vê gava xwe ya pêşeng xwestiye ku berhema wî li ba piraniya xelkê were famkirin. Ne ku bibe berhema herêmekê û girtiya êleke ji êlên Kurdan. Gava yekem bû ku Xanî rê li ber devokparêziyê girt û deriyên zimanê kurdî vekirî hiştin. Zaravayên kurmancî yê ku wî dizanibûn di berhema xwe de têkel kirin û devokek di ser ya din re nedît. Ne mîna hin (Zimannezanên) me yê îro ku zaravayê gundê wan yan dapîra wan zaravayê (herî rast e) û her berhemê bi kodika xwe dipîvin!

Xanî dixwest zimanekî ku tevaya kurmancên wê demê tê bigihîjin werîne meydanê. Wî xwest bi vê gavê zaravayan nêzîkî hev bike.

Wî bi hesanî digot: neşim, û (nikarim) jî bi kar dianî. Digot nekar, û natewan jî li rex wê datanî. Biwerîne digot û bîne jî! ji bo (çima) ev çend cûre peyv bi kar anîne:(bo çi? Ji bo çi? Ji bo çira? Çira?). (Bêje. Bibêje. Bibê. Bê) her çar gotin li ba wî hene! (Hin, Hinek, hindek, Hinde) ev hemî durr di vê kana gewheran de diçirîsin. Niha em dikarin li şopa Xanî herin û bi zanebûn ji her zaravayî, zimanê xwe yê standard ava bikin û zengîn bikin. Rikberiya zimanî ji holê rakin û êdî ji pozê xwe dûrtir bibînin. Li ser zimanê Xanî nakokî derketin meydanê. Dr. Izzedîn Mustefa Resûl dibêje ku zaravayê Xanî botî ye: Xanî destana xwe di esas de bi zaravayê botî nivîsîye ku ew jî şaxek ji şaxên kurmanciya bakur e! lê Reşîdê Findê di kitêba xwe de ya ku sala 1986 an bi Erebi li Bexdê derxistibû wisa lê vedigerîne: ji ber ku Ehmedê Xanî xwediyê desthilatdariyeke xurt bû ne tenê li ser zimanê kurdî lê li ser zimanên rojhilatê yên cîranan jî, em dikarin bibêjin ku şahesera wî Mem û Zîn tevneke hevgerî û lihevhatîye ji her zarave û zimanî.

Mixabin gelek çar hin kesên ku Mem û Zîn xwendine, zimanê Xanî yê têkel mîna kêmaniyeke dibînin. Ew kes dixwazin bi pîvanên rexnegiriya îro û li gor şert û mercên ekolên nûjen vê berhema klasîk bipîvin. Ew Mem û Zînê ji sedsala hivedehan hildikişînin û tînin didin ber pertavên rexnegiriya îro ku karekî nerast e.

Min bi xwe bala xwe daye gelek rewşenbîrên Kurd yên Erebinivîs ku şaşitiyeke mezin di heqê Xanî û berhema wî de dikin dema ku şert û mercên afirandinê yên di dema Xanî de binpê û paşguh dikin. Ew nizanin ku ev berhem berhema dem û cihê ku pir cuda ye ji dem û cihê me yê îro. Bêguman teoriyên Aristo yên di kitêba wî (Hunera helbestê) yên derbarî ciwaniya helbestê de ne mîna teoriyên T. S. Eliot in. Textê (Brokost) yê rexnegiriyê ji bo bejna Xanî gelekî biçûk e û divê yan destên wî jê bibin yan jî piyên wî da ku ew text êdî bibe li gora bejna wî!

Divê em zanibin ku zimanê kurdî di wê demê de nû rêya xwe diçirand. Di nav wan zimanên serdest de, li ser destê klasîkên me ew mîna gundiyeke ku ji nişkê ve derbasî bajarekî mezin bibe û nizanibe berê xwe bide ku, xwe bi zorê derbasî asta nivîsandinê kir û berhemên heja hatin meydanê.

Zimanê Erebi êdî kemilî bû û li cîhana islamî ji sînoren İspanyayê heta Çînê çûbû. Êdî bûbû zimanekî pîroz û pêlêkirina rûpelekê ku herfên Erebi li ser bin, gunehekî mezin bû. Bi sedan û ji her milletî (Suryan, Kurd, Ecem, Xwedê, Cihû) xizmeta vî zimanî dikirin, ew pêş dixistin, berhem bi Erebi werdigerandin. Erebi di demke kin de bû zimanê felsefeyê, zimanê tîbbê, zimanê stêrnasiyê û zimanê her cûre zanistên wê demê naskirî piştî ku tenê zimanê helbestê bû. Bêguman ne tenê ji ber ku ew zimanê Quranê bû wisa pêş ket, lê mîr û sultan û xelîfeyan gelekî alîkariya rewşenbîran kirin û heta di dema wergerê ya pêşî de, di serdema Ebbasiyan de giraniya her kitêbeke wergerandî zêr didane wergêr! Zimanê Farisî jî zimanê imperatoriyeke bû ku her carê diçû li ber dergehên Atina yê hespên xwe ditewilandin. Erê ew tûşî negbeya islamê bû û hindik mabû ji holê rabe lê li ser destê sultanên Samanî û Xeznewiyan dişa li ser piyan rawestiya û ji berê geştir bû. Dr. Zebîhullah Sefa dibêje: (mîr û sultanên serdema Samaniyan heta ku Selçûqî hatin, û sultanên Muxulan li Hindistanê mal bi ser nivîskar û şairan de dirijandin. Alîkariya her kesê ku xizmeta zimanê Farisî dikir, dikirin. Heta tê gotin ku hinek şair mal û samanekî mezin bi dest xistibûn û wekî sultanan jiyana xwe dikirn. Dibêjin jî ku Rûdikî malê xwe li ser piştê çarsed deveyî bar dikir. Ê `Unsurî (Nivîskarê destana Wamiq û `Ezra) kêr û kevçiyên metbexa xwe ji zêr çêkiribûn)!

Bila em bibêjin ku ev agahî hemî ji mubalexeyên mêjûnivîsan in. Lê rastiyeke di wan de heye. Bêguman piştgiyaya ziman li ba Faris û Ereban dihate kirin.

Bazara zanînê li ba wan milletan ne mîna bazara ku Ehmedê Xanî qumaşê xwe têde daxiste ber destê kesên ku buhayê qumaşê wî nizanîbûn. Li ba xelkê bazar germ û li ba Kurdan jî kesad bû! Zimanê osmanî jî di gel ku ne mîna yê Erebi û Farisî gihiştî bû jî, lê dîsa li qadeke mezin û fere hatibû belav kirin. Zimanê imperatoriyeke bû ku hîrehîra hespên leşkerê wê jî guhên qiralên Ewropa dernediket û li ber deriyê Viyanayê şîngesînga şûrên wan bû.

Di gel wî hawî jî osmanî ji tesîra Erebi û Farisî nefilitîn. Heta yekî mîna Fuzûlî helbestên xwe ji peyvên Erebi û Farisî dagirtibûn. Îca eger Ecem bi wê hêza xwe û osmanî ku hêza herî mezin bûn di wan deman de ji bin giraniya Erebi derneketin, wê rewşa zimanê kurdî çî bûya! ew zimanekê ku hîç kesek guh lê nake û ne mîrek û ne sultanek piştgiyayê dide kesê ku pê dinivîse! Tenê çend siwar li ser piştê hespin lawaz derketin meydanê û tozeke sivik bi xwe xistin! Kê dê guh li wan bikira? Êdî li ba piraniya Kurdan bi xwe jî zimanê kurdî zimanekî ji bo têgehiştina rojane bû. Nedihate bala wan ku ew ziman jî mîna yên din pê tê nivîsnadin, heta ku di nav hinek kurd de hedîsek li ser zimanê pêxember bi vî awayî belav bûbû:

Dibêjin rojekê Fatma ji bavê xwe pêxember pirsîye: ma ji bilî Erebi ziman hene? Pêxember gotiye: erê, gelek in û di nav wan de kurdî jî heye! Fatma pirsîye: û kurdî çî ziman e? Hîn wisa dengê derî tê, Fatma diçe derî vedike dibîne yek li ber derî rawestiyaye û dipirse: Metê Memed li mal e? Fatma matmayî tê ba bavê xwe û dibêje: yek li ber derî ye wisa dibêje! Pêxember dibêje: ey keça min. Ewê li ber derî Cibrayîl e û bi zimanê kurdî axivîye. De here bêje: erê li mal e! Ev hedîs bi xwe ne rast e, lê em ji wê tê digihin ku kurdî jî mîna zimanekî xwe di nav zimanên din radikir û dixwest isbata hebûna xwe bike. Dixwest piştgiyaya taybetiyên xwe bike û cihêrengî û cudatiya xwe biparêze. Dixwest bibêje ku ez ne zimanê diz û rêbirra me. Ez ne zimanekî kovî me ku ji nivîsandinê re nabim. Şerê zimanê kurdî ji kevin de dihate kirin. Di berhemên kevin de em îşaretin biçûk lê pirwate dibînin ku çawa ev ziman ketibû ber pencê dijminan û dixwest wî tunne bikin. Şairekî Erebi hebû ku leqeba wî Şeytanê Iraqê bû (Di serdema atabegiyên Xwedê de)di helbesteke xwe de dev avêtiye Kurdên Hewlêrê û ew bi keran şibihandine û têra xwe qerfên xwe bi zimanê kurdî kiriye.

Bêguman mîratê dijmintiya zimanê kurdî li rojhilatê belav bûbû û hayê Ehmedê Xanî û klasîkên me jê hebû loma jî dest avêtin qelemên xwe û milên xwe hilmalan û dest bi piştgiyaya vî zimanî kirin û nivîsîna bi kurdî li ba wan bû startejiyeke di ser her tiştî re. Êdî nivîsîna bi kurdî li ba wan bû şerê man û nemanê û bi tena serê xwe û bêyî ku piştgiyayê ji mîrekî yan hakimekî kurd bibînin berhemên xwe nivîsîn. Gavên ku wan avêtin şoreşek bû di mêjûya kurdî de ku baweriya Kurdan bi zimanê kurdî xurt kir. Xanî zimanê kurdî bi durdiya binê peyalê ya gerrek şibihand û di gel wisa jî, di gel gerekî û şêlûbûna wê meya han Xanî (vexwar) û meya pak (Erebi û Farisî) li pê xwe hişt. Di spîkirina sifr de (nivîsîna bi zimanê kurdî de) xebitî û dev ji zêr û zîv berda, lê bi qiriktehlî jî got ku kesî mora xwe li ser wan diravên sifr bixe nîne! Bêguman Xanî peyvên biyanî gelekî bikaranîne lê mebesta wî ew bû ku hunera xwe û tewan û şiyana xwe ya mezin di van zimanan de bide xuyakirin, bû. Stratejiyeke pakkirina ziman li ba wî nebû. Û di gel wisa jî xaliya Mem û Zînê xaliyeke kurdî ye bi tayên biyanî hatiye xemilandin û li gor pîvanên klasîk ew xalî bi saya wan tayên rengîn ciwantir û buhatir bûye.

Mirov bala xwe didê ku rêjeya peyvên biyanî, bi taybetî yên Erebi di zimanê çîrokê de li ba Xanî kêmbû, lê di zimanê felsefe û dîn û tesewwîfê de pir e. Yanî derbarê wan mijarên ku Kurdan pê tiştê nenivîsî bû Xanî bêgav mabû ku pala xwe bide zimanê Erebi û Farisî, ev jî dide xuyakirin ku Xanî berhemên felsefî û dînî û tesewwîfê ne bi zimanê kurdî xwendine.

Em nikarin vê yekê ji bo Xanî kêmanî bihejmêrin çiku heta niha me peyvên kurdî yên ku cihê wan peyvên biyanî bigrin nedîtine û peyda nekirine di gel ku bi dehan sazî û instituyên me li Kurdistanê û Ewropayê hene, di gel hezaran nivîskar me hîn jî peyvên şûngir ji bo: Tecellî. Fenaya mutleq. Quwayê cazibe. Hal. Meqam. Keramet. Alemul xeyb. Alemuşşehadet. Ezel....û hwd nedîtine. Ez ne ku dibêjim zimanê me bêkêr e lê dibêjim em bi xwe bêkêr in.

Xanî şairekî li gor karînen xwe zimanê kurdî parastiyê û berhemên wî gelek peyvên kurdî yên resen parastine. Mixabin heta niha gelek ji wan peyvên hene ku ciwan û nazik in lê bala nivîskarên me nekişandine û ew hîç nêzîkî wan nebûne û li gewherên ku di Mem û Zînê û berhemên din de hene haydar nebûne. Em wan peyvên di ferhengên xwe yên nûjen de jî nabînin û tenê xwe qurre dikin û pîrbêjyan li ser zimanê bûriyên xwe dikin. Divê em zanibin ku kurdiya me ya îro ya ku çê xirab paktir e, bi saya wan kesan bûye zimanekî wêjeyê. Ev ziman ne ji ezmanan bi ser me de hatiye, lê hêdî hêdî û di êtûna xebata wêjeyî ya ku bi sedê salan dirêj kiriye de sîqal bûye û bi vî rengê ciwan gihîştîye ber destê me. Divê em êdî nankoriyê nekin û qenciya van klasîkan jî piştguh nekin.

21- Xanî jî mîna Dante dike. Dibîne ku qedrê zimanê neteweyên din heye, belê yê Kurd tune, ew vê zane û ya ku çu rewşenbîr cesaret nake bike, dike. Lê zimanê Dante nêzîkî zimanê xelkê ye. Tu di vî warê de dikarî çi bibêji?

Berhevkirina Xanî bi Dantê re tiştêkî di cihê xwe de ye. Dantê dema ku piştî xwe da Latînî û bi zimanê gel nivîsî, xwest hestên netewî li ba milletê xwe istismar bike. Xanî jî wisa kiriye. Ez bawerim Xanî dikaribû Mem û Zînekê bi Farisî birêse ku deh carî ji ya kurdî xweştir be. Lê kurdî terciha wî bû. Em nabêjin çima zimanê wî ewqasî giran e, divê em pîvanên rexneyî yên li gor dema Xanî bikar bînin. Wî dixwest qedrêkî wêjeyî di nav gelan de ji bo Mem û Zînê deyne. Berê Memê Alan hebû û bi zimanê gel bû, eger wî jî bi wî zimanî binivîsanda wê tu cudatî xuya nebûna. Me di bersiva berê de bi firehî behsa zimanê Mem û Zînê kir. Ne hewceye em dubare bikin.

22- Ji vê awurê Xanî mirovekî qalibşîkên û guhertinxwaz û radîkal e, dema ne bi zimanê serdestan belê bi yê zîkmakî dinîvisîne. Ev şêwe radîkalî bi awayê xwe mîna radîkalîzma Martin Luther, Jan Huse, Kalvin û Zivingli ye. Radîkalîzma wî ne bi tenê di nivîsandina bi zimanê kurdî de ye, belê di naverokê de jî xwiyaye dema behsa Erebb, Faris û Roman dike ku dê ji me re bikirina xulamî.

Xanî bi xwe behsa qalibşîkênîya xwe dike, wî Mem û Zîna xwe mîna gaveke qalibşîkênî hesabandîye û dibêje:

Yanî ne ji qabilî û xebîrî belkî bi te`essub û e`şîrî

Hasil ji î`nad eger ji bêdad ev bid`ete kir xilafê mu`tad

Safî şemirand vexwarî durdî manendê durrê lisanê kurdî

Înaye nizam û intizamê kêşaye cefa ji bo yî a`mê

Ew dibêje ku wî bi vê berhema xwe qalibên kevin şikandin, dest avête zimanekî kurdî ku mîna girrika di binê peyalê de dimîne û bala kesî ji bo vexwarinê nakişîne. Rast e ev gava wî ya ku hûn dibêjin radîkal e ne tenê ji hêla zimên de bûye, lê ew bi naverokê jî gaveke bi cesaret bal bi qalibşîkênîyê ve ye.

Yanî eger em wî û Cizîrî bidin ber hev, Cizîrî jî bi kurdî nivîsî, lê naveroka Cizîrî evîndarî û xezela ilahî bû, rûhaniyyet bû. Eger em wî û Şerefîxan bidin ber hev, em dibînin ku di naverokê de nêzîkî hev in lê di ziman de Xanî li pêştir e. Di vir de nîrxên Xanî yê şoreşgêrî diyar dibin. Wî him ziman him jî mijar û naveroka berhemên xwe ji hestên neteweperestî hîlbijartibûn. Bingeha wî her milletê Kurd û derdê milletê Kurd bû. Ev bû qalibşikîniya wî.

23- Netewîtiya Xanî li pêşiya demê ye. Helbet berî Xanî jî gelek Kurdan bi kurdî nivîsandine, belê Xanî dewleta Kurdî dixwaze û doza yekîtiyê û rizgarbûna Kurdan dike.

Rast e. Li pêşiya demê ye, ne tenê nisbet bi Kurdan, lê nisbet bi milletên ewropayî ve jî.

Bala xwe bidinê Xanî ev naqosa milletperweriyê vekuta di demekê de ku supayên Osmaniyan(cihad) li ewropaya rojava dikirin!! Îcar şêxekî mîna wî di wî quncikê jîbîrbûyî jî imperatoriya Osmaniyan bangî milletê xwe bike û dozê li mîr û siyasetmedarên Kurd bike da ku serî hildin û şûr di rûyê sultanê Osmanî û artêşa wî de bilind bikin, tiştêkî divê lê bête kolandin û bingehên vê daxwazê werin naskirin. Wê demê Ewropiyên (Xaçebîn) bi artêşan pêşberiya Osmaniyan dikirin.

Xanî yê (misilman)jî bi qelesa xwe! Divê ev yek bibe mijara gelek lêkolînan û zanayên Ewropî jî beşdarî nîqaşên bi vî rengî li ser Xanî bibin. Ji bo wan jî Xanî semboleke berxwedanê ye ku mixabin ne berê ne jî niha guh li vê banga azadiyê ya Kurdan nakin û çavên xwe ji kiryarên dijminê gelê Kurd re digrin. Bala mirov dikişîne ku Xanî bêtir rizgariya gelê Kurd kiribû mijar jî bo xwe, ne rizgarkirina axa welêt! Çawa be azadiyeke Kurdan ya (cografîk) hebû, yanî mîrnuşîniyên Kurdan hebûn ku Kurdan bi xwe ew bi reve dibirin. Heta tê gotin ku Xanî bi xwe jî yek ji karmendên mîrnuşîniya Bayezîdê bû. Lê derdê Xanî bêtir ji wê nîvazadiya han , serxwebûn û dewlet bû.

24- Ne bi tenê bi kurdî nivîsî, belê ala dewleteke kurdî jî rakir.

Erê, min niha got ku derdê wî serxwebûn bû. Wî bêdudilî û gelekî zelal digot: em ji bindestê Romiyan derkevin û dewleta xwe bi şûr ava bikin! Yanî xwedî projeyeke siyasî bû jî li rex projeyê xwe yê wêjeyî.

25- Kêmaniyên Kurdan dîtin. Nebûna serokayetiye, bêtifaqî û hevdingirtin, bêxwendin û bêkîtêbbûn..

Wî serokên Kurdan (mîr û desthilatdar û hakim) sûcdarên herî mezin di bindestiyê de didîtin.

Namûs e li hakim û emîran Tawan çiyê şair û feqîran? Yanî ev bindestî barê hakimên Kurdan e ku ew dikarin xebatê ji bo rizgariyê bikin, ma qeweta belengazên şair û wêjevanan çî ye û çî di destê wan de heye! Helbet ev yeka wî ne ji bo ku bar ji ser milê rewşenbîr bihavêje bû, berovajî vê wî dixwest rewşenbîr jî bi erkên xwe ve rabin û beşdarî şerê azadiyê bibin. Bi qelemên xwe bi zimanê xwe î bi hêza xwe ya wijdanî û rûhî.

Ew bi xwe jî mînakekek baş bû ji bo beşdariya rewşenbîr di şerê azadiyê de. Wek we jî got wî mîna hekîmekî nebza qels ya milletê kurd , û jariya wî vedigerand sebebên esasî yê mîna bêdewletiyê û bêxwedîtiyê û berî her tiştî bêtifaqiyê. Lew pêkve hemîşe bêtifaqin Dayim bi temerrud û şîqaqin.

26- şik û goman tune ku Xanî li serokekî digere, zane çendî hewcedariya Kurdan bi serokekî heye, belê serokê ew dixwaze kî ye, yekî çawa ye û xisletên wî çi û ne çi ne?

Xanî giraniyeke taybet daye rola ku serokek dikare di civakê de û ji bo milletekî bilîze. Wî bala xwe qenc dayê ku milletek çiqasî bi hêz be, dilêr û xurt be bêyî serokekî nikare projeyên mezin pêk bîne. Lê kîjan serok?? Em bala xwe didinê ku Xanî doza serokekî dike nêzîkî wî hakimî ye ku filosofê mezin Farabî ew ji bo birêvebirina (El medînetul fadile = Dewleta mukemmel) bi nav kiriye. Xanî dibêje ku ew serok divê berî her tiştî têkildarê zanînê be. Jîr be. Xemxurê xelkê be. Serfiraz be. Dadwer be. Dilêr be. Hişmend be... û hwd. Lê ku mirov bala xwe didê dibîne ku kesên rêveberiya milletan di dirêjîya dîrokê de kirine (her wekî Gostav Le Bon dibêje) bi piraniya xwe ne kesên bi fikr û felsefeyê re têkildar in û nikarin têkildar bin !

Nivîskarê Erebiyê Hadî El Elewî jî dibêje ku tevgerên siyasî bêtir li ser destên serokên xwedan hin akarên taybet in ku di rewşenbîran de nînin. Loma jî peyrewên wan serokan piraniya xelkên kêmsewad in, ji ber ku ew kes xwe dispêrin îdeoljîyê, ne hiş û aqil. Peyrewiya filosofekî yan ramyarekî li ser bingehê fikiranidin û hiş û mejiyekî fere ye. Peyrewên filosofan tim kesên hişmend in ku bi aqil re têkildar in. Ne mîna peyrewên pêxemberan û serokên siyasî. Hêviya Xanî di mîrê Bazîdê Mîrza beg de hebû ku projeyên wî pêk bîne. Bi kêmanî qedrê wî zanibe û alîkariya wî bike di bilindkirina asta zanînê de li wê herêmê. Ew nêzîkî desthiladariyê bû û xwe nêzîktir dikir ne ku berjewendiyên xwe yê şexsî bîne cih. Lê wî ji bo tevaya (Kurmancan) xebat dikir û dizanîbû ku projeya wî eger ne di rêya serokekî mezin re be, dê tucarî pêk neyê. Wî him serokekî ku guh bide zanînê dixwest, him jî yekî ku gelê wî ji bin destê Romiyan derîne dixwest. Lê ev daxwazên wî di demekê de hatin ku mîrîtî êdî qels bûbû û destên Osmaniyan ketibûn her devera mîrîtiyê. Mîrza beg ji textê mîrîtiyê avêtin û apê wî Brahîm anîn. Pişt re apê wî jî avêtin. Mîr Mihemmed kuştin û êdî mîrîtî ber bi têkçûnê ve diçû. Hêjayê gotinê ye ku Xanî ne bes doza mîrekî ku li Bazîdê tenê hukum bike dixwest. Wî doza padişahê dikir. Padişahêkî xwedan text û tac û dewlet.

Xanî rola xwe ya wek rewşenbîr ji bîr nekir. Wî mîr bi cesaret rexne kir. Çi Mîrza beg be û çi jî her mîrên din. Her ku fersend didît rexneyên tûj li şeweyê mîrîtiyê dikirin. Têra xwe rexne li mîr Zêndîn kirin. Bi wî awayî wî nerînên xwe û baweriyên xwe yê siyasî jî anîne ziman. Têgihîştina wî ya ji mijara serokayetiye re hişt ku destê xwe li ser cihê birînê deyne û derman jî destnîşan kir. Wî dizanîbû ku kesên li dora mîrekî dikarin mîrîtiyê biherifînin û bi gotina wî (qusûrê têxin dewletê). Wî da zanîn ku mîrên jîr her yekî nêzîkî xwe nakin, meger ku wî qenc ezmûn û imtihan nekin. Payeyên bilind nadin her wezîrî. Di mêjûya wêjeya kurdî de Xanî yekem kes bû ku bêtirs rexne li mîrên welatê xwe kiriye. Wî hîç negot de ka niha em çavên xwe ji kêmaniyên mîran re bigrin. Hey welatê me û gelê me bindest e. Wî negot ku armanca bingehîn tenê rizgarkirina welat û avakirina dewletê ye. Wî li rex doza azadiyê, rexneyên li serokan jî ji bîr nekirin.

27- Xanî tije bang, şîret û mesaj e ji bo Kurdan.

Erê. Ez her û her Mem û Zînê û berhemên Xanî yê din mîna deryayeke mişt sedef û dur û mirarî dikim. Tenê li me dimîne ku em noqî deryaya Xanî bibin û van gewheran bidin hev û bînin ber ronahiyê. Xwendevanê Mem û Zînê tê derdixê ku Xanî dest bi xelekek mezin kiriye ew jî Xwedê û hikmeta afirandina gerdûnê û mirovan e. Pişt re dageriyaye xelekeke tengtir ku ew xeleka mirovayetiye ye û piştgiriya mirovan li ber Xwedê kiriye û doza rizgarkirina hemî mirovan ji agirê dojhê kiriye, ji ber ku destê mirov di gunehkariyê de nîne (helbet li gor baweriyaya Cebriyyetê ku Xanî pê bawer bû).

Piştî van xelekên mezin û esasî Xanî derbasî xelesa kurdayetiyê dibe û halê Kurdan tîne ber çavan. Li pey wê êdî derbasî çîroka xwe dibe. Dest bi pesnê mîrê Botanê dike. Herdu xûşkên wî bi xameya xeyalê xwe dikêşe û dadigere ser herdu hevalên hev Mem û Tacdîn û çîroka evîna herçar yaran (Mem û Zîn. Tacdîn û Sitî)bi hunereke bilind li qelem dide. Û di nav çîrokê de jî gelek bîr û baweriyên tîne ziman çî li ser zimanê karekterên xwe û çî jî di dawiya her beşekî de ku nivîşkê baweriyên xwe bi xwe dibêje. Dawî dîsa Xanî ber bi jor diçe xwe digihîne xelesa mezin û nêzikî pirsên felsefî yên mezin dibe. Çawa bi Cebriyyetê(bêviyanî) dest pê dike wisa jî destana xwe bi Cebriyyetê dibe dawî. Di pêşgotinê de Xanî daye ser şopa klasîkên Eceman û pesnê Xwedê kiriye mîna afrênerê gerdûnê. Qala afirandina Adem wek nimûneyekî ji afrîdeyên Xwedê kiriye ku hemî tişt di xizmeta wî de ne. Ehmedê Xanî dibîne ku hebûn tev de pencereyeke ku ciwaniya Xwedê û hêz û şiyana wî dide xuyakirin.

Loma jî mirovan û her afrîdeyî bêşiyar û bêvîn li ber irade û vîna Xwedê dibîne. Vê baweriyê jî xwe re dike bingeh û Îblîs(şeytanê mezin ku hişt Adem û Hewwa ji bihiştê derkevin) jî gunehê sernetewandina ji Adem re bêrî dike û dibêje ku destê wî tê de nebû(vegera şiroveyan). Pişt re wekî her klasîkekî behsa mezinahyia pêxember Muhemmed dike, hinekî jî jînenigariya wî tîne ziman, mûcizeyên wî dide xuyakirin û bi balkêşî tê ser mijara Mîracê lê ne mîna mûcizeyekê. Ew Mîracê wekî bûyerke ku hêj neqewimî be tîne ziman û dozê li pêxember dike ku xwe amade bike daku hilkişe ezmanan û here ber destê Xwedê. Lê ew vê dozê li pêxember dike ne ku here fermanên Xwedê ji bo mirovan bîne. Ew dibêje here van pirsan jê bike. Û çend pirsên giring û felsefî ku bala mirovan dikişînin li ber destê pêxember radixe. Tiştê balkêş ew e ku Xanî yê bi cebriyyetê bawer û dibêje hîç mirov ne bi destê xwe ye, sed û heştê dereceyî dizîvire û nerînên wî tîne guherîn dema mijar dibe mijara bindestiya Kurdan. Li vir êdî Xanî bi vîn û irade û şiyana milletan bawer e. Ew dibîne ku milletek dikare qedera xwe biguherîne eger bixwaze û dest bihavêje şûr!(Malik 215). Xaniyê ku hîç vîn û hêzê di mirov de nabîne li ber hêz û viyana Xwedê, êdî bi hişkî vekirî dirame. Li bingehên bindestiya Kurdan digere û serpoşê jî ser hoyên mana Kurdan ya bê dewlet radike. Li vir hêja ye ku em wê hedîsa di destpêka Şerefnameyê de binin ziman. Ew hedîsa ku dibêje pêxember nifir li Kurdan kiriye ku hîç nikaribin bibin yek.

Wa diyar e ku ev hedîs di nav Kurdan û xeyrî Kurdan de belav bûbû heta ku Şerexan ew di kitêba xwe de wekî rastiyeke aniye. Şerfexan jî ev hedîsa nerast ji jêdereke Osmanî(tarîxa ku Se'eddînê mamosteyê sultan Murad daniye) wergirtiye. Ev hedîs jî li gor baweriyên Xanî (Cebriyyetê) ye. Yanî Kurd li gor daxwazeke xwedayî wisa bêdewlet û neyek mane! Lê em bala xwe didin Xanî ku ew hîç li vê hedîsê ewle nabe, baweriyê pê nayne û wê dihavêje pişt guhê xwe! Doza yekîtiyê dike û çareyên mentiqî jî bo pirsgerêkên Kurdan dibîne. Ew nabêje ku Xwedê wisa kiriye ka em jî stûyê xwe radin û bi qedera xwe razî bibin. Lê şert û mercên hîlbûneke dîrokî datîne û dibêje ku serokekî xurt û mezin divê ku bibe xwedan tac û text, hêz û şiyar û vî gelê bindest bide pey xwe û wî li ser piyan rawestîne. Li vir şeweyê cuda yê ramangeriya Xanî êşkere dibe. Ew li Kurdan dinêre mîna beşek mirov ku xwedan hêz û hîkarî û tîn in. Dikarin roleke mezin di guhertina dîroka xwe de bilîzin. Dikarin qedera xwe ya reş biguherin. Ew Kurdan mîna milletekî ji bendên qedere rizgar, dibîne. Ji bo vê jî ew berê xwe nade Xwedê, duayan nake ku gelê wî ji bin destan derîne(di gel ku ew ji Xwedê dixwaze ku mirovan ji dojhê bisitirîne). Ew yekser berê xwe dide gelê xwe û mezinên gelê xwe ku bi destê xwe, xwe azad bikin. Ew hîç ne li hêviya (Çareyên ezmanî) ye, lê ew li erdê li çareyan digere. Lê dema ku Xanî behsa mirov wek nirxekî û hebûneke taybet di gerdûnê de dike, wî bi yekcarî bê vîn û irade dibîne. Wa diyar e ku Xanî dixwaze bibêje ku mirov bi tena serê xwe hêza wî nîne tu guhertinan bike. Lê dema ku dikeve nava civakê êdî dibe xwedan rol û viyaneke serbixwe.

Dikarim bibêjim ku ev herdu astên fikirandinê li ba Xanî ne nakokî ne û nayê wê wateyê ku gotinên Xanî li hev nayên û ne mîna hev in. Lê di baweriya min de dema wî derdên milletê xwe anî ziman, mîna sosyolegekî fikiriye. Û dema ku behsa mirov wekî hebûneke serbixwe yan afrîdeyekî Xwedê kiriye, mîna filosofan fikiriye. Di vir de ew mîna EL Me`errî yê şairê Ereb e(şairê kor yê ku leqeba wî filosofê şairan û şairê filosofan bû). El Me`errî digot ku xoyên mirov û kiryarên wî û sinç û exlaqên wî ne bi destê wî ne û ew mecbûrî wan e. Lê dema ku wî zor û sitema desthilatdaran didît, berê xwe dida desthilatdaran bi xwe û digot ev zor û sitem sûc û gunehê wan e, loma jî wî serhildana di rûyê wan de pêwist û rewşa didît.

27-Gazinan ji Xwedê dike, ev bûye şêwe tiradisyonê li ba beşek ji rewşenbîrên Kurd. Fayiq Bûcak helbestek bi navê Gazin ji Xwedê nivîsandiye, Mûsa Anter jî heman gazinan dike û dibêje “Xwedê navê te ne 1001 belê 1002 ne.” Hunermend û dengbêjên Kurd jî wek nimûne Mihmed Şêxo jî gelek caran vê peyvê binav dike, serî lê dide. Erê Xanî berê xwe dide Xwedê û gazinan bi navê milletê Kurd jê dike. Pirsê bindestiya Kurdan, mezlûmiyeta wan û hin pirsên felsefîk yê mezînan jî jê dike. Xwedê bi xwe wek berpirsê gerdûnê tevî dibe muxateb ji bo herkesî dema ku erd lê teng dibe. Çare jê tê lavakirin. Û hin caran gazin û lome jê dibin. Di beşê milletperweriyê de Xanî Xwedê sûcdar jî dibîne, emma jî ezel Xwedê wisa kir ev Rom û Ecem li ser me rakir!! Yanî bindestiya Kurdan Xwedê kiriye qederek ji bo wan, ev jî helbet cihê nerazîbnûnê ye. Di baweriya min de ev cesareta li ber Xwedê ji bingehek tesewwufî tê. Çiku sofîyên mezînan mîna Mensûrê Hellac û Ibn Erebî û heta Baba Tahirê Uryan jî bi Xwedê re rû bi rû dibin û pirsên mezînan jê dikin. Baba Tahir li ser belengaziya insanan weha dibêje:

Eger destim resed ber çerxê gerdûn Ez an pursemin kî in çûnest û an çûn?

Yekî ra dadeî sed barî nî`met Yekî ra qursî cû alûde der xûn!!

Yanî: eger destê min bigihêje çerxa Felekê ezê vê pirsê jê bikim (Helbet Felek di destê Xwedê de ye û bi xwe ne xweda ye):

Te sed barê nî`metan daye yekî, û yekê din jî kulorek nanê cehî bi xwîne misdayê dayê!

28- Xanî pirsan dipirse, di serê xwendevanên Kurd de pirsan çêdike, mêjiyê Kurdan, zana û deselatdarên Kurdan vedixwîne fikirkirinê û derketina ji nav xewarî û tiraletiyê. Bêhna şeweronesansekê ji vir tê, hinekî felsefî ye, ji ber ku felsefe û ronensans hin ekî bi pirsan dest pê dikin û di serê mirov de pirsan çêdikin.

Xanî avakerê çanda pirsê ye, di mêjûya wêjeya kurdî de. Pirsên felsefî. Yê dînî. Yê civakî û siyasî û heta yê wêjeyî. Wî deriyê pirsan ji bo me li piştê vekir û divê em jî li pê wî pirsînê berdewam bikin. Berê xwe berî her kesî da Xwedê û pirsê afirandina insanan jê kir û ew berpirsiyarê afirandina Îblîs dît. Got ku Îblîs wek mexlûq bêguneh e, guneh yê te bi xwe ye. Ji vê yekê jî Xanî doz li Xwedê kir ku tevaya mirovahiyê, hemû insanan ji agir rizgar bike û tenê(eger pêwist be) Îblîs bavêje nava êgir!!

29-Ya din dema mirov bala xwe baş dide dîtin û şiroveyên Xanî, fikreke wuha çêdibe li ba mirov ku Xanî kurdbûn di ser îslamê re digirt, yan na?

Haya Xanî ji Selahedînê Eyyûbî hebû yan nebû! Em nikarin rastiyekê bînin meydanê. Lê ez bawer im ku haya Xanî bi tevayî ji dîroka Kurdan hebû. Wî bêguman lêkolîn li ser dîrokê kiribûn û gihabû rastiyekê.

Fikrên wî ne ji hewayê hatine. Fikrên wî ji xwendineke kûr û dîtineke hûrbîn ji civaka kurdî re hatine. Ez jî di wê baweriyê de me ku Xanî kurdbûn di ser islamê re didît. Yan jî em bibêjin wî misilmantiyeke kurdî tercîh dikir. Loma jî projeya wî ev bû ku islamê bike dînekî bi kurdî jî. Tefsîr ji gotinên Quranê re danîn di Nubuharê de, Eqîda Îmanê bi kurdî nivîsî. Helbet di nava metodên medreseyan de Eqîda Îmanê bi Erebî dihate dersdan, lê wî got: na madem em musulman in bila em dîne xwe bi kurdî fêr bibin! Ev bi serê xwe şoreşeke. Bala xwe bidinê wî gelê Kurd ji musulmantiyê dûrnexistiye, lê heta wê astê jîr bû ku bi iddiayên Osmaniyan û cihada wan ya sexte nedixapiya. Û dixwest millet jî hişyar bike ku islama Osmaniyan islameke derewîn e, islama berjewendiyên siyasî ye û hew. Dixwest bibêje ku islama Osmaniyan ne diyanet lê siyaset e!

30-Li ser otorîteyê û hewcedariya bi otorîteyekê gelekî disekine û bi awayê corecor tîne ziman. Mirov dikare gelek nimûneyan bibîne û hilçine di berhemên wî de. Otorîte hebûya “ emê nebûna kavil û wêran, kund dê li me nebûna kom” , otorîte hebûya em dê nebûna xizan û nezan. Xezantî û nezantiyê bi bêdewletbûn û bibêotorîtebûnê ve girêdide. Zêdeyî texmînan li ser bêdewletbûnê û encamên wê disekine û wek xalek ji xalên serekî digre dest, pê dadikeve. Dêrê wî ev bû. Eşkera û diyar û wek roja sibeheke havînê ronîdar bû. Dewlet! Dewleteke serbixwe di bin ala serokekî jîr û zana de ku nirxê wêje û zanayan zanibe da ku civakê bi hev re pêş bixin.

31- Xanî li ser çare û çareseriyê jî hinek tiştan dibêje. Li vir behsa şûr, xîret û berxwedanê dike. “Di destê şûrê tazî de ye hukum û ferman”

Erê. Piştî ku wî derd û illet bi me da naskirin, îcar navê derman jî got û şêweyê bikaranînê jî anî ziman. Xanî dibêje:

Ger dê hebuwa me serfirazek Sahib keremek suxennewazek

Neqdê me dibû bi sikke meskûk Nedma wehe bêrewac û meşkûk

Herçend-i ku xalis û temîz in Neqdêne bi sikkeê `ezîz in

Ger dê hebuwa me padişahê Layiq bidiya Xwedê kulahek

Te`yîn bibuwa ji bo wî textek Zahir vedibû ji bo me bextek

hasil bibuwa ji bo wî tacek Elbette dibû me jî rewacek

Xemxwarî dikir li me yetîman Tînane derê ji dest lêman

Xalib nedibû li ser me ev Rûm Nedbûne xerabeê di dest bûm

Mehkûmê `eleyhî we se`alîkak Mexlûb û mutî`ê Turk û Tacîk

Di van malikê nirxdar de yên ku xwezî û lavên Xanî ne, em rexnegiriya Xanî ji mîr re dibînin. Em li gor van malikan dizanin mîrê ku Xanî rexneyan lê dike ne camêr e ne jî dilêr e, lê berovajî wê destgirtî û tirsonek û girêdayê Osmaniyan e. Guh nade wêjeyê û li ba wî projeya Xanî ya mezin tiştêkî pûç û vala ye.

Tiştê ku bala mirov dikişîne ew e ku Xanî doza welatekî dike. Doza dewletekê û padişahêkî dike. Yanî ne tenê xemxurê mîrîtiya Bazîdê yê. Ew dema ku behsa Tex û Tac û Padişah dike, dixwaze bibêje ku dewleteke mîna ya Osmanîyan berfireh û yekgirtî ji bo Kurdan divê. Xanî nivîsên xwe bi pûl û diravan dişibihîne û dibêje ku ev pûl û dirav bê qîmet in eger mora padişahêkî ne li ser wan be. Çawa pere bê qîmet in ku xitma sultan yan dewletê li ser nebe, wisa jî nivîsên wî ku ne guhdana mezînekî Kurdan be dê her dîlên kaxezên ku li ser wan hatine nivîsîn bin. Li ba Xanî şert û mercên dewletekê ev in:

32- Belê otorîte, serok, hêz û lihevkerin û bihevrebûyîneke neteweyî û jiyana di bin alekê de.

Ji bo wî serokî jî Xanî hin akarên taybet tîne ziman û dibêje ku divê serokê Kurdan wisa be:

- 1) Serfirazî
- 2) Camêrî
- 3) Dan û standina xweş
- 4) Û guhdana kesên bi wêje û zanistê re têkildar

Di van akaran de Xanî û filosof Farabî mîna hev difikirin. Farabî jî di kitêba xwe de (El Medîne El fazile= dewleta tekûz û mukemmel) dibêje ku serokê vê dewletê divê, cirxweş be, zimanşêrîn be, edebdost û zanînhebîn be, serbilind be, dilêr û xurt be. Wa diyar e ku Xanî jî mîrê serdema xwe ne razî bû û ev akar û sifet tê de nedîtin. Em li ba Şerexanê Bedlîsî jî rastî vê yekê tînin ku nebûna serokekî bi van akaran bûye sebeb ku Kurd bê dewlet mane. Şerexan dibêje: û ji ber ku di nav Kurdan de kesek ranebûye ku hemî têkevin bin ala wî û bi ya wî bikin û li pey wî herin, pîraniya wan bûne xûnrêjên hev û guh li qanûnan nakin!

33- Sedem û hokar?

Herweha em dibînin ku Xanî rewşa Kurdan û bindestîya wan vedigerînin du sebebên sereke:

Rewşa hundirîn:

Ew rewş sûcê êlperestî û cudatîyên Kurdan e. Ku hemî êl (ji ber ku navenda fermanrewayîyê nîne) li dijî hev in û kes bi ya kesêkî din nake. Di Şerexnameyê de hatiye ku dema sultan Selîm xwestîye mîrmîranekî ji Kurdan bike hakimê tevaya Kurdistanê. Ji Idrîsê Bedlîsî re gotîye: Yekî ji nav xwe hilbijêrin. Lê wa xuyaye ku Kurdan nikarîbû yek hilbijartana. Idrîsê Bedlîsî vedigere cem sultan û dibêje: her yek dibêje ez û ne kesê din. Loma jî divê hakimê Kurdistanê ne Kurd be da ku tevde stûyên xwe li ber wî radin!

Rewşa derve: Ew jî sûcê cîrantiya du imperatorîyên mezin û dijî hev e. Osmanî li aliyekî ku Xwedê û sunnî ne. Û Sefewî li aliyekî din ku Ecem û şîî ne. Ji ber vê jî ev herdu imperatorî mîna du deryayên mezin li ser erda Kurdan li bin guhên hev dikevin û Kurdan di nav pêlên xwe de binav dikin. Qedera Kurdan hiştiye ku ew bibin navber û bend ji herdu deryayên pêldar re û buhayê cengên giran yê her du aliyên şer bi tena serê xwe bidin. Eger em vegehin şerê Çaldêranê wekî di pêşgotîna de hatî, dibînin ku ji herdu aliyên gelek mezinên Kurdan û zarokên wan hatin kuştin. Xanî Kurdan mîna kilîtên ser sînoran dibîne. Rastî wisa bû. Heta çîrokeke sultan Bazîd heye, dibêje ku dema ji şerekî bi sefewîyan re vegehiya, diya wî jê pîrsî: kurê min te ew sînorê mezin ji kê re hişt? Sultan got: min dîwarekî mezin di navbera xwe û Eceman de ava kir.

Dîsa diya wî pirsî: kurê min çawa çêbû? Ew sînore wisa dirêj te çi zû dîwar tê de ava kir? Îca sultan got: dayê min dîwarekî ji goşt û xwînê û hestiyên êlên Kurdan li wir ava kir. Ew dê sînor biparêzin!

34- Pêşnizazên Xanî ji bo van herdû sebebên; ango ji bo van pirsgerêkên navxweyî, bêtifaqî, jixweryî û berdîberdana Kurdan li aliyekî û herdû împeratoriyan bûne du ferên aşê perçiqandin û hêrtinna Kurdan li aliyê din?

Xanî ji bo ku çareyekê ji astengiya pêşî re ku sîcê Kurdan bi xwe ye re bibîne, doza serokekî hêzxurt dike ku karibe Kurdan tev de têxe bin siya fermanrewayîya xwe. Ji bo çareserkirina astenga duyemîn jî Xanî doza şûrkişandinê kiriye:

Herçî bire şîr-i destê himmet Zebt kir ji xwe ra bi mêrî, dewlet.

Weha jî dibêje:

Hasil ku dinê bi şîr û ihsan Tesxîri dibit ji boyî insan!!

35- Xanî di gelek aliyên berhema xwe de behsa Rom û Eceman û behsa neteweyên din dike. Neteweyîbûna Xanî ji vê çencarkirinê tê xiwyakirin. Nasyonalîzim neteweyên dijmin yan jî bi gotinin nermtir miqayesa navneteweyan dixwe rojevê. Mirov bi firehî dikare vê behs bike?

Xanî nabêje em wek milletekî, ji milletên dora xwe çêtir û zanatirin, lê dibêje ku em ji wan ne kêmtir in! Bi çi awayî be em xwedan ziman, xwedan erd û xwedan dîrok in. Dibêje jî ku milletên din bûne xwedan dewlet ne ji ber ku zêde kêrhatî ne, lê fersend bi dest wan ket û hilpekiyan lûtkeya desthilatdariyê. Em jî bê şens û bextê me ji me ra nebû yar:

Kurmanci ne pîr di bêmecal in Emma di yetîm û bêmecal in

Bextê me ji bo me ra bibit yar Carek bibitin ji xwabê hişyar!!

36- Di qonaxekê de ku ramanên olî fermanrewa ne di nav gelên li Rojhilata Navîn de Xanî cihê û xweser e.

Me berî niha jî got ku yek ji bingeheên fikra Xanî Tesewwuf e. Tesewwuf jî bi cesareta xwe navdar e, helbet ne tesewwufa ku vê dawîya Osmanîyan ew di tekiyeyan de kedî û xwedî kir û kire bencek pê gelên imperatoriya xwe bêhêz kirin. Na tesewwufa Hellac û ya Suhrewerdî û ya Geylanî ku bêtir xelk û insan mijara wê bûn. Tesewwufa ku dijîtiya desthilatdariyê û zulmê dike bû. Xanî eger tenê olparêzek bûya, yanî sunnî yekî li pê (Kitêb û hedîsê) tenê çûbûya, dê hiç behsa pîrsa Îblîs û qedere nekira.

Ev her du mijar di baweriya fermî ya sunnî de qedexa ne û gelek kes ji bo wan hatine kuştin (Xeylan El dimeşqî ji bo qedere, Hellac ji bo fikrên xwe yên corbecor). Pîrsa Îblîs li ba Xanî pîrseke sereke ye, wî ne tenê bi lez behsê kiriye lê kiriye mijareke mezin ji mijarên xwe yên felsefîk. Xanî weha fikrên xwe tîne ziman:

Meqsûd û muradê dil tu şa yî emma tu (tuzillû men teşa) yî

Herçî te divê bibî zelalê pabend-i dikî bi zulf û xalê

Herçî ku tu bînî ser hidayet vêra bikirî bikî `inayet

Hazir wî dibî meqamê me`lûm ger xadim e wî digêrî mexdûm

Bê secde te ey cenabê me`bûd Adem kire qiblegah û mescûd

`Îsa te kusa gihande ewcan aya bi çi te hebandî ew can?

Dersa ku bi xef te daye Idrîs elbette diçû meqamê teqdîs

Îblîsê feqîrê bê cinayet hindî te hebû di gel `inayet

Her roz-i dikir hezar-i ta`et lewra ku te da wî istita`et

Wî secde nekir li xeyrî me`bûd gêra te ji ber derê xwe merdûd

Yek secde nebir li pêşî exyar qehra te kire (muxelledinnar)

Di van malikên buhurî de Xanî pirseke mezin ji Xwedê dike. Di vê pirsra xwe de jî ew wêrekiyeke mezintir dide xuyakirin û şopa sofîyên mezin yên mîna Mensûrê Hellac diajo. Xanî dipirse ka gelo çima Xwedê meqamê Adem û Idrîs û `Îsa yê Mesîh bilind kir bêyî ku ev pêxember çu perestiyê ji Xwedê re bikin? Beramberî wê çima Xwedê Îblîs(Şeytan) ji huzûra xwe bi dûr xist û lanet lê barand di gel ku wî bi hezarê salan ibadet û perestiya Xwedê dikir?

37- Em hinekî li reh û rîşeyên vê pirsê bikolin!

Eger em vegezin koka vê pirsra Îblîs di dirêjahiya tarîxa felsefeya islamî de, dê bibînin ku Xanî ji wan kesên ku li ser tiliyên destekî têne jimartin ku piştgiriya Îblîs kirine û itibara wî lê vegeandine. Di berhemên berî Xanî de em rastî tefsîrên cihêreng dibin ji bo neçûna secdeyê ji Adem re. Hin ji van tefsîran dibêjin ku Îblîs xwebîn bû ango xwe ji Adem mezintir û qenctir didît. Tefsîrek jî dibêje ku ew nezan bû. Yeka din dibêje ku wî dixwest razên Xwedê nas bike loma jî serî dananî. Tefsîrek jî heye dibêje ku Îblîs bi evîna Xwedê mijûl bû û ji bilî wî ji tu kesê din re serê xwe neditewand.

38- Tefsîra quranê jî heye.

Xwebîniya Îblîs di Quranê de derbas dibe û ev bû bingeha tefsîrên islamî ku dibêjin Îblîs ji ber ku ji agir hatibû afirandin ji Ademê ji gil û heriyê xuliqî bû re neçû sicûdê. Di sûretê El Israa de ayeta 61 an Îblîs ji Xwedê re dibêje: çawa ji bo yê ku te ew ji heriyê xuliqandiyê herim secde? Dîsa di sûretê Sad de ayetên 71 heta 77 Quran dibêje: *Xwedê ji firîşteyan re got: *ez dê mirovekî ji heriyê biafirînim* îca ku min ew saz kir û ji giyanê xwe pif kirê jê re secde bibin* firîşte hemî secde bûn* tenê Îblîs xwe mezin dît û bû ji gawiran* Xwedê gotê: Ey Îblîs çima tu ji yê ku min ew bi destê xwe afirand re neçûyî sicûdê? Te xwe mezin dît yan tu ji xwebînan î?* Got: ez jê çêtir im, te ez ji agir afirandim û ew jî ji heriyê* Xwedê gotê: de jê(ji buhuştê) derkeve tu lanetlêbarî yî!

39- Alim û zanayên bi vê pirsê re, ango bi pirsê Îblîs re serê xwe êşandine zêde ne, wa xwiyaye.

Piraniya filosof û zanayên misilman bi vê tefsîrê girtin û ew ji bo xwe kirin bingeh. Mewlana Celaleddînê Romî yek ji wan bû ku di mesnewiyê de dibêje: Dema ku Xwedê Îblîs ji bo tawana wî û kişmekişa wî ya bi Xwedê re dût xist û lanet lê barand got: aax ya rebî! Te ev hemû xwest û niha jî tu min dût dixî! Û dema Adem gunehkarî kir û Xwedê ew ji buhuştê deranî Xwedê gote Adem: min ev qeder li ser te nivîsandibû û paşê min tu bi wê kiryarê tawanbar kirî, te çima pirsiyar nekir û li ber min ranebûyî! Adem got: yarebî min ew yek zanîbû lê min nexwst bêedbiyê di huzûra te de bikim, `îşqa te rê neda gazinan.

40- Bandêra van nîqaş û tefsîrên cihê li ser agir û axê (heriyê), Îblîs û Adem, sal û sedsalên piştê li ser gelên herêmê?

Her weha ev bû bingeh ji bo nakokiyên di navbera Ereben misilman û Farisên ku koka wan zeradeştî bû. Di destpêka belavbûna islamê de û têkçûna imperatoriya Sasaniyan de, vê nakokiyê serê xwe hilda. Zerdeştîyan agir diparastin û pîroz didîtin û misilmanan jî digotin ku Xwedê herî pîroztir dît loma jî Adem jê afirand. Helbestvanekî kevn (Beşar Bin Burd 714z/784 z) ku bi koka xwe Faris bû di helbesteke xwe ya Erebi de berê xwe dide Ereben misilman û dibêje:

De zanibin ey koma şerûdan

Îblîs ji bavê we Adem bi rûmettir e

Agir bingeha wî ye û Adem heriyê Herî jî mîna agir nikare bilind bifire

Tefsîra din ku me got tê de Îblîs bi nezaniyê sûcdar e, hin mutessewifan ew anîne ziman. Yek ji wan Ibn Erebi ye ku di helbesteke xwe ji dîwana Tercuman El eşwaq de dibêje:

Eger Îblîs ronîya rûyê yarê di Adem de dîtibûya Dê jê re secde bibûya

Melayê Cizîrî jî li pey Ibn Erebi çûye û dibêje:

Senema sur ji semed şewq-i ji heq daye wicûdê Ger `Ezazîl-i bidîta nedîbir xeyrî sicûdê

Dîsa dibêje:

Ger di Adem bîdiya sîrrê `ilim Îblîsî Hînema ebserehû kebbere hînen we seced (eger Îblîs raza zanîne di Adem de dîtibûya dê jê re, ku çav lê biketa, secde bibûya) Tefsîra din a ku me got dibêje Îblîs dixwest razên Xwedê kifş bike, li ba şairê Farisî Ferîdeddînê `Ettar tê dîtî. Wî di kitaba xwe Mentiqutteyr de gotiye: Îblîs ji Adem re secde nebû, da ku raza ruh ya ku dê Xwedê bida Adem bibîne. Dema ku firişte hemî çûne secde û serî tewandin Îblîs şîpê bû û dinêrî! Xwedê jî dît ku Îblîs raz keşif kir îca ew ji huzûra xwe û ezmanan bi dût xist û ew kire lanetî. Lê Îblîs kêfxweş bû û got: Ku min raz bi dest xist û gencîneya pak li ber min xuyabû çi xema min ji lanetê ye??

41- Di nav ewqas tefsîr, şîrove û dîtî de ya Xanî zêdetir lê nêzîk û pê bahwer kîjan bû?

Lê heta vê radeyê xwediyên wan tefsîran nebûbûn alîgirên Îblîs, wan her gazin jê dikirin û digotin ku diva bû ew li ber Xwedê serxwar û di fermana wî de bûya.

Belê tefsîra din ya ku Xanî jî pê bawer bû, ew e ku dibêje ji ber baweriya Îblîs bi yekxwedayî ew ji Adem re neçû secdê. Bi gotineke din Îblîs di neçûna secdê de kete navbera ferman û vîna Xwedê. Fermanê got here secdê ji Adem re û vîna Xwedê (iradeya wî) hişt ku Îblîs neçe secdê. Îblîs mecbûr bû ku fermana Xwedê red bike, ji bo ku vîna wî ya ezeli tesbît bike. Xwedê ji berê de gotibû ez tenê Xweda me, ji min pê ve ji kesekî din re serê xwe netewînin. Li vir Mensûrê Hellac dibêje ku Îblîs mamostayê wî ye ji ber ku Xwedê ew bi agir tirsand jî lê dîsa serî ji kesekî din re dananî.

42- Wa xwiya ye girêdayê vê pirsê giş sînor û normên hene bin pê dike, bi dengê bilind û bê virde û wê de, bê mitale û paxav, helwestê Îblîs dipesînê û jê re li çepikan dide Mensûrê Helace. Gelo felsefeya ew piştî xwe didiyê çiyê û ji bo tefsîra vî ciwamêrî gotinên te çi ne?

Hellac da ku tevgera Îblîs tefsîr bike xwe disipêre felsefeya Cebriyetê û di kitêba xwe El Tewasîn de dibêje ku Xwedê ji ezeli de wisa nivîsî bû Îblîs jî ne bi destê xwe de bû û herçî wî kir bi iradeya Xwedê bû. Hellac li ser zimanê Îblîs dibêje: yarebî eger te bixwesta herim secdê dê di fermana te de bûma. Her weha Hellac di eynî kitabê de dibêje: eger min zanibûya dê secde min ji agir rizgar bike ezê secde bibûma. Lê ji Cebriyetê bêtir Mensûrê Hellac Îblîs wekî evîndarekî mezin ji evîndarên Xwedê dihejmêre. Ew dibêje: û (Xwedê) jê re got: ey kêmnirx tu secde nabî! Got: ez evîndar im û rast im di evîndariyê de.

Di cihekî din de Mensûrê Hellac dibêje: hezretê Mûsa û Îblîs hevdû dîtin, Mûsa pirsî: tu çima secde nebûyî? Îblîs got: ji ber ku min tenê yek xweda nas dikir. Xanî herçî ku negihaye radeya Mensûrê Hellac di piştgiriya Îblîs de, lê ew jî bi cegermendî piştgiriya dîke û neçûna secdê vedigerîne him Cebriyetê û him jî baweriya Îblîs ya bi xwedayekî bi tenê:

Wî secde nebîr li pêşî exyar Qehra te kire muxelledunnar!

Tiştê balkêş ew e ku Xanî ji malika 89 an de dest pê dike di piştgiriya xwe de sist dibe û êdî di pêvajoya destana Mem û Zînê de Îblîs wekî şeytan bi nav dike, ku ew jî jêdera her xirabî û fesadîyê ye.

43- Ev nav û rengdêrê ku ewqas zana ji xelk û kulturên cihê di serdem û qonaxên kevin û piştretir de, ewçendî pê mijûl bûne, serê xwe li ser êşandine, ango gotina "Îblîs" bi eslê xwe ji ku tê, wateya wê çiyê, di vê derbarê de kurt be jî tiştêkî tu bêjî heye?

Ji bo vê pirsê gotina dawî, ji ber ku hê pirsên bi bahweriya me gerek bêne kirin hene... Di dawî de hêja ye ku wateya navê Îblîs hinekî zelal bikim. Koka vî navî jî fiila Erebi eblese tê, eblese yanî bêhêvî bû. Îblîs jî yanî bêhêvî. Ew ji rehma Xwedê bêhêvî bûye û êdî dê tucarî nekeve bin siya rehma xwedayê xwe! Lê wekî ku Dr. Izzedî Mustafa Resûl dibêje, Xanî xwestiye serencameke xweşik ji Îblîs re deyne. Ew di dawîya destanê de Beko heta buhuştê dibe, ev jî îşareteke zelal dide ku Îblîs jî mumkine derbasî cennetê bibe.

44- Di bersiveke derbasbûyî de te ji bo şîroveyên li ser cihê agir û axê yan jî heriyê, hinek tişt destnîşan kirin û ev jî hinekî bi nakokiyên di nav Erebi û Farisan ve girêdan. Tu li eslê wê binerî, şerê nav Erebi û Farisan jî ne ji ber sebebên olî bû, belê di bingeh û kûraya wî de şewenasyonelîzmek, heger ne pir zelal û sitewiyayî be jî hebû û li ser deselatdariyê bû.

Rast e. Piştî ku Faris misilman bûn jî şerê wan û Ereban berdewam kir. Yanî ku ola Farisan û Ereban bû yek dîsa jî nakokî man. Kurd jî misilman bûn û Xwedê jî herweha lê şerê wan her li dar bû. Xanî ev yek qenc nas kiribû û qet misilmantiya Osmaniyan nedianî ber çavên xwe. Meziniya wî ji vê yekê jî tê nas kirin. Niha jî em dikarin fikrên Xanî zindî bibînin. Yanî misilmantiya Erdogan û partiya wî li ber kiryarên wan hîç e. Mesele ne diyanet e, lê siyaset e, weke min berî niha got. Em bi misilmantiyê gelekî hatin xapandin, lê rewşenbîrên mîna Xanî ku hişê wan ji agirê bantovê geştir bû nehatin xapandin. Em bi hewceyî fikreke geş mîna fikra Xanî ne ku ji gelê xwe re sextekariya dîndariya AKP bînin ber çavan.

45- Berpirsiyariya rewşenbîrî. Xanî hesab bi xwe re dibîne, bîra siberojê dibe, bila kes nebêje ku kurd bêkitêb in dibêje. Bêkitêbbûyîne wek kêmaniyeke elementer, wek nekirkêrî û ne layiqtiyiyeke netewî û netewbûnê digre dest.

Li ba Ehmedê Xanî Kitêb têgeheke wê ye Epistimolojîk heye. Ango kitêba Mem û Zînê ne tenê çîroka du evîndaran e yan jî eşkerekirina derdê milletekî ye. Ew her cûre zanîn, felsefe, diyanet, stêrnasî, civaknasî, tarîx û heta erotîk jî di xwe de diguncîne. Helbet Xanî ne nezan bû û haya wî ji kitêbên beriya wî (dîwan Cizîrî. Şêxê Senanî ya Feqiyê Teyran û helbestên wî hebû. Helbestên Eliyê Herîrî) hebû. Wî navê van her sê pêşengan jî anîye ziman di pêşgotina Mem û Zînê de. Lê mebesta wî ji kitêbê, kitêbeke ku bikaribe hişê gel veke û wî bihêvoje û pirsan di hundurê civakê de bixuluqîne. Wî kitêba xwe ev kitêb didît û wisa jî zanîbû ku nêrînên wî bingeha fikreke nû ne ji bo Kurdan. Wî dizanîbû ku dê Kurd bi vê berhema wî şanaz bibin û karibin li ba milletên din serê xwe hildin û dengê xwe bilind bikin û bibêjin: em jî weke we xwedan kitêb in!

46- Xanî qebûl nake ku Kurd pirr xav û cahil in, lê bêmecal û bêkes in, sêwî ne. Aliyekî wuha bi gazin jî heye li ba Xanî.

Ev gazinên rewşenbîrekî ne. Niha jî rewşenbîrên Kurd, kême zêde dikarin gazinan bikin û bibêjin em ne kême xelkê ne lê xwedîtiya me naşibihe ya xelkê. Eger na dê me jî poşên xwe li poşên payebilindên edebiyatê bixista. Ma çî Romannivîsekî Kurdan kême Orhan Pamuk e ji bilî dewletbûnê (di gel hurmeta me ya mezin ji Pamuk re). Dikarin bibêjim ku sûcê Kurdan berî yê dagîrkeran û dijminê Kurdan heye. Mijar tevlihev e, lê bila hema wisa bimîne.

47- Xanî tije û dagirtî ye ji bo binîvisîne, bi tenê jê re mahneyek divê.

Dilê Xanî eger çî gencexane Şukur qet kes nego Xanî bi çendan Ev Xanî di helbesteke xwe de gotiye yanî dilê wî tijî gewher, mirarî û dur in, lê kes nîne ku spasiya wî bike û nixê wî yê rastîn zanibe. Wî di deveke din de ji helbestên xwe de gotiye: Teb-ê Xanî sedefa gewherê irfane welê Metnixwanek nebitin sahibê me na çî bikit? Yanî tebiyet û xwerista Xanî mîna sedefa zanîne ye, tijî ye, lê ku kesek nebe vê zanîne hilgire wê xwediyê zanîne çî bike?

48- Rewşenbîriya Xanî aliyekî hevbeş e, her kesê Xanî hinekî nas dike kême zêde bi xetên stûr binê wê dikşîne. Em hinekî din vî aliyê Xanî guftûgo bikin, em di sohbeta xwe de çend mû û mişwarên din xwe bi nav de berdin. Xanî li xwe û li rewşenbîran mîna cor eyek doktoran dinere, wek kesên ku birînên gel derman dikin dinere.

Li vir rewşenbîr doktor e, dermaner û birînpêç e.

Bi dîtina min rewşenbîr pêxemberên biçûk in ji bo gelê xwe. Helbet ew rewşenbîrê ku doza gelê xwe, derd û eşên wî û hêviyên wî di berhemên xwe de tîne ziman.

Rewşenbîr têkoşer e, şervanekî çeka wî pênûsa wî û hizrê wî yên netewî û dilxwestina pêşxistina zimanê gel e. Xanî jî bi xwe yek ji van rewşenbîran bû. Wî bi gotina Hemzeyê Muksî Kurd ji mirina ebedî rizgar kirin. Bêguman rewşenbîr pêşengekî gelê xwe ye û ji ber ku ew mirovekî gelekî hessas e bi xeterê zû agahdar dibe. Dizane ba ji ku radibe û fêma dibe civat çawa rizgar dibe. Rewşenbîr dizane derdê milletê wî çi ye loma jî dikare derman bibîne. Xanî mîna herî qenc e ji bo vê kategoriyê. Wî civaka kurdî û mêjûya Kurdan baş nas kiribû. Têkiliyên durust yên divê siyasatmedar û hakimên Kurdan li dar bixin nas kiribû û li gor zanîna xwe rêyek dîtibû. Loma jî dengê xwe bilind dikir û digot: werin li min guhdarî bikin dê bo we rêya rizgariyê bibêjim. Mixabin di dema xwe de ew şêxekî bê mirîd, pêximberêkî bê peyrew bû. Lê çiqas em niha şanaz in ku fikr û bîr û bawewriyên wî di vê dema me ya nuha de bi kêrî me tên.

49- Xanî çendî hez ji zimanê kurdî dike heşkere ye. Belê zimanê kurdî jî wek fêkiyekî negihîştî binav dike. Xanî zane ku zimanek bi nivîsandinê xwurt û bitir dibe, heger kurdî qels be ji ber wê ye ku kar pê kêmbûye. Ziman ihtîmam, pêdaketin, hezkirin û xwedîtiyê dixwaze.

Erê ew wisa zimanê kurdî bi nav dike, lê ne bi wateyên neyênî. Ew dibêje ku guneh ne gunehê fêkî bi xwe ye, lê gunehê kesê wî fêkiyê han radike û datîne, diçine û diçine. Ew zimanê kurdî weke gireka di binê tasê de jî bi nav dike, lê wate wisa ye: zimanekî bêguhndan e, bêxwedî ye, loma jî dibêje ku hema piçek guhdan û piştgirî ji hakimînan hebûya, dê wî ala zimên li ezmên bilind bikira:

Ger dê hebuwa me jî xudaneke a`lî keremek, letîfedanek

I`lm û huner û kemal û iz`an şî`r û xezel û kitêb û dîwan

Ev cindî biba li ba wî me`mûl ev new`î biba li nika wî meqbûl

Min dê e`lema kelamê mewzûn a`lî bikira li banê gerdûn

Bînave ruha (Melê Cizîrî) pê hey bikira (E`lyê Herîrî)

Keyfek we bida (Feqîhê Teyran) hetta bi ebed bimaye heyran

Çibkim ku qewî kesade bazar nînin ji qumaşî ra xerîdar

Gelo ma niha jî ev gazine Xanî ne di cih de ne? Ma kanî muşteriyê vî qumaşê ciwan û nazik? Qumaşekî ku bi kêmanî bi kêrî me û cilkirina me tê em lê xwedî dernakevin? Hema li tecrubeya me ya herêma Kurdistanê (Kurdîstana başûr) binêrin. Kurmancî bi zanebûn li paş dimîne. Ev mijareke berfirehe lê hema wisa bes e.

50- Xanî dinîvisîne belê ji bo kê?

Berî em binêrin ka Xanî ji bo kê nivîsandiye em vegeirin sebebên nivîsandina Şerefnameyê. Mîr Şerefxan di destpêka kitêba xwe de dibêje ku min ev berhema anî meydanê da ku nav û dengê malbatên Kurdan yên hukumdariyê û fermanrewayî kirine ji windabûnê were parastin. Ango li ser bingeheke Aristokratîk ew berhem hatiye zayîn. Lê Xanî? Ew vekirî dibêje:

Xanî ji kemalê bêkemalî meydana kemalê dîtî xalî

Yanî ne ji qabilî û xebîrî belkî bi te`essub û e`şîrî

Hasil ji i`nad eger ji bêdad ev bid`ete kir xilafê mu`tad

Safî şemirand vexwarî durdî manendê durrê lisanê Kurdî

Înaye nizam û intizamê kêşaye cefa ji bo yî a`mê

Da xelqî nebêjitin ku Ekrad bê me`rifetin bê esl û binyad

Enwa`ê milel xudankitêbin Kurmancî tenê di bê hesêbin

Ew eşkere dibêje ku wî ji bo a`mê nivîsiye, yanî ji bo reşaya xelkên Kurd, ji bo piraniya civakê, ji bo xizan û rênçber û cotkar û feqî û nezanên Kurdan. Wî ji bo milletê xwe nivîsiye, ne ji bo mîrên milletê xwe, loma jî wî qalib şikand û pesnê tu mîrî derbasî berhema xwe nekir, berovajî wê wî heta jê hat rexne li mîr kirin, çî mîrê dema xwe yê ku navê wî Mirza ye, û çî mîrê Botan mîr Zêndîn yê di çîrokê de ye. Ew li alî perîşanan û bindestan e, li rexê çepê yê belengazan e, loma jî em dikarin wî mîna şoreşgerekî sedsala hivdehan bihejmêrin. Helbet wî ji bo me jî nivîsiye. Ji bo me Kurdên ku em niha serê xwe bi wî bilind dikin û xwe nêzikî fikrên wî dikin û li ber agirê hestên wî yên netewî ruhên xwe yên sermagirtî germ dikin.

51- Mesaj û teblîxatên di Mem û Zînê de, ne yek û dido ne, çendek in, gelek in. Li gora hin lêkolîneran Ev xebat ansîklopediyeke Kurdan e.

Kitêbeke wek Mem û Zînê ne mumkin e mesajek tenê tê de hebe. Her çendî mesaja wê ya serekî kurdperwerî ye jî, lê bi dehan mesajên din têde hene. Min hin nivîs derbarî mesajên Xanî de nivîsîbûn. Ne xem e ku niha hinekî dubare bikim. Xanî ji bo parastina jinê ji pencereyên civaka nêr tê koşaye. Wî evîn ne wekî sûc lê wekî qederek xwedayî û xweşiyeye rûhanî dîtiye. Têkiliya du evîndaran xweşik dîtiye û li himberê gelekî bi tolerans e. Ji bo mirovayetiye tevî fikiriye û dilê wî bi insanan yên ku girêdayî qedera Xwedê ne şewitiye û ji Xwedê xwestiye ku tu kesî neşîne agirê dojhê! Gelek fikrên felsefîk anîne ziman ku ev der têra me û fererawestina li ser nake. Xanî her cûre zanîn derbasî berhema xwe kiriye. Wek me got stêrnasî, dermandarî, heta xuliqandina mirovan di malzarokê de û mûzîknasî û sazkirina bilûran û civaknasî û gelek aliyên din ku lêkolîner dikarin wan bikin mijar ji bo lêkolînen pir ciddî. Naxwazim mînakan bêtir bidim. Hêviya min ew e ku xwendevan bi xwe derbasî berhemê bibin û li piralîbûna wî binêrin.

52- Stîl û uslûbê nivîsandina Xanî?

Xanî ji ekola Farisî ya klasîk ya ku nûnerên wê Nizamî, Mewlana Celaleddînê Rûmî, Firdewsî û xeyrî wan, derketiye. Ew şagirtêkî zîrek e di wê êkolê de û xwe gihandiye payeya mamostetiye. Bêguman sûd ji pêşengên wêjeya kurdî Cizîrî, Feqiyê Teyran jî wergirtiye. Li ser şopa wan meşîya ye û bi teşîya wan ristiye.

53- Hinek peyvan gelekî bi kar tîne û mirov bi dirêjaya berhem û beytên wî li wan rast tê hene. Wek "deshelatdarî", "gelên din", "meqam û navdarî", Behsa dewletê û nobedaran, wezîran, patîşahan, fermanîdar û eskeran, text û tacan dike.

Xanî, li gora belge û dokumentên hêja yên Ebdullah Varlî, ji kitêbên osmanî yên kevin bi dest xistine bi xwe ne dûrî desthilatdariyê bû.

Ew katibê mîr Mihemmed bû (Xanî şîna wî bi helbest nivîsiye). Ji ber vê jî çavên Xanî baş li şeweyên hukumdariyê vebûne. Ew dizane dewlet çawa û li ser kîjan bingehan ava dibin. Di dewleteke kurdî de jî difikirî. Dewleteke serbixwe û ji Osmaniyan û Eceman qetiyayî. Dewleteke ne di bin siya tu sultan û şahan de. Dewleteke xwerû kurdî. Yanî bi eskerên xwe, bi wezîrên xwe, bi ziman û kitabên xwe. Xanî behsa text û tacê û padişahêkî dike. Yanî bi zelalbûneke diyar doza dewletekê dike.

54- Xanî nîşan û sembolên xwe yên mêrxasiyê ji nav mêrxasên Kurdan neqandine.

Di Mem û Zînê de, gelek îşaret, destnîşan hene ku hêjayî lêkolînên berfireh in. Wî bi hesteke netewî û di bin giraniya hizrên xwe yên milletperweriyê de Mem û Zîna xwe xêz kiriye. Ew di wêjeyê de behsa pêşiyên xwe û pêşengê wêjeya kurmancî dike, mîna Cizîrî, Feqiyê Teyran û Eliyê Herîrî. Di mêjûya de behsa şerên kurd û qizilbaşan li cizîra Botan dike, di adet û tradisyonan de behsa civaka kurdî dike, xwarinên kurdî, şeweyên şeran û adetên şingirêdanê û her wisa şahîbestinê jî. Behsa mêrxasan dike di kirasekî kurdî de. Pesnê wan dide mêraniyê dike para gelê Kurd lê ji bîr nake ku Kurd milletekî bêfersend in û mecal bi dest wan neketiye civaka xwe ava bikin. Wî ji bo hevdiîna Mem û Zînê jî cejneke netewî hilibijartiye.

Min berê jî di nivîseke xwe de nivîsî bû ku Xanî eger hizrên xwe li ser bingehêkê dînî ava kiribana dê cejna qurbanê yan jî cejna rojiyê weke fersenda hevdiîna herdu evîndaran bibijarta. Lê wisa nekir û heta li gor teksta Memê Alan jî neçû. Di teksta Memê Alan de evîndar bi şeweyekî efsanewî hevdu dibînin. Bi rêya periyên cinnan ku mirov vedigerîne çîrokên Hezarûyekşevê. Xanî xwestiye destan wî bi goşt û hestiyê xwe destaneke kurdî be. Helbet wî ev yek bi zanebûn kiriye.

55- Xanî Qala cejna Newrozê wek “cejna Kurd û Kurdistaniyan” dike.

Berî her tiştî Xanî Newroz mîna cejneke xwezayê dibîne. Gelekî pesnê guhertina xwezayê di vê rojê de dike. Bi dehan malik dinivîsîne ku atmosfera wê roja pîroz tîne berçavên xwendevanê xwe. Adetên Kurdan di wê rojê de bi çarçov dike. Bi me dide nasîn ku ew rojêke mezin ji rojên Kurdan e û heta ku di wê rojê de kesek di mal de namîne. Hemû derdikevin xwezayê û hev pîroz dikin. Tiştê balkêş ku em di folklorê kurdî de rastî vê roja pîroz nabin. Yanî di tekstên gelêrî yên li ser Mem û Zînê behsa Newrozê nabe.

56- Gelo çima?

Ez bi xwe bersiveke tekûz nikarim bidim lê dikarim texmîn bikim ku Xanî dixwest vê rojê vejîne û bala Kurdan bikîşîne ser. Wek ku ew bibêje: ji bîr nekin cejneke we heye, lê vegerin û hev tê de pîroz bikin. Li gor zanîna min li herêmên başûr yên Kurdistanê mîna Sine, Mehabad û heta sînorên Hewraman û Loristanê Newroz bi germî dihate pîrozkirin. Lê li herêmên bakur! Tu belgeyên pêbawer di destê min de nînin.

57- Ji giş berhem û xebatên Xanî xwiya û diyar dibe ku ew kesayetiyeke çendalî, kapasîteyeke kûr û fireh e. Herwuha ew xwediyê Zanebûneke xweser, dewlemend û ansîklopedîk e. Destana seyda, şiklekateloga neteweyî ye, zanava Kurdan û xwenaskirinê ye. Heta tu bêjî bes handar û navtêder e, şewexerceke fikrî û manewî ye, di nav sînorên serdema xwe de hilnayê, mîna ku wîzeyê xwe ji bo her dem û qonaxê girtibe....

Erê. Mem û Zîn ansîklopediyayeke biçûk e. Xanî bi zanebûn teksta xwe wisa nivîsiye. Wî ne tenê behsa du evîndaran kiriye. Wî xwestiye hemû zanînên dema xwe, hemû ilmê xwe di vê destanê de kom bike. Xwestiye kitêbekê ji Kurdan re binivîse ku wan bigihîne hev.

Xwestiye zanînê bi kurdî bavêje ser rûpelan, ew zanîna ku ji hêla dînî û felsefî û mêjûyî ve para zimanê Erebi bû, ji hêla wêjeyê ve jî para Farisî bû. Lê xwestiye zanînên berê têxe kirasekî kurdî û qalibekî kurmancî ji heriya ilim re deyne. Loma bi firehî agahiyên li ser stêrnasiyê anîne ziman. Bi firehî behsa tesewwufê kiriye, bi firehî mijarên felsefîk mîna Qederê, iradeya insan, armanca Xwedê ji afirandina gerdûnê û Adem û pîrsa Îblîs û dojah û buhuşt û bi sedan mijarên din. Di baweriya min de heta ji Xanî hatiye wî hemû nîfş û beşên zanînê derbasî vê destana xwe kirine. Wê hema bêje tiştêk bernedaye, heta ilmên hedîs û quranê. Mêjû ji bîr nekiriye, mêjuya islamê, ya Kurdan û mêjûya Farisan jî .

58- Qedrê destana Xanî çendî hatiye zanîn, nirxandinên hatine kirin û têne kirin çendî bersivdar û têr û tesel in?

Mixabin civaka kurdî ne ew civak bû ku qedrê vê destanê zanibin. Ez nabêjim ku bêxwedîtî li Mem û Zînê bûye. Na, ew hatiye parastin heta niha û sax selîm gihaye destê me ev jî bi saya wan feqe û mele yê Kurd di medresyan de lê bêxwedîtîya ku ez qala wê dikim, Mem û Zîn wek kitêbeke anseklopedîk baş nehatiye vekolan, şîrove nebûye. Mesela di wêjeyên cîranan de (Ereb, Faris û Xwedê) bi dehan şerh û şîrove li ser tekstên hêja û nehêja hatine kirin. Mesnewiya Mewlana gelek carî şîrove bûye, Dîwanên helbestan yê Erebi wisa.

Gulistana Seedî û dîwanên helbestvanên Farisan. Hîn jî ew lêkolîn heta roja me ya îro berdewam in û bi wî awayî milletên cîran quncikekî nenaskirî di wêjeya xwe de nahêlin. Mem û Zîn heta demeke ne dût (teksteke qîz û erdekî şûv û neajotî bû). Diva bû ji kevin de tefsîrên Mem û Zînê hebûna. Ji alî ziman de ez bi xwe rastî gelek astengiyan hatime di tefsîra xwe de, ji ber ku tekst kevn e û gelek peyv hene ku di ferhengan de nînin diva bû kesekî li pê Xanî destana wî ji hev bixista û kîte bi kîte, malik bi malik û peyv bi peyv şîrove bikira. Wê niha barê me gelekî sivik bûya. Wek te bi nav kir Mem û Zîn şiklek kateloga netewiyê û em divê vê katelogê wisa hişk û req nehêlin wê hêsan bikin xwendina wê bi her kurdekî xwe bikin.

59- Aliyê sosyolojîk xwurt e di berhema Xanî de. Behsa cîl û nîfşan zehf e, belê tim fera giran ciwan in, berê wî tim li cîlê sibehê ye, mirov dibê qey yê tim raserî çavên wî ne, di bal û hişê wî de ne kesên siberoj û wêbêyê ne.

Karakterên bingehîn yê destanê ciwan in. Mem, Zîn, Tajdîn, Sitî çar ciwanên ku texmîn dikim temenê wan bîst salan derbas nakin. Erê ew nikare evîndariyê di nav kesên saldar de bicirîne, lê mebesteke wî ya din jî ji vê heye. Hêviya wî di vî nîfşê ciwan de bû. Ji xwe projeya wî ya mezin (Kurdîkirina islamê) xitabî nîfşê ciwan dikir. Ji bo wan kitêb çêkirin yanî derdê wî belavkirina zanînê di nav cîlê ciwan de bû. Weke ku wî hêviyên xwe ji mîr û paşan û begler û şêxan birîbin û êdî berê xwe dabe aliyê ciwanan. Ji bo wan medrese avakirin û bi xwe jî ders dane wan. Ji pereyên xwe mesrefa xwendekaran û mamosteyan dida. Guhertinên mezin di her civakê de bi destê ciwanan e. Xanî jî ev qaide zanîbû.

60- Têkiliya di nav ruh û bedenê de?

Di vê mijarê de Xanî bi dewla filosofên beriya xwe diçe avê! Ew ruh mîna unsurekî pîroz û pak û xwedayî dibîne. Bedenê mîna unsurekî nizm û kêmnirx dibîne.

Her weha mîna Ibnî Sîna jî dibêje ku tîkiliya Ruh û bedenê bi vîna Xwedê û bi zorê çêbûye. Ango Xwedê ruh bi darê zorê bi bedenê re kiriye yek. Lewra ruh nedixwest bedenê bo xwe bike warek. Ew dibêje:

Ev rûh û cesed bi cebr û Ikrah Tezwîc biwîn bi emrê Ellah

Bi kurdiya îro:

(Bi zor û bêvîn ev laş û giyanEw bûne yek bi fermana Yezdan)

Lê dîsa li gora filosofên berê, vê tîkiliya ruh û bedenê insan afirand. Insan ne tenê ruh e ku mînavmelayiketan pak û bêguneh be, ne jî tenê beden e ku cihê şehwet û her kiryarên nepak be. Lê insan herdû ne, him ronahiye him jî tarîti ye. Xanî dibêje:

Insan bi xwe hem zelam e hem nûr Adem ji te hem qerîb e hem dûr!

Bi kurdiya îro:

Mirov hem ronahiye hem tarîk Ji Xwedê dûr e, hem ji wî nêzîk

Xanî dibêje ku rûmeta mirovan ji giyan tê, loma jî çawa ku Xwedê giyan berdaye laşê Adem doza secdeyê ji firîşteyên xwe kiriye û gotiye: ji Adem re serî deynin erdê! Ev ferman ji bo ruhê Adem bû ne ji bo cesedê wî. Ji ber ku Xwedê dibêje: çawa ku min ruh berdaye cesedê Adem min gote melaiketan: secde bibin! Pişt re Xanî dibêje ku rast e, mirov neqşekî biçûk e di deftera hebûnê de, lê mebest ji afirandina wî mebesteke mezin e. Zahir te eger numaye suxra batin ew e neqşê xame kubra bi kurdiya îro: Eger ku ew wa biçûk xuya ye Lê ew nivîsa destê xweda ye

61- Mekan, cih û warê destanê? Cih û şûna bajarê Cizîrê, agehdariyên li ser topografya bajêr?

Mekan, cih û warê destanê Cizîr e. Her li wê ye û jê dernakev e. Di vê destanê de jî şensekî Xanî yê baş hebû ku wî bi xwe Cizîr dîtibû û feqetî lê kiribû (hemû lêkolîner wisa dibêjin. Berhema wî bi xwe belgeyeke). Wî bi kameraya xwe ya helbestî Cizîr xweşik kêşaye. Ehmedê Xanî Der û dorên wê, çem û bajarokên wê. Xwarbûna Dicle ku mîna zendekî xwe li Cizîrê pêçaye hemû bi hunerek ciwan li qelem daye. Behsa seyrangêhê Cizîrê dike: Omerî, Seqlan, Derwaze, Meydan, Westanî, Nêrgizî ku hemû jî bi gotina Xanî li ser kenarên Dicle ne. Dîmenên çûna nêçîrê, Newroza Cizîrê û derketina xwezayê. Heta mêjûya Cizîrê jî bala Xanî neçûye qala wê kiriye, ew di beşekî de dibêje:

Roja we ku bûye ceng û perxaş Tacdîn û Memê du sed Qizilbaş

Bilcumle bi zirh û zend û binber Înan ji me ra bi şîr û şeşper

Bi kurdiya îro:

Di roja şer de van herdu bira Du sed Qizilbaş anîn ji mi ra

Hemî dîl bi zirx, zend û binber bûn Tevde bi şûr û gurz û xencer bûn

62- Di hin beytên Xanî, wek vê beyta derbas bû de navê qizilbaşan derbas dibe, hinek pesnên têkildarê xwegirêdan, xwerapêçan û amadeyîya wan ya ji bo şer hene.

Li vir mebest ji qizilbaşan leşkerên sefewiyan e ku dihatin şerê mîrnuşîniya Cizîrê dikirin. Di Şerfnameyê de hatiye ku şah Ismayîlê Sefewî leşkerekî giran ji qizilbaşan çend caran hinartibû Cizîrê di dema Mîr Şeref de û her carê ew leşker têk diçû, heta carekê mîrmîranê Diyarbekirê Mihemed Eσταclû û birayê wî Qerexan di gel komeke mezin ji Qizilbaşan êrişî Cizîrê dikin, lê ew jî têk diçin. Cara dawiyê dîsa şah Ismaîl leşkerekî Qizilbaşan yê giran dişîne Cizîrê bi serokatiya Yekan begê Teklû, lê li paş şerekî giran Qizilbaş têk diçin û êdî nema careke din êrişî mîrnuşîniya Cizîrê dikin. Erê Xanî îşareteke brûskî da, lê li me em di binê destanê de kûr bikolin û zanibin ku Xanî gotinên xwe wisa beredayî nayine. Ew ne tenê li helbestê û qafiyê difikire. Rastiyê dîrokî her di bîra wî de ne.

63- Xanî ji serî heta bi dawî hişmendane hereket kiriye û bi fikir Mem û Zîn dariştiye. Berî hertiştî temayek gelekî popûler û hevbeş neqandiye, gaveke pir bi îsabet e ev.

Ev tiştêkî pir balkêş e. Xanî li vir li ser şopa Firdewsî meşiyaye, çawa Firdewsî gotibû:

Besî renc burdem der in salî sî Ecem zinde kerdem bedîn Parisî

Yanî min gelek zehmetî di van sî salan de dît

Heta ku min Ecem bi vê berhema Farisî (Ango: Şahname) vejandin!

Firdewsî tenê dîroka Farisan heta dema islamê nivîsiye wek destan. Û li wir sekiniye. Wî her destanên Farisî dariştine Şahnameya xwe. Ku digihê serdema Islamê, Firdewsî wisa dibêje:

Zi şîrê şuter xurden û sosimar Ereba ra bi cayî resîde est kar

Ki ûreng şahî kuned arizû Tifû bad ber çerxê gerdan tifû

Yanî:

Ji vexwarina şîrê deveyan û xwarina goştê gumgumokan, Ereba gihiştin desthiladariyê.

Madem ki wisa bila tif li rûyê Felekê be!

Xanî şopa feqiyê Teyran neajot, ji ber ku Feqî destanên mîna Bersîsê Abid, û Şêxê Senanî nivîsî bûn ku tu têkiliya wan bi gelê Kurd re nîn e, yek Ereba bû, yek jî Cihû. Her wisa destanên Mecnûn û Leyla, Yûsif û Zuleyxa, Wamiq û Ezra û Weys û Ramîn. Xanî destaneke gelêrî hibijart û ew kire hilgira hemû hizir û bîr û baweriyên xwe. Wî ji Mem û Zînê qencîr nedît ku karibe baweriyên wî yê derbarê avakirina dewleteke kurdî de hilgire. Ji xwe jî nedibû ku ew Leyla û Mecnûnê bike mijara xwe. Divê kitêba wî, ya Kurdan be û heta karakterên wî jî kurd bin. Mezîniya Xanî û naskirina sînoren wê mezîniyê bi rastî lêkolînên mezin jê re divên. Ew hêja ye ku bibe kitêbeke dersdayîne di zanîngehên dunyayê de. Lê berî wê ka bila em xwedî lê derkevin û li ba xwe wî nas bikin.

Celadet dipirse “tovê Xanî, ev sêsed sal in li bin erdê ye, ma hêj dema şînbûna wî nehatiye? Xanî berî wextê xwe hatibû”. 15 Tebaxê giş erd av da û tov şîn hat. Îro ne bi tenê şîn hatiye, belê êdî em berê vî tov û bizrî jî hiltînin.

Xanî ne ji bo çend salên dawiya sed sala hivdehan de nivîsîbû. Wî ji bo pêşerojê dîr û geş nivîsî bû. Rast e mîna cotkarekî wî tov reşandin. Dizanî bû eger ku baran îsal neyê de saleke din bibare û tov şîn bê. Te got tov şîn tê. Rast e, şîn tê û eger ne wisa bûya me niha ev niqaşên mezin li ser fikrên Xanî û destana wî nedikirin. Xanî yekemîn kes e di tarîxa Kurdan de ku eşkere û vekirî dibêje: werin em ji bin siya Osmaniyan û Eceman derkevin û bi xwe welatê xwe û dewleta xwe ava bikin. Wî dengê berî sêsed salî li çiyayên Gabarê, li Qendîlê û li herdu rexên Zabê û Dicle û Firat û çimên Tendurekê û Agirî veda. Dengê wî wisa bi hêz bû ku girê dilê Xanî û hêviyên wî mîna volkanekê teqandin û deng bi Kurdan xist.

64- Di Mem û Zînê de gelek şîretên exlaqî, pend û pêşniyaz jî hene.

Rast e. Ev ji bingegehên Xanî yên tesewwufî tî. Bêguman ji perwerdeya wî ya malbatî (ku bavê wî şêx bû) û ji civaka kurdî ku nîrx berî her tiştî dide sinç û exlaqan tê. Wî malhebîni şermezar kiriye û gotiye:

Malî mehebîn tu ey nikonam Hubba wî dikit mirovî bednam

Bi kurdiya îro:

Ey mirovê qenc mehebîn pera Mal dilewitîne navê mera

Wî xwestiye mirov dîrî hakimî biçe. Xwe biparêze. Xwestiye heta di evîndariyê de herdu teref xwe ji tîkiliyên nerewa biparêzin. Xwestiye mirov bide pê zanayan û pîrsan ji wan bike. Her wisa bi dehan pend û şîret derbas dibin.

65-Li ser siyasetê û siyaseta dewletê nemaze pelên nav 53-66 an....Sosyolojiya dewletê, dewlet çawa digere, dewlet çîye, cîh û rola wê?

Wek ku min fêhm kiriye, Ehmedê Xanî dizane çî dewleta heye zulmê de heye. Dizane ku hakimî nikare bi yek carî baş be. Lê dewleteke kurdî mîna mecbûriyyetekê dibîne, ew hewl dide ku dewleteke kurdî bi qencî ava bibe. Baş zane ku ne bi zorê be dewlet ava nabe, lê di eynî demê de jî dizane ku qencî û zanebûn dikare dewletê biparêze: Lewra ku dinê bi şîr û ihsan Tesxîr dibitin ji bo yî insan

Ew dizane ku dewleteke kurdî hebe dê bi kêmanî barê zulma Rom û Eceman ji ser milê Kurdan were avêtin. Ew vî jî tîne ziman: rewşenbîr tenê dikare ji alîyê teorî beşdarî amadebûna ji bo avakirina dewletê bibe. Rola mezin ya hakimî Kurdan e, ango ya siyasatmedar û serokan e ku dikarin ge bi rê ve bibin û serekiya tîkoşîneke mezin bikin:

Namûs e li hakimî û emîran Tawan çîye şair û feqîran?

66- Rewşenbîr xwe diparêzin ji desthelatdaran, xwe pir nêzîkî wan nakin û bi temamî nabin dost û aşînayê bêşînor û bêmesafe.

Fikra Xanî wisa ye: gava ku rewşenbîrê nêzîkî desthilatdar bibe, divê tenê ji bo alîkariyê be û nesîhet û penddayînê be. Ne ji bo berjewendiyên şexsî be. Ew desthilatdaran mîna maran dibîne. Dibêje ew marên bi jehr in, divê yek xwe ji wan biparêze. Lewra der û dora wan hemû kesên nepak û derewker û keysebaz in: Hukkamî ji cîsê şahemarin eşabê simûm û mihredarin

Mihran ku didin bizan ku zehr e mihre ku dikin bizan ku qehr e

A'qil hezerê dikin ji maran xafil dibine muhibb û yaran

Herçendi li nik bi i'zz û nazî herçendi di gel bi le'-b û bazî

Cuz-î bibitin ji te texeyyur kullî dikitin li te tedebbur

Xasma ku hebin xebîs û xennas bedxwah û bexîli bin (minennas) yanî: hakim weke maran in, xwedan jeh rin. Kesên aqilmend xwe jê diparêzin lê yên sivik û xam dibin dost û yarên wan. Çiqasî tu li ba hakim bi qedr û qîmet bî, heta ku tu di gel wî bilîzî jî. Dê bi yekcarî berê xwe ji te biguhere gava piçekî guhertinê di te de bibîne. Bi taybetî gava ku ev hakim xelkên pîs û niyetxirab nêzîkî wan bin û li dora wan bin. Di deverekê de jî dibêje ku hakim mîna agir e, çiqasî bi ronî be jî lê agirekî ku dikare bişewitîne jî û zirarê bigihîne te.

Hukkami bi batin û bi zahir bê şubhe muşabihin bi agir

Zahir di sipahî û bi nûrin batin ji mudareê di dûrin

Rehmê ku dikin ji rengê rojin qehrê ku dikin cîhan disojin

Zinhar bi wan nekî tu bawer ger bab û pisî û ger birader

Xasma ku muqerrebê di bedxwah nêzîkî bibin ne'ûzûbillah yanî: hakim bi derve û hundurê xwe mîna agiran in. Wisa ronî û geş xuya dikin, lê di eslê xwe de ne yên dan û standinê ne. Gava dilovan bin mîna rojê ne, lê ku xişmê dikin, dibin agir û cîhanê disojin. Hay jê bike, baweriyê bi wan neke, eger bav û birayê te bin jî (yan eger tu bav û birayê wan bî jî). Bi taybetî gava ku kesên pîs û niyetxirab herin derdorê û nêzîkî wan bibin. Di herdu mînan de jî Xanî bêtir balê dikişîne ser kesên ku li dora hakim in. Dibêje ku ew kes xirab bin. Çare nîne dê hakim jî bikeve bin tesîra wan û ew jî bibe yekî xirab. Loma jî çiqasî yek dût be, xêrtir e.

67- Ji berhemên Xanî xwiya dibe ku bi her aliyê xwe hayê wî ji prensîp û qeydeyên desthelatdariyê heye. Ev prensîp çine û ne çine, serwext e. Fikreke wuha li ba mirov çêdibe ku gelek ji wan tesbîtên di zemanê xwe de Makyavellî kirine û wek kaşifê wan tê pesinandin, nas dike.

Rast e. Di serî de qaideya herî naskirî li ba Makyavellî (armanc, rêya gihandina wê rewa dike), ango armanceke te ya baş hebe, tu xwe bi kîjan şêwe û uslûbî digihîni bigihîne, rewa û durust e. Mîr jî vê yekê dibêje:

Hukumdariya me pirrengiye Geh dad û geh jî sitemkariye

Herçendî Bekir pîç û bêbav e Aşê me ji wî bi ba û av e

Ev cûre kes ger pîs û zordar in Hemî dergevan û dest bi dar in

Ew tèn aşê me xweş digerin Ew dextê me hakimî diçin

Ger çi aşê me yekî giştiye Lê ji garisê heram tijî ye

Divê yek wî garisî biçîne Ev Bekir jî dê bo me hilîne

Ne tenê dikin vê yekê em mîr Bala xwe nadî wan kesên feqîr!

Feqîr jî seg dergevanê wî ye Her demê ew seg li ber derî ye

Xwedayê mezin şahê gerdûnê Wî ji bo karsaziya hebûnê

Bi qasî ku wî danîne sultan Dehqatî ewî çêkirin şeytan

Yanî destê mîr nebû ji Beko Pêwistiya wî her û her digo

Hinek mîr hene wan tajî tolan Nadin bi hespên resen û falan

(ev beş bi kurdiya îro ye) em bala xwe didinê ku mîr hema dixwaze hebûna Beko bi behane bike, yanî dibêje ew pêwiste hebe ,ev bi xwe makyaveliyyet e.

68- Mîr û Beko. Hin kes helwestê Mîr bi xapandina Beko û bi saftiya Mîr ve girêdidin. Ne wuha ye. Mîr giş gavên xwe bişuûr davêje û kengî davêje zane. Mîr naxwaze kesekî din populêr bibe, xwedî însiyatîv û xwedî alternatîv çêbibe.

Li gor lêkolîna ku min li ser karakterên Mem û Zînê çêkiriye ez gihame van encaman:

Navê mîr Zêndîn (Zeyneddîn) di çîroka Mem û Zînê de du caran hatiye. Carekê di malika 359 an de û carekê di malika 1365an de. Lê dengbêjan yên ku Memê Alan strandine ev nav bi hin şeweyên cuda anîne ziman. Ew li ser yek navî li hev nakin. Mesela em li ba Mişoyê Bekebûrê dibînin ku navê mîr EZîn e. Dr. Nûreddîna Zaza dibêje ku ev nav ji her navên din bêtir nêzîktirî rastiyên dîrokî ye. Lê li ba Hisênê Banesorî û Selman Reşo navê mîr Sêfdîn e û li ba Ismaîl Banî jî nav wekî navê di Mem û Zîna Ehmedê Xanî de ye(Zêndîn).

Di serî de dixwazim bibêjim ku Xanî iddiaya mîrekên cizîra Botan dupat dike. Ew jî dibêje ku ew ji nijadeke Erebi ne û bapîrê wan yê mezin sehabiyê pêxember Xalid kurê Welîd e(Li şiroveyan binêre). Xanî wêneyê vî mîrî xweşik dikêşe û dibêje ku ew mîrekî serbilind, azad, comerd, mêr, maldar û hukumdariya wî li Erebi û Ecem û Xwedêan jî heye!! Di pêvajoya çîrokê de hin bi hin karakterê mîr zelaltir dibe. Di roja Newrozê de ew e yê ku fermana derketina cejnê dide. Dema ku Tacdîn Sityê dixwaze şandiyekî mezin wekî xwazgînî ku hemî alim û mîr û mela ne diçine dîwana mîr. Ew jî xitaba wî mîna ku xitaba sultanekî bikin, dikin. Heta vê radeyê em dibînin ku mîr yekî diltenik, nerm, cirxweş û bê erê û na zewaca Tacdîn û Sityê dipejirîne. Ew bi xwe dibêje ku bila daweteke xweşik li dar bikeve û bi xwe jî dadikeve xizmeta mêvanên xwe û nefsbîçûkiyeke ecêb dide xuyakirin. Lê hin caran jî mîna diktatoran bi xelkê re dide û distîne. Di dema nêçîrê de dibêje yê ku neyê nêçîrê cezayê wî kuştin e!

Em bala xwe didinê ku Xanî li fersendan digere, da ku di rêya mîr Zêndîn re rexneyan li şeweyê mîrîtiya Kurdan bike. Mesela dema ku mîr dergevanê xwe Beko ji bo dîwana xwe wek mirovekî pêwist dibîne, Xanî dibêje: hin mîr hene nezan û cahil in. Tajîtolan bi hespên esîl nadin! Mîr Zêndîn di destpêkê de xurt xuya dike. Zû bi zû guh li fesadiya Beko nake. Lê dawî dikeve tora ewaniya Beko û her tiştê tê gotin bawer dike. Xanî her wisa dide xuyakirin ku ta kîjan astê mîr bi textê desthilatdariya xwe ve girêdayî ye. Diyalogekê di navbera mîr û Beko de datîne ku di destpêkê de xuya dike, mîr guh li Beko nake.

Lê Beko êdî derewan dike û dibêje ku Tacdîn dê Zînê bide Memê! Li vir mîr hinekî dixeyide û hêrs dibe lê bêyî ku fermaneke nebaş derîne. Tenê dipirse: gelo çima Tacdîn bi min neşewriye?

Ku Beko dibîne mîr sist bûye û amade ye ku çengel bikeve ber devê wî, dibêje: mîrê min tîrsa min ew e, mesele ne tenê zewicandina Mem û Zîn be. Ez ditirsim ku Tacdîn bibêje ez jî ji binemala Xalid kurê Welîd im! Êdî Xanî girêdana bi mîrîtiyê û textê hukumdariyê xweşik teswîr dike. Dide xuyakirin ku mîr dikare her tiştî qebûl bike, tenê ku mesele were ser textê mîrîtiyê ew hiç ne mumkin e! mîr bi bav û bapîran sond dixwe ku êdî dê Zînê nebe jina tu mîrî li rûyê erdê! Em bala xwe didinê ku reaksoynên mîr li himber fitne û fesadiya Beko di sê astan de ne; ya yekem mîr li himber Beko radibe û pê re dixeyide û wî di heddê wî de disekinîne. Ya duyem mîr êdî sist dibe û pîrsan ji Beko dike. Di reaksiyona sêyem de mîr dibe mîrekî din û bi yekcarî dikeve bin tesîra ewanî û derew û bêbextiyên Beko. Îcar Xanî fersendê dibîne ku rexneyan dîsa li mîran bike:

Hukkam-i bi batin û bi zahir bê şubhe muşabih in bi agir

Zahir di sipahî û bi nûr in batin ji mudareê di dûr in

Rehmê ku dikin ji rengê roj in qehrê ku dikin cîhan disojin

Zinhar-i bi wan nekî tu bawer ger bab û pis î û ger birader

Xasma ku muqerrebê di bedxwah

nêzikê bibin ne`ûzûbillah

Piştî wê Xanî derbasî kûraniya hundir ê mîr dibe û êş û janên wî yên derûnî tîne ziman. Mîrê ku êdî pistepistan li ser evîna Memo û Zînê dibihîze, nema xew tê çavên wî:

Mîrê ku ji xîretê dilefgar şêrê ji hemiyetê birîndar

Hetta sibe xew nehate çavan sakîn nedibû ji rengê avan

Êdî mîr bi yekcarî xwe teslîmî Beko dike. Di her rabûn û rûniştina xwe de pê dişêwire û lê guhdarî dike.

Bi xap û rîpên wî Memo dihavêje binê zindanekê û herdu evîndaran ji hev cuda dike. Lê dawî û piştî ku mîr xurtiya evîne bi çavê xwe dibîne û li ber çavên wî Zînê ji hişê xwe diçe û xwîn di dev û pozê wê re dihavêje, hişên wî tîne serê wî. Biryarê dide ku wan herduyan bizewicîne lê biryareke pir dereng. Mem dimire û Zîn jî li pê wî. Mîr bi destê xwe Zînê li rex Memo binax dike û dibêje: ha vaye dilbera te!

69- Hin kes hene dibêjin ku Mem û Zîn neynika civaka feodal e û nakokiyên wê civakê û rêçûnên wê bêtir dide nasîn! Her weha dibêjin ku evîna Mem û Zînê û şikestina wê encamek e trajedîk ji encamên têkiliyên wê civakê ye. Dibêjin jî ku mîr xwişka xwe Zînê neda Memo ji ber ku Memo xortekî ne di asta mîran de bû! Dîtina te?

Bi dîtina min ev xwendineke şaş e ji Mem û Zînê re. Ya rast ew e ku mîr bêtir girêdayî textê desthilatdariyê bû û wî ji tîrsa ku Tacdîn doza hukumdariya mîrnuşîniya Botan bike, li himber vê evîne rawestiya û Memo kire qurbana wê tîrsa xwe.

Hîç wî eslê Memo jê re nekiribû kêmanî. Berovajî wê, wî dixwest ku Mem û Zîn bizewicin û her pesnê Memo kiriye, lê ji ber fesadiya Bekir û sistiya mîr li ber wê fesadiyê ew evîna xurt û mezin têk çû.

70- Tajdîn wîjdanê aliyê nêzîkî xelkê ye, di nav desthelatdariyê de. Li aliyê xêr û çareseriyê ye, ji bo dilên hez ji hev dikin bigihin hev dixebite, herçendî beşdarî deshelatdariyê ye û eleman û elementeke di hiyerarşiyê de jî. Di helwestê Tajdîn de rola Sitî jî divê ji bîra nebe, li aliyê xwuşka xwe ye....

Tajdîn û Beko du kesayetiyan bingehîn di Mem û Zînê de û ku mirov rola van herdu karakteran dipê. Dibîne ku yek nûnerê xêrê ye, yê din jî nûnerê şer e. Bûyer û nakokiyên ku di navbera herduyan de diqewimin, kurtasiya wê nakokiya ezêlî ya di navbera xêr û şer, ronahî û tarîtiyê de ye. Herçî Tacdîn e ku nûnerê xêrê ye, kurê wezîrê dîwanê ye. Navê bavê wî jî Sikender e! Hevalekî Memo yê ji dil e û hevparê wî yê derdê evîne ye jî. Ew serwerekî leşkerî ye ku sed siwar di bin fermana wî de ne û hemî di xizmeta mîr de ne. Herçî Beko ye (ku di destana Ehmedê Xanî de her tenê bi navê Bekir tê) şewirmendê mîr e, dergevanê wî ye. Qawêçî ye. Ê berî her tiştî biyanî ye û eslê wî ji Mergeverê ye! Ez nizanim çima Xanî kiriye ku Beko ji Mergeverê be lê biyanîbûna Beko hinekî xirabiyên wî tefsîr dike. Çiku yekî ne ji Cizîrê dê ne xema wî be ku mîr û kesên ji mîr nêzîk bi hev bikevin û di navbera wan de sarî çê bibe. Li ser eslê wî, Cemal Nebez di kitêba xwe ya bi Almanî li ser Xanî û Mem û Zînê de (Mam und Zin-Kurdisches Epos) dibêje ku wateya Mergewer ew e, yê ku mirinê tîne!! Lê ez vê ihtimalê ne di cih de dibînim ji ber ku Xanî dibêje: eslê Bekir ji Mergever bû, nabêje ku Bekir bi xwe mergewer bû!!

Çawa Mem, wisa jî Tacdîn dikeve ber pêlên evîneke hêzdar.

Lê ji ber ku ew nimûneya kesên bi ciwanîyê tenê ve girêdayî ye, Xanî evîna wî li ber sînorên zewacê radiwestîne û êdî deriyên xweşî û janên evîne lê têne girtin. Ji destpêkê de Xanî beyan dike ku evîn negihaye kûraniya giyanê Tacdîn û wî û Memo dide ber hev û dibêje:

Tacdîn-i li nik hebû şu`ûrek `İşqê di wî hiştibû qusûrek

Mem puxteê `işqê bû tamamî Gotê ku bira meger tu xam î

Wisa jî dema pîrê tê ba herduyan ku gustîlên Sitî û Zînê ji wan bistîne, Tacdîn bi lez gustîlê dertîne û dide pîrê. Lê Memo zû bi zû nade:

Tacdîn-i nugîn ji dest deranî Da destê `ecûzeyaya zemanî

Mem tê fikirî ku bê nugînê Kengî dikitin medar û jînê!

Lê rola Tacdîn ya rastîn xuya nake illa piştî zewaca wî. Ev rol jî li kêleka rola Beko dimeşe, lê bi aliyekî din û berovajî de. Nakokiya di navbera xêr û şer de êdî dest pê dike. Tacdîn ji mîr dixwaze ku Beko dûrî dîwana xwe bibe, dibêje ku ew kînewer e û seg e! Li aliyê din Beko jî dixwaze mîr li dijî Tacdîn bihêvoje.

71- Ev nakokiya di nav Tajdîn û Beko de ji ku tê gelo, çi ne sebebên wê, ji ku av vedixwe. Di vê derbarê de Xanî tiştekî diyar dibêje, yan jî îmkana mirov ji nav rêzên Mem û Zînê wek pêjnekê be jî hinek diyardeyan tap bike heye gelo? Ev dijminayeti û neyartiya bênavcî, bêeman û germ û gur gerek ne bê sebeb be? Çima Beko ewçendî li himberê Tajdîn bêperwa ye?

Kîneke wî ya veşartî li himber Tacdîn heye em nizanin çima û Xanî jî beyan nake! Di despêkê de Beko ji mîr re dibêje ku te Sityê ji dest xwe derdaye! Û bi vî awayî cenga di navbera şer û xêr de dest pê dike. Lê qurbana vî şerî her Memo ye, ji ber ku Tacdîn him zavayê mîr e him jî serokekî leşkerî ye ku destê mîr jê nabe û Beko pê nikare. Xanî gelek xirabî bi Beko ve girê dide, ew li ba wî kurê segan e, hîlekar e, minafiq e, xapînok e, derewker e, pîs e, kurê zina ye, kînewer e, xebîs e, û heta dawiya van akarên nebaş. Di gel van akar û sifetên nebaş jî Beko jîr e, dizan e çawa derba wî cihê xwe digire.

72- Lê tablo û dûmenê finalê di nav van herdû dijberên sondxwarî û bêkompromîs de, van herdû betlên bi exlaq, sinç û fonksiyonên xwe cihê de, dema Mîr ji nêçîrê vedigere û li deriyê seraya xwe nêzik dibe rû dide ne wuha?

Belê, di vî dûmenî de Xanî, bi zanebûn herdu aliyên şer dide rex mîr. Ew jî dema ku mîr ji nêçîrê vedigere û dibîne deriyên seraya wî vekirî ne. Dikeve gumanna û herdu teref (Tacdîn û Beko) xwe didin bin çengên mîr. Heta ji Tacdînd tê piştgiriya Mem dike. Mala xwe ji bo wî dişewitîne da ku nehetike û Zînê ji bin ebaya Memo derdikeve. Beko dizane ku ew hîç bi Tacdîn nikare lê xweş dizane ku evîndariya Mem û Zînê ya ku li cizîrê belav bûye tenê dikare armancên wî pêk bîne. Xwe digihîne mîr û her tiştî jê re dibêje. Mem dikeve zindanê û Beko li ser xwe ditirse. Êdî şîreta jehrkirina Tacdîn li mîr dike. Li dawiyê şer bi ser dikeve.

73-Belê lehengê şer û xêrnexwaziyê Beko bi xwe jî dibe qurban û goriya dek û dolabên xwe, ev çawa serketin e?

Lê ew ne serketineke rastîn e. Ji ber ku Beko bi destê nûnerê Xêrê Tacdîn tê kuştin. Di dawiyê de Xanî nêrîna xwe derbarî nakokiya şer û xêrê de zelal dike û dibêje ku mumkin e tiştek wek rindiyê xuya bike, lê di eslê xwe de xirabî ye. Yan jî mîna xirabiyê xuya bike, lê bi xwe rindî ye. Li gor vê dîtina felsefî Beko rindî dikir û ku ne ew bûya (wek ku Zînê dibêje) dê evîna Mem û Zîn ne ewçende ciwan û pak û bi hêz bûya. Ji bo wisa jî balkêş e ku Xanî Beko dibe bihiştê û wî dike hevparê Mem û Zînê di her xweşiyên wê bihiştê de.

74-Mîr serdest e, li ser cîhê Mîr nîqaş tune, mesele burokrasî ye, rastkirin û edilandina burokrasiyê ye ku niwênerê wê jî Beko ye.

Rast e. Di Mem û Zînê de Beko weke ne tenê dergevan xuya dike, lê şewirmend û xwedan biryar e. Tesîreke wî ya mezin li mîr heye. Mîr bi xwe jî xirabiyên wî dizane, lê destê wî jê nabe û her û her behaneyan ji bo pêdivî û pêwistiya mîrîtiyê bi kesên mîna wî dibîne. Ew dibêje ku mîrîti zadeke, kesên mîna Beko ji bo mîr wî zadî diçinin. Serayeke segên mîna beko wê diparêzin. Bürokrasiyeke diyar di tîkiliya Mîr bi Beko re xuya dike. Li aliyê din Xanî xwestiye ku Beko bike nûnerê şer û xêrnexwaziyê û li himber nûnerê xêrê û qencyê Tajdîn bi kar bîne. Şerekî ezeli heye ku xêr û şer di nav de ne, Beko û tajdîn nûnerên vî şerê ezeli ne.

Li ba Xanî di dawiyê de lazim e ku xêr bi ser bikeve, loma jî beko tê tesfîyekirin û ji bon (nizama alemê) divabû were kuştin, her wekî Xanî li ser zimanê Beko dibêje:

Kuştim wî ji bo nizamê a'lem bo rahetiya e'wamê a'lem

75- Têkiliya vî şeweyê biencambûnê, angoyê serketiniya baş û rind, bi ramanên berêtir re, em bêjin Zerdeştîyê re tunebe gelo?

Di fikra zerdeştîyê de dualî heye, aliyê şer û yê xêrê, ji bo ku sîstema cîhanê dawî bi rêk û pêk bimeşe, divê dawî li şer were. Lê di vir de bîngêhên Ehmedê Xanî yên tesewwufî serencameke qenc ji Beko re datînin. Ango di dawîya çîrokê de em dibînin ku Bekoyê xirab bi xwe jî di buhuştê de ye û dergevanê qesra herdu evîndaran e.

76- Bi van gotinên xitmê û mirov ne li bende, ne mimkun e, kes bikaribe pêşbînî bike û bi ihtîmaleke mezin xwendevan hêrs dike, gelo Xanî dixwaze çî bêje, bala xwendevanên xwe bikêşîne ku, fikar û ramanên çawa li ba wan bi kar bixe, dixwaze çî han bide?

Mimkun e, ev jî yek ji mesajên Xanî be ku xwestiyê bibêje: rexneyan li serokan bikin, xêrê ji wan re bixwazin û şaşiyên wan bibêjin, lê serî li dijî wan nekişînin, ji bo aramiya civaka kurdî û ji bo yekîtiyê dest neçe!

77- Helwestê Tajdîn û birayê xwe Arif jî ne mîna hev e. Arif radîkaltir e, belê dawî ew jî tê ser gotina birayê xwe û mîna wî dike. Arif wek birayê biçûk hinekî ji Şoresgerên Şoreşa mezin ya Firensa Beubef tîne bîra mirov. Helbet bêtecrûbe û naşî ye, Tajdîn avê li agirê birayê xwe dike.

Ev temsîla civaka kurdî ya feodal di sedsalên navîn de dike. Di wê civakê de liberalbûna mîr ne durust e, mîr bi çî awayî be divê bi emrê wî bê kirin û her kes di fermana wî de be. Xanî ev zagon neşikandin. Di îslamê de jî tişteki wisa heye gava dibêje taet û guhlêkirina weliyyulemîrî (Mîr, Paşa, Xelîfe, sultan) ferz û wacib e. Me di hin deveran de bala xwe dayê ku mîrîtiya mîr dihêle Tajdîn çavên xwe ji kiryarên wî yên xirab bigre. Mesela ew dibêje:

Herçî kirî hakimê me ferman em nabine manî'ê çu hukman

Destê di me bestine li ber mîr ha gerden û dest û pê û zencîr

Mîr rabû û dest û pê Memê best Tacdîn mirin axwe wê demê xwest

Emma çî bikit ji bo ne a' r e celladi emîr û xundikar e

78- Yanî, bi kurdiya îro?

Li vir em dibînin ku tajdîn dibêje: destên me li ber biryar û kiryarên mîr girêdayî ne, ew çî bike bo wî rewya ye, dikare me jî girê bide!! Xanî ne xwestiyê li vir dijberiya hukumdariya kurdî rewya bike. Mîr mîr e, loma jî ne heqê kesiyê li ber rabe, lê balkêş e ku wî cih daye rexneyan û deriyê gazine jî mîr û şîretan û heta hin rexneyên tûj jî vekiriyê. Di dirêjiya Mem û Zînê de gelek rexne hatine kirin lê tucarî qebûl nekiriyê ku kesek şûr di rûyê mîr de bilind bike.

Dibe ku Arif temsîla ciwanên sergerm dike, loma jî şer dixwaze û tenê rêya zorê weke çare dibîne.

79- Xaleke din ku zelalî û teqezîyê dixwaze, mesela zewaca Xanî û hejmara berhemên wî ne.

Heta demeke ne dût jiyana seydayê Xanî bi mij û moranê pêçayî bû! Mîna jiyana bi dehan mîr û zana û nivîskarên kurd yê berê. Tenê dihate nasîn ku ew li gundê Xanê ji dayik bûye, yan jî ji êla xaniyan e! Dihate gotin ku wî xwendina xwe li Cizîra Botan, Bedlîs, Bayezîd kiriye. Dihate gotin jî ku wî berê xwe daye Quds û Şam û Misr û Stenbolê jî. Lê tu belgeyên zanistî li ser van iddiayan nebûn. Wisa jî tê zanîn ku ew heta dawîya umrê xwe nezewiciye û li Bayezîdê di sala 1707 an de çûye rehetê.

Xanî bi xwe tarîxa ji dayikbûna xwe di dawîya Mem û Zînê de dibêje:

Lewra ku dema ji xeybê fek bû Tarîx hezar û şêst û yek bû

Yanî ew sala 1061 koçî (1650/51) zayînî, ji bendên 114

Lêkolîn Ehmedê Xanî xeyb û windabûnê rizgar bûye, ango ji dayik bûye.

80- Xebatên li ser Xanî, jiyana û berhemên wî ber bi roja em tê de, zêde dibin. Yek ji van xebat, lêger û lêkolînan jî ya birêz Ebdullah Varli ye, tiştêkî nû ku di berhemên berêtir de tunebe û di ya Varli de hebe çîye?

Vê dawîyê birêz Ebdullah Varlî di kitêba xwe ya li ser jiyana Xanî de mijareke gelekî balkêş teqand. Ew dibêje ku wî di tomar û dokumentên osmanî yê kevin de jiyaneke bi detay û teferûat ya Xanî nas kiriye, li gor wî: Xanî kurê Ilyas kurê Rustem e. Malbata wan ji Hekariyê koçberî Dizesorê li nêzîka Bayezîdê bûne. Ji roja roj de têkiliyên wan bi mîrên Bayezîdê re hebûye. Malbata Xanî malbateke dîndar, zana û katibên mîran bûn. Xanî bi xwe jî katibiya mîr Mihemedê pîrbela kiriye. Heta birêz Varlî navê diya Xanî dibêje (Gulnigar) û navên xwehên wî (Ketan. Perî) û birayê wî Qasim jî tîne ziman! Yê ku bixwaze berfîreh van agahiyan nas bike bila vegere kitêba birêz Varlî.

81- Tu çendî bi van dîtinan re yî?

Lê li vir dixwazim bibêjim ku ez bi xwe ji van agahiyan bi şek û guman im. Heta dawîyê nikarim bawer bikim ji ber ku ji jêderêkî tenê hatine. Ew jî Varlî ye, bi kêmanî divê birêz Varlî Kopyiyên wan tomar û dokumentan biweşîne. Hemû agahiyên li ser wan ku wî bidest xistine bide. Eger rast be, ji xwe keşfeke gelekî mezine û şoreşeke di wêjeya kurdî de. Yan na qet nabe cihê baweriyê û dê em li hêviy arojekê bin ku jiyana Xanî zelaltir bibe.

82- Ji bo agahiyên Eladîn Seccadî mirov kare çî bêje, dema Xanî dide nasandin tu dibê qey temenê xwe bi Xanî re buhurandiye û mîna ku biracêwiye wî be ji serî heta bi pehniyê, ta bi derziyê ve dike....

Her weha dixwazim bibêjim ku Eladîn Seccadî jî gelek agahî di kitêba xwe Mêjûyî edebiyatî kurdî de li ser Xanî anîne. Li wir ji xwe heta rengê sola wî jî tê gotin, bejna wî, dirêjiya wî, û giroveriya riya wî!!! Ev hemû ne rast in û tenê ji xeyalê Seccadî hatine. Dema ku ew dibêje riya Xanî gurover bû nabêje kê gotiye û min ji kê bihîstiye. Ev yek jî di lêkolînan li ser jînenigariyan de qet nayên pejirandin û tenê nêzikî gotinên odeyan in.

83- Gotina xitmê û ji bo vê hevpeyvînê dawî?

Ji roja roj de Ehmedê Xanî bal kişande ser xwe. Li ser wî hate nivîsandin û berhema wî ya navdar Mem û Zîn qenc hate nixandin. Mela Mehmûdê Bayezîdî di berhevokeke xwe de behsa wî kiribû. Ji bo Aleksandr Jaba hin agahî li ser wî civandibûn. Di rojnameya Kurdistan de hijmarên yek û du hin beş ji Mem û Zîn hatin çapkirin û her weha di Kovara Hawarê de jî. Hacî Qadirê Koyî kete bin tesîra Xanî û dest bi kurdperweriyê kir. Mem û Zîn bi rûsî, erebî, almanî, firensî û xwedê û hin zimanên din hate wergerandin. Di nav Kurdan de gelek caran Mem û Zîna wî hate şirovekirin.

Perwîz Cîhanî ji Urmiye, Emînê Osman ji Badînan, Hejarê Mukriyanî ji Mehabad û Jan Dost ji başûrê rojava teksta Mem û Zîn şirovekirin. Gelek nivîsar kitêb li ser fikr û bîr û baweriyên wî çêbûn. Tê bîra min dema min çapa duyem amade dikir ku li Beyrûtê çap bikim, nivîskar û filosofê Ereb yê navdar rehmetiyê Hadî Al Elewî gote min: Ehmedê Xanî stûnek e, divê Kurd hemî xwe pê xurt bikin û li dorê bizîvirin. Ew bavê kurdayetiyê û şoreşgeriya kurdî ye.

Tu nivîskarê Kurd nikaribûn û nikarin mîna Xanî rola xwe ya mezin di çelqandina gola wêje û hizran de bilîzin.

Gotina a dawî:

**Xanî xwe baş nas kiribû,
maye ku em jî wî baş nas bikin û bidin naskirin.**